

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Før i verden

HER PAA LAV VAR
NØRRE RANGSTRUP
HERREDS
ÆLDST KENDTE
TINGSTED

- Minder fra Nørre Rangstrup Herred

Før i verden

- Minder fra Nørre Rangstrup Herred

H. P. JENSEN

Før i verden

- *Minder fra Nørre Rangstrup Herred*

TOFTLUND 1982

**Før i verden
- Minder fra Nørre Rangstrup Herred**

Copyright © 1982 by H. P. Jensen

**Fotografisk, mekanisk eller anden gengivelse
eller mangfoldiggørelse af denne bog eller dele
af den er ikke tilladt ifølge gældende dansk lov
om ophavsret.**

**Bogen er sat med Baskerville hos
Danlograph Fotosats- & Repro ApS
Toftlund, og trykt i offset på
tonet offsetpapir fra De forenede Papirfabrikker
hos Ugeavisen for Midtsønderjylland, Toftlund**

Grafisk tilrettelægning: O. Obling.

Printed in Denmark 1982

ISBN 87-981344-1-8

Indhold

Forord	7
Hans Rhumann von Monrath	9
Modstandsfolk i Gestrup og Rurup.....	13
På sporet af Capitain Reichenbach	17
Modstandsbevægelse for 134 år siden.....	21
Sørøveren i Aabøl Kro og hans mange penge.....	25
Lebeck - et hyrdehus på heden.....	29
Husfoged Thomas Lorentzen på vejsyn i Toftlund sogn i juni 1800.....	33
Gunder Riis af Hyrup sætter aftægt.....	39
Tislund - æ Bejkuhn sogn	43
Af Blinde Henriks saga.....	59
Christian Outzen på Roost Fogedgård	63
Den sidste agen	85
Jep Refsing - en jyllænder i Roost.....	89
Ries-slægten i Stenderup.....	93
Fausbøllernes sidste dage på Mandbjerg.....	107
Laust Arnum af Bovlund	113
Det preussiske forligsmandssystem	119
Toftlund Søndermølle - borte med blæsten.....	123
Agerskov mølle - borte med blæsten	127
Tragedien i Toftlund den 5. juni 1918	131
Tjelle Wortmann af Gøtterup.....	135
Gamle Doktor Johannsen i Toftlund.....	141
Fra dyrlæge Rasmus Bjorholms praksis.....	147
Dyrlæge og gårdejer Rasmus Bjorholms dødsbo	151
Laust Vind af Roost	153
Fra gårdslagtningens tid	159
Til vælgermøde på Centralhotellet.....	165

*Gammel ven og gammel vej,
siger folket, sviger ej,
og hvad folk fra slægt til slægt
siger højt med alle munde,
det har grund, og det har vægt,
må forglemmes ingeniunde.*

Grundtvig

Forord

Når min mormor og mor i min barndom fortalte om gamle dage, begyndte de gerne med det gamle sønderjyske udtryk: Før i verden.

Nu er det kommet så vidt, at jeg kan sige før i verden. Denne bog er en samling artikler, der dels er fremkommet i Sønderjyske Årbøger, Sønderjysk Månedsskrift, Ugeavisen for Midtsønderjylland o.fl., dels trykkes for første gang.

Med mine artikler har jeg villet fastholde noget, der var ved at være glemt. Men dernæst vil jeg interessere og underholde; til god historie hører også, at den helst skal gives, så den fængsler.

Jeg siger tak til de mange, der gennem årene har hjulpet mig med oplysninger, billeder og skriftstykker. Langs af sted har der også været kritik, men det er kun godt. Der kan være mange opfattelser af den samme ting eller hændelse. Trods bedste vilje er det ofte svært at være helt nøjagtig.

God fornøjelse med bogen og en venlig hilsen til gode venner rundt omkring.

Hans Peter Jensen

Til en del af artiklerne er der lavet noter og litteraturhenvisninger, til andre ikke. Mange af artiklerne bygger alene på personligt indhentede oplysninger, som ikke er offentligt tilgængelige.

H. P. J.

**Tilegnet mindet om min far,
Jens Jensen (1895-1969)**

Hans Rhumann von Monrath

Fynsk løjtnant i det Slesvigske

Monrad er et kendt navn i Danmark. Præster, læger og professorer har heddet det i århundreder. D. G. Monrad mindes i landets politiske historie, en anden Monrad mindes måske fra et tidsskrift, der hed Hudibras.

Egentlig er Monraderne kommet til Danmark fra Tyskland, muligvis endda Ungarn. Navnets oprindelige form skal være Monrath sammensat af Mond (måne) og Rad (hjul), altså månehjul.

Sådant navn har selvfølgelig en historie. Hans Monrad, adelsmand i krigstjeneste, skal være kommet fra Ungarn til Thüringen. Tiden skal være sidst i 1400-tallet. På recognoscering blev han overrasket af fjender på en galgehøj og lagde sig op i galgens stejle hjul og spillede død. Her overhørte han en samtale mellem fjendtlige officerer og kunne advare egne kammerater mod et overfald. Det gav ridderslaget og da episoden fandt sted i måneskin, blev våbnet en halvmåne og et hjul.

I segllakken ses det tvædelte Monrath-våben med halvmåne og hjul.

En søn blev siden sognepræst i Goslar omkring 1500 og gift ind i Morten Luthers familie. Hans slægt snirklede sig mod Danmark, hvor en sønnesøn Johannes Monrad blev sognepræst i Ketting på Als i 1589. Det var begyndelsen til en af de store danske embedsmandsslægter. Andre navne er Balslev, Geismar, Steemann o.s.v.

Enkelte grene af den store slægt må have haft ret til den sagnomspundne adelstitel og kaldte sig von Monrath. En af dem, Erik von Monrath, var sognepræst i Egense ved Svendborg midt i 1700-tallet. Han fik i 1767 en søn, der døbttes Hans Rhumann von Monrath. Muligvis har faderen dog kun kaldt sig Monrad, og sønnens tyskklingende navn hang sammen med en officersløbebane, hvor en lille løn blev pyntet op med et von og et fortystket navn.

Præst i Egense har ikke været helt dårligt, men mange børn kan være vanskeligt at bringe i vej. Hans Rhumann von Monrath blev den 22. maj 1789 kornet a la suite, det vil sige uden nummer og gage, i Slesvigske Regiment Ryttere. Fader Erik har formodentligt måtte sørge for livsunderholdet. Først den 10. november 1797 fik han sekondløjtnants karakter og gage på 132 rigsdaler årligt. Allerede den 20. april 1798 blev han afskediget, altså 31 år gammel, men med pension på 72 rigsdaler årligt, altså en art reserveofficer.

Samme år smilede lykken til Hans Rhumann von Monrath på vemodig vis. En fætter, Johan Monrath Reimer, der var sognepræst i Agerskov i Sønderjylland, var død i 1796 som velhavende ungarl. Der var arv at hente, hvor meget vides ikke, ej heller om der var andre arvinger end løjtnanten og hans fader i Egense. Alt tyder på, at det har været en smuk arv.

Pastor Johan Monrath Reimers gravsten indsat på Agerskov kirkes mur. - Våbnet med mðne og møllejul kan svagt anes.

Den 22. februar 1798 står Hans Rhumann von Monrath i Nørre Rangstrup herreds tinghus i Gestrup og kvitterer for sig selv og sin fader for arv efter salig Johan Monrath Reimer, fordem sognepræst i Aggerschau. Han yder en smuk tak til kuratorerne i dødsboet, hvoraf den ene var værten i Agerskov kro, Lars Lauritzen Lautrup. Så har der været lidt at stå imod med, men de efterfølgende år op til statsbankerotten i 1813 var hårde ved rede penge, hvis man da ikke holdt dem i ædle metaller.

Imidlertid slog kongens tromme igen i 1803. Genindkaldt blev von Monrath, premierløjtnant i Det Slesvigske Landeværnsregiment, 1805 kaptajn og i 1808 kompagnichef ved Holstenske Infanteriregiments annekterede bataillon. Den 8. august 1809 blev han afskediget med 200

rigsdaler i årlig pension, men før da havde han haft malheur.

I sommeren 1809 lå von Monrath på Fehmern og skulle bevogte kysten under Englandskrigen. Ventetid ved militæret sløver, den enkelte gang der sker noget, kan det knibe med konduiten. Den 13. juni nærmede en dansk jagt sig kysten skarpt forfulgt af engelske skibe. Kystvagten meldte om forholdet, men von Monrath fik kun sendt nogle geværskytter til stranden, og de kunne ikke udrette noget. Han tog ikke selv til kamppladsen, før det var for sent. Skibet var taget, og en kanon, der møjsommeligt blev slæbt ned på stranden, nåede kun at få affyret et par skud uden resultat.

Det gav krigsret for von Monrath og et par af hans kammerater. Generalauditør von Bornemann skrev en udførlig redegørelse og indstillede til bøde og fæstningsarrest. Bøden blev på 20 rigsdaler, dertil en måneds fæstningsarrest i Frederiksort ved Kielerfjorden. Afskeden har nok haft samme årsag, von Monrath blev altså ganske hårdt straffet.

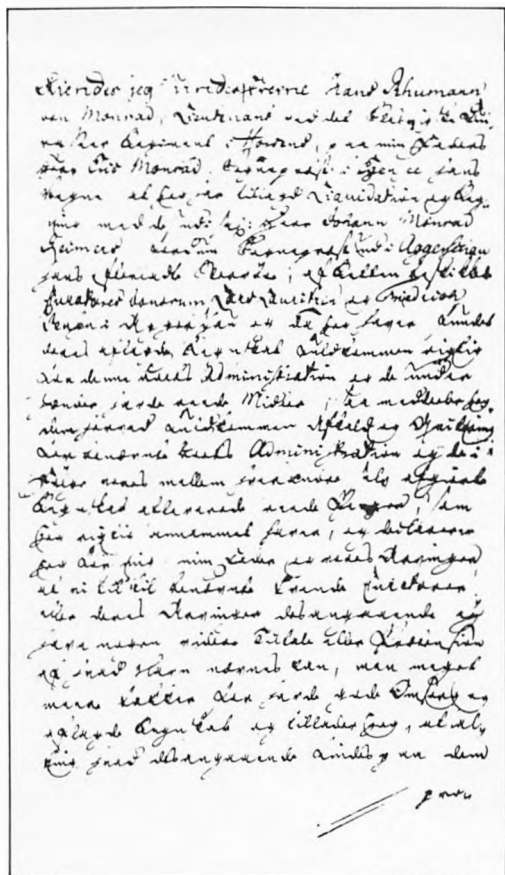
De nærmestfølgende år i von Monraths levned kendes ikke. Først i 1816 ses han at bo i Løjt kirkeby. Her dør hans hustru Catharina v. Monrath, født Hansen, den 24. maj 1816. Der er tre børn: Frederik, Hans Lemming Bilsøe og Franz Christopher Bülow, alle med efternavnet von Monrath. Hustruen blev 37 år gammel.

Den 13. oktober 1820 er der giftermål igen med Catharina Fischer i Styrtom. Den 30. marts 1824 fødes en datter i dette ægteskab, Erika Augusta, der dør 10 uger gammel.

I 1833 ses Capitain Hans Rhumann von Monrath at eje en gård i Vandling ifølge Haderslev Herreds skyld- og panteprotokol. Samme år må han være død. Enken og Franz Christopher fulgte efter på gården.

Ved folketællingen i 1840 optræder enken som aftægtsnyder hos gårdens næste ejer P. P. Toft. Hvad der er blevet af sønnen vides ikke.

Den anden søn Hans Lemming Bilsøe von Monrath blev officer og bosatte sig i Aalborg. Hans søn Johan Peter Rhumann von Monrath, født 1843, tog lærereksamen i Aarhus i 1865.

Skiftedokument fra 1798 underskrevet af løjtnant Hans Rhuman von Monrath på Gestrup Ting.

Agerskov præstegård, bygget omkring 1750 som firlænget gård. Adgangen til gårdspladsen skete gennem porten tilhøjre.

Fra 1867 til 1899 var han lærer forskellige steder i Nordslesvig, sidst i Elstrup på Als.

Han havde en søn Aksel Valdemar Viggo von Monrath, født i 1881, der blev lærer i Blans og tilsidst i Sønderby på Kegnæs.

Tilbage af historien er et gulnet skifte-dokument, der nu er over 180 år gammelt. Tiden er fjern, men af teksten fornemmes endnu, at det var en behagelig og dannet ung fynbo, der var nede og hente arv i Agerskov præstegård. Indirekte fornemmes også kuratorernes, to solide gårdmænd fra Agerskov, velvilje overfor den unge mand og hans familie. Man har undt dem arven.

Det er intet usædvanligt.

Mellem Fyn og Sønderjylland er megen og gammel sympati.

Modstandsfolk i Gestrup og Rurup

I 1657 indlod Frederik den III sig let-sindigt i krig med Sverige, der var en af datidens militære stormagter. I løbet af 1657 trængte Carl den X Gustav op gennem Holsten og Sønder- og Nørrejylland. Vinteren 1657/58 gik han over isen til øerne. Roskildefreden fulgte og blev straks brudt af svenskerne. Den lange belejring af København gik sin gang. Hjælp kom langsomt og småt til Danmark. Hollænderne undsatte København. En hær af kejserlige, brandenborgske og polske tropper rykkede ind på den jyske halvø og fordrev svenskerne, men vennerne var næsten værre end fjenderne. De katolske allierede anså den protestantiske befolkning for fjender overfor hvem alt

var tilladt. Særlig hårdt blev der faret frem i hertugdømmet Slesvig, hvor Gottorphertugens forræderi mod den danske konge blev hævnnet på den uskyldige befolkning. I årene 1657 til 1660 herskede ragnarok i Nordslesvig.

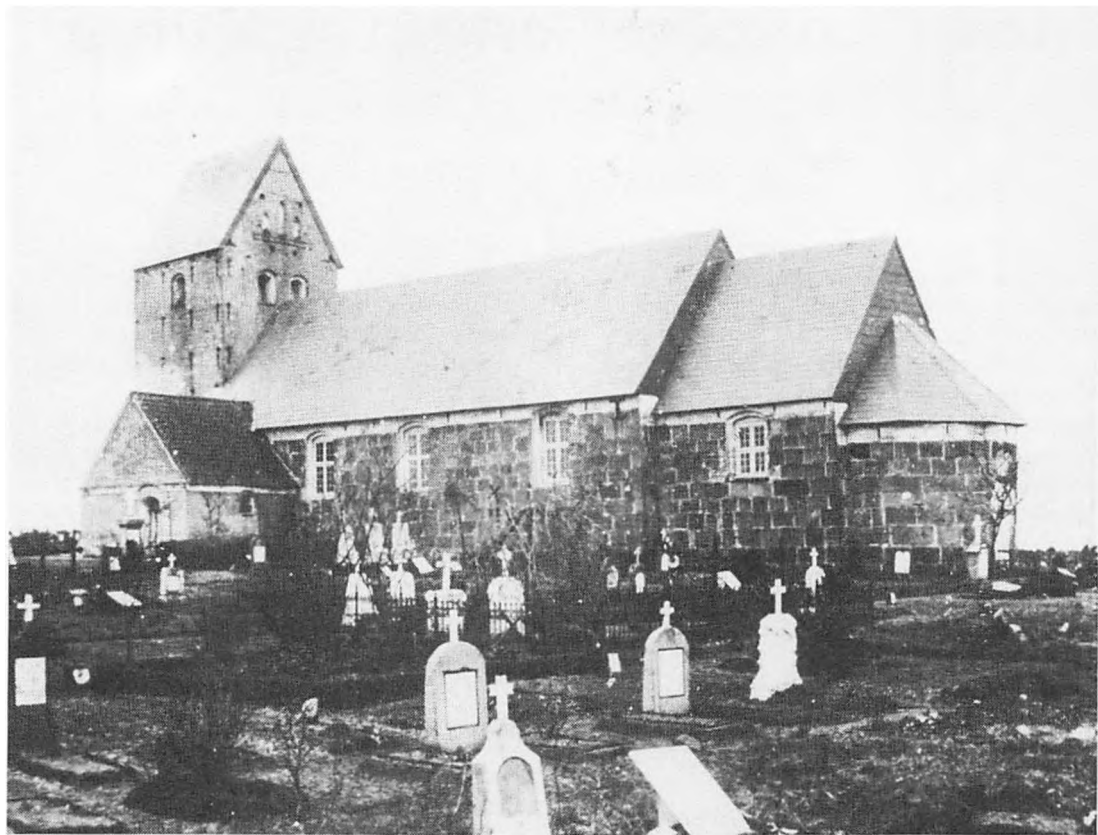
Fjender og såkaldte venner kom ad de store veje sydfra og slog også ind på Hærvejens ene arm, der fra Toldsted i Hjordkær sogn fører mod Ribe. Omkring denne vej ligger Nørre Rangstrup herred. Egnens landsbyer led ikke lige meget, men visse steder gik op mod to trediedele af befolkningen til grunde. I Tørninglehns beskrivelse fortæller provst Knud Aagaard, at der i 1655 var 128 tiendeydere i Agerskov sogn, i 1662 kun 80. Flere af sognets landsbyer og enegårde lå øde og ubeboede hen efter krigen. Kirkebogen fortæller således, at polske tropper i 1659 i Agerskov by brændte tre af dens største gårde: Thyholms gård, Degnens Huse og Agerskov Kro. Toftlund og Bevtoft sogne fik samme hårde henfart. Roost og Bovlund-Vellerup egnene synes ejendommeligt nok at være sluppet noget lettere.

Befolkningen stod værgeløse overfor de talrige og veludrustede fjender og søgte tilflugt i skove, moser og enge i al slags vejrlig. Her hærgede sult og sygdom, og der omkom nok flere af sygdom end af vold. Efter krigen var herredet en af hertugdømmets »skarpe« egne. Skovene var næsten forsvundet, lyngen vandt frem. Toftlund bakkeø blev nu præget af vestenvindene og udsat for udtørring og sandflugt.

Så håbløs tiden var, kendes dog flere forsøg på væbnet modstand. Jørgen Fausbøl fortalte herom i Sønderjyske Årbøger 1913: Polakkerne i Nordslesvig. De to landsbyer Gestrup i Agerskov sogn og Rurup i Branderup synes at have haft et fælles tilflugtssted i den store Mandbjergskov.

Gavl med indgangsdør på Gårdeslægtens gamle slægtsgård i Rurup.

Toftlund kirke før den store ombygning 1911-12, og som den så ud på Laust Gaardes tid.

Gestrup var lange tider overfyldt af polske soldater. De fleste af indbyggerne var flygtet ind i skoven, hvor de opholdt sig på de godt skjulte enge Æ Døhnd og Æ Langeng. Enkelte var dog blevet tilbage, blandt dem smeden, der boede på et lille sted, Susvind*), vest for byen. Han hed Haulrig og hans efterkommere boede stadig i sognet indtil for få år siden. En dag kom en polsk løjtnant til smeden og skulle have skoet sin hest. Mens de stod i smedien, trængte en soldat ind til smedens kone, der skreg om hjælp. Smeden kom ind med den gløende jernstang i hånden, og soldaten stak af efter Overbyen, efter at han havde truet med at komme igen.

*) Susvindnavnet bæres nu af Kjeld Rasmussens gård. Det oprindelige sted er dog nok Nicolai Jensens ejendom, der nu er nedlagt som landbrug.

Smed Haulrig turde ikke løbe risikoen for at få en hel flok på halsen og sprang over i smedien efter hesteskohammeren og satte efter den løbende soldat. Den gamle vej fra Susvind til Overbyen gik i snirkler, og den stedkendte smed løb tværmarks. Soldaten blev indhentet og slået ihjel med et slag af hammeren. Liget blev slæbt hen til smedien og gravet ind i toftediget. Derefter fortrak familien til de andre Gestrupboere i Mandbjergskov.

I Rurup boede på samme tid Laust Gaarde, hvis slægt endnu bor i byen. Laust var ivrig jæger og kendt for sin skydefærdighed. Da de fjendtlige soldater ofte færdedes alene på plyndringstogt, passede Laust dem op, skød dem sikkert ned og plyndrede rytter og hest. Ligene søgte han at skjule, men de mange forsvundne kammerater vakte mistanke om andet end den sædvanlige desertation.

*Under Svenskekrigene søgte beboerne i Gestrup og Rurup tilflugt på de uvejsomme skovenge i Mandbjerg skov:
Æ Døhd og Æ Langeng.*

Laustes bedrifter rygtedes, og han måtte gå under jorden i skove og moser. Der blev drevet hele klapjagter på ham og en dag gik han i en fælde i Mandbjergskov.

En lille trop polske ryttere skulle bringe fangen til Aabenraa. Laust måtte løbe med sammenbundne hænder og en strikke om halsen efter en hest. Troppen nåede dog kun Rødekro på den gamle Ribe-Aabenraa landevej og gjorde holdt her for natten. Laust fik slidt sig løs og slap ud af kroen. Da han var udmattet, og der kort efter blev slået alarm, krøb han ned i bækken og ind under broen ved kroen. Med næsen lige oven vande, holdt han ud her i mange timer og nåede siden hjem.

Der blev ledt efter ham vidt og bredt. I hans hjem sad en fjendtlig patrulje for at lokke ham i en fælde, men Laust havde brændt fingrene nok og holdt sig til skovene.

En morgenstund var Laust i Toftlund og så en flok polske ryttere komme ad vejen fra byen mod kirken. Laust søgte op i kirketårnet. Kirken lå dengang ganske ene på den store kirkebakke, og der var en vid udsigt. Kort efter hørte Laust fjendernes stemmer nedenfor tårnet, og fra tårnet så han at de var tungt belæsset med bytte. Den polske befalingsmand gav sine folk ordre til at ride videre sydpå og bredte selv sin kappe ud på en gravsten og begyndte at ordne sølvtoj og penge. Laust skød og missede ikke. Soldaterne hørte skuddet på afstand og kom tilbage i galop, men da havde Laust samlet til sig og var forsvundet. De førerløse fjender dristede sig ikke til at søge bort fra vejen for at søge efter snigskytten, men forsvandt sydpå.

Jørgen Fausbøll fortalte, at endnu på hans tid omkring 1900 skulle der være sølvskeer i Gaardefamilien, der mentes at stamme fra Laustes bytte på Toftlund kirkegård. Fausbøl ved også at fortælle, at en anden dræbt polsk officer blev begravet i en af de nu forsvundne oldtidshøje vest for kirken. Hans jordiske levninger skal være fundet, da højene midt i 1850'erne blev kørt ud og anvendt til vejmaterialer på vejen fra Toftlund til Gestrup.

Disse beretninger er der naturligvis megen usikkerhed ved, men de bygger sikkert på virkeligt stedfundne begivenheder. Organiseret modstand var imidlertid sjælden og kom for det meste til kort overfor øvede soldater. Noget sådant blev forsøgt både i Rødding og Nustrup og forgæves.

Røddingpræsten Anders Petersen søgte sammen med en skare modige mænd at standse den svenske fremrykning syd for byen. De fleste faldt og blev begravet ved »Præstekilden«.

I Nustrup havde præsten Peter Hjort og fogeden på Gram slot sammen med Nustrup sogns bønder planlagt et overfald på slottet, der var besat af svenske tropper. Også dengang var der stikkere. Sammensværgelsen blev opdaget, og næsten alle byens beboere nedhugget i en straffeekspedition.

280 år efter de ulykkelige svenskekrige var Danmark igen besat, men da hændte der ikke de store ting på smed Haulrigs og Laust Gaardes gamle egn, selv om der skete et og andet, der aldrig blev kendt.

Den gamle vej fra Toftlund til Gestrup passerer Lebækken. Endnu i fyrreerne var her fuldt af gamle mosegrave og smålunde borte fra vejen. Her holdt flygtende til i 1944 og 45. I en af de små lunde ved vejen var en lille militær styrke ivrigt beskæftiget med at grave noget ned i maj 45.

Man har aldrig fundet ud af hvad, men det har næppe været sølvskeer.

Der var jo heller ingen Laust Gaarde til at forstyrre dem.

På sporet af Capitain Reichenbach

I Treårskrigenes første år 1848 bevægede den danske hær og oprørshæren sig op og ned i østkystegnene fra Kolding til Eckernförde. Midtlandet - og en sjælden gang vestkysten - var ingenmandsland, hvor lette opklaringsstyrker færdedes og engang imellem stødte på hinanden. Små kampe fandt sted og levede længe efter i mindet på de stille egne.

Den 25. juni 1848 overraskede en dansk styrke dragoner og frivillige af kaptajn Jagds »Gule Kanariefugle« en tysk patrulje under kommando af Hauptmann H. P. A. von Reichenbach ved Neder Jerstal kro. Den tyske kaptajn forsøgte at undkomme, men red fejl efter Bevtoft og blev sluttelig indhentet i Hjartbro af den danske dragon Peter Hansen Andkjær, der i en hård kamp sårede modstanderen og tog ham til fange.

Om denne episode er der skrevet adskilligt, og på Bevtoft egnen kan den mundtlige overlevering om tvekampen endnu høres. Forsøger man at gå de forskellige beretninger efter i sømmene, viser det sig, at de afviger fra hinanden. Det er også iøjnefaldende, at mange enkeltheder er unøjagtige, og at andre er helt upålidelige. Hvem var Capitain Reichenbach og dragon Andkjær, som den danske generalstabs officielle beretning om krigen i 1848 kalder dem?

Begivenheden fandt sted for næsten 135 år siden. Hvad der skete, vil aldrig helt nøjagtigt kunne udfindes. Visse enkeltheder kan dog rekonstrueres nogenlunde.

Kampen fandt sted i »Polde«, der betyder bakker. De ligger i det yderste Hjartbro, hvor terrænet falder ned i ådalen, og hvor der nu ligger en spejderlejre. Under kampen blev Andkjær såret i højre arm, men fortsatte med venstre og tilføjede von Reichenbach et frygteligt sabelhug over nakken og mindre sår i hovedet, på højre kind og arm. Tyskeren

overgav sig, og den store og kraftige dragon bar ham den ret lange vej ind til Hjartbro by. Den første hjælp fik de to sårede i »æ Moltmands« gård (Maltmandens), der dengang tilhørte den senere Toftlund familie, Huusmann. Tiden var hen på eftermiddagen og den udmattede von Reichenbach blev lagt på en »kastenwuhn«, en almindelig arbejdsvogn med halm i, og ført til Bevtoft. Andkjær fulgte efter med begges heste og våben.

Vognen kørte til Bevtoft kro. Der stod sognepræsten fra Agerskov, O. Lund, mellem nysgerrige tilskuere. Han skildrede siden oplevelsen i en selvbiografi. Den tyske officer var meget afkræftet af blodtabet, som man forsøgte at standse uden held. Den sårede fandt selv på råd og bad om håndklæder vædet i vineddike, der blev bundet om sårene. Den stærke vædske gjorde meget ondt, men standsede forblødningen. Ingen af tilskuerne følte andet end sympati for den unge mand, der led store smerter, og man styrkede ham med drikke. Derefter blev han indpakket i tæpper og halm ført til det danske hovedkvarter i Maugstrup og derfra til sygehuset i Haderslev. De danske tropper var på tilbagetog og den sårede blev næste dag sendt til Christiansfeld, hvor Brødre-menighedens hotel var indrettet til lazaret.

Her fik Andkjær lejlighed til at besøge modstanderen. Besøget blev skildret på et maleri i 1903 af maleren Vilhelm Rosenstand, der menes at have benyttet fotografier af de to mænd, der da forlængst var døde. Den stærkt forbundne tysker har ild på en god cigar og har kunnet sætte vin på bordet. Han har lånt danskerens sabel og prøver dens skarpe æg. Dragonen er i bedste uniform og velpudset. Hjelman står på gulvet, på brystet sidder en orden, i hånden en cigar. Andkjær var en jævn mand, ukendt med den store verden, og

Den sårede Capitain von Reichenbach har besøg på lazarettet i Christiansfeld (Brødreminighedens Hotel) af dragon Peter Hansen Andkjær. - Den danske sabel undersøges.

ser ud til at have været lidt uvant med situationen. Den tyske officer var fuld af taknemlighed over, at den stærke dragon havde skånet hans liv i kampen og derefter bjerget hans liv ved at bære ham den lange vej. Så voldsomt bekendtskabet begyndte, blev det indledning til et mangeårigt venskab.

Tyskeren må have haft en glimrende fysik. Han var kun sengeliggende kort tid, men klagede mange år efter over svære »Kopf-Nerven-Schmerzen und Neuralgien«, hvilket var forståeligt nok. I juli

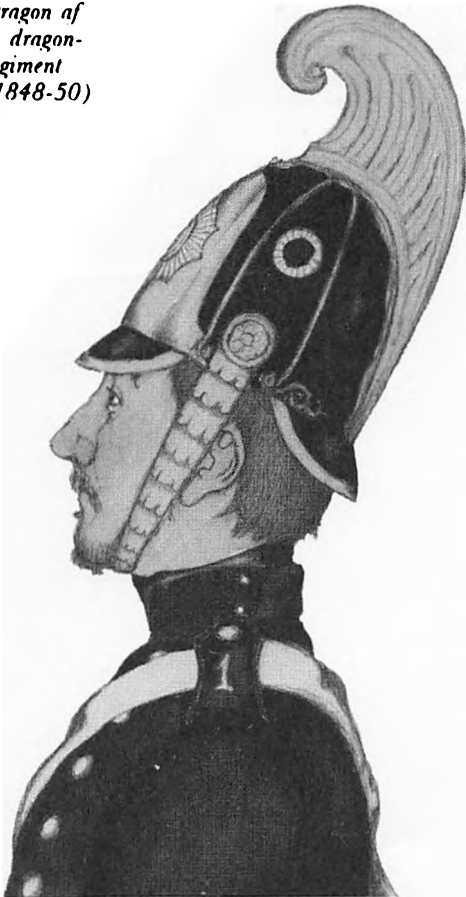
sad han en tid på fæstningen Nyborg, forøvrigt sammen med borgmester Schow fra Aabenraa. Kort tid efter sendtes han til Garnisonssygehuset i København og havde frie forhold, indtil han blev løsladt og sendt med dampskib til Kiel i september 1848.

von Reichenbach traf megen medmenneskelighed, som han skønnede på. Han var vellidt og respekteret, hvor han kom rundt. Han syntes heller ikke selv, at han havde noget at klage over. Skønt hårdt såret var han soldat med liv og sjæl, og i

1849 forsøgte han at blive genoptaget i oprørshæren. Han opholdt sig i Haderslev, har haft en anden til at skrive ansøgningen, men selv underskrevet med en kraftig håndskrift. Titlen er Hauptmann ausser Dienst. Ansøgningen afslås den 6. maj 1849 af den kommanderende general, der havde hovedkvarter i Kolding. von Reichenbach vendte hjem til Tyskland, hvor han stod i nummer i hæren endnu nogle år. Han vides at have besøgt Bevtoft egnen og Vejle egnen, hvor Andkjær boede, flere gange. Første sted for at gense den rute, han var redet, det andet sted for at fortsætte bekendtskabet med dragonen, der efter krigen var beskeden daglejer.

For Andkjær havde krigen været en storheds tid. Han var mærkeligt nok, hvad man ville kalde sinke i dag, men også med dennes punktvis evner. Ridning og fægtning var hans stærke sider. I krigs-

*Dragon af
1. dragon-
regiment
(1848-50)*

tjenesten havde han fået regimentets bedste hest, og han var kendt for at kunne fægte lige godt med højre og venstre hånd. Han kunne slå enhver parade igennem og blev anvendt som disciplinarmiddel. Han sluttede året 1848 med maner. Der var Dannebrogsmændenes hæderstegn af Kongens hånd, og da hans regiment, 3. dragon, vendte hjem til Aarhus, havde byens borgere et guldur til ham. Derefter ventede daglejerens beskedne tilværelse.

I nogle år var han på Andkjær egnen syd for Vejle fjord, senere blev han gårdskarl i Vejle. Han modtog flere gange breve og besøg af von Reichenbach, der gerne ville hjælpe den tidligere fjende og tilbød ham plads på et gods i Bayern. Andkjær dristede sig ikke til fremmed sprog og ukendte forhold, men modtog vistnok flere gange en pengehjælp. Hans evner var ikke så store, og hans helbred svækkedes tidligt. I sit arbejde var han en stille og tro mand, men med en børneflokk måtte det blive til meget små kår. Der var en opmærksomhed til ham ved en familiefest i 1876, men mere kom ikke i hans levetid. Som ofte var, voksede en dygtig og trofast flok børn op i hjemmet, og deres støtte hjalp igennem de sidste tunge år.

Trods sår og afgang fra hæren var von Reichenbachs kår ulige bedre. Hans fulde navn var Heinrich Philipp Aribert von Reichenbach, født den 6. november 1819 i Kargo (Kreis Bomst, Provins Posen i det nuværende Polen) og af preussisk embedsadel. 1836 blev han løjtnant i preussisk infanteriregiment nr. 29 i Koblenz, 1848 fortsatte han til infanteriregiment nr. 13 i Münster, og derfra må han være kommanderet eller have meldt sig frivilligt til det von der Tanske frikorps, hvor han fungerede som chef for 5. kompagni. Hans Hauptmannsgrad har formentligt været midlertidig, for først i 1851 forfremmes han til Oberleutnant (Premierløjtnant) og i 1852 afskediges han som Hauptmann. Om mange enkeltheder er der en ejendommelig uklarhed. Hans nationalitet angives i de forskellige kilder som preussisk, bayrisk og østrigsk og hans stand som friherre, baron og greve.

Det har ikke været muligt at opspore hans bopæl i Bayern, hvor han efter fleres udsagn ejede et gods og havde meget gode omstændigheder. Indirekte er han skildret som en virksom og verdensvant mand, der rejste meget. Han nærede ikke had mod den mand, der havde overvundet ham, og ej heller mod det land, han havde kæmpet imod. Han ses at have erhvervet respekt og sympati både under kampen og i fangeskabet.

von Reichenbachs forhold efter Treårskrigen har det ikke været muligt at erfare i enkeltheder. Den preussiske hærs arkiver gik til grunde i anden verdenskrigs sidste år. Han kunne sikkert være genfundet der, fordi en pålidelig kilde nævner, at han nogle år efter afskeden fra aktiv tjeneste blev udnævnt til major af reserven.

I 1909 skrev et medlem af familien Reichenbach en genealogi til »Gothaisches Taschenbuch«, der var en berømt adelskalender. I denne opgives H. P. A. von Reichenbach at være udvandret til Brasilien, hvilket må være sket om ved 1870, da han var omkring 50 år gammel. Hvad der har bevæget ham til at søge udenlands i så sen alder vides ikke, og heller ikke, hvordan hans levned har formet sig i Sydamerika. Den gren af familien, han tilhørte, angives at være uddød på mandssiden i 1891, og da har han altså ikke eksisteret mere.

Peter Hansen Andkjær døde den 7. juli 1890 og blev begravet på Vejle gamle kirkegård. Da han var død, huskede man igen hans bedrift og satte en mindesten under stor opmærksomhed. På en sort obelisk stod:

Herunder hviler Støvet af
den tapre Dragon
Peter Hansen Andkjær
f. 22.5.1814 d. 7.7.1890
Danske Mænd satte ham
dette Minde
samt et vers

Graven blev siden værnet og holdt vedlige. Gulduret fra 1848 endte på urmuseet i Den Gamle By i Århus.

Hvad der blev skrevet om kampen mellem von Reichenbach og Andkjær i tiden kort efter var hverken særlig udførligt eller pålideligt, som vi har set. Begivenheden appellerede imidlertid stærkt til menigmands følelser, og som skik var, blev den skildret i tegninger, der udkom i store oplag. En anden preussisk officer, R. Wille, der kom til Jylland i 64 krigen, har i sine erindringer fortalt, hvordan de folkelige billeder hang på jyske gårde og stadig fængslede fantasien.

Om de to forlængst døde modstandere har kunnet findes frem til temmelig meget. De fleste detaljer findes dog i flere variationer, der ikke stemmer indbyrdes overens. Det gør heller ikke så meget.

Den gode danske dragon kunne ride den preussiske modstander ind og fægte ham ud. Da det var sket, havde han kun tanke for at hjælpe, og von Reichenbach viste siden, at han var værd at hjælpe.

Der vil endnu mange år kunne files og forbedres på denne beretning - og ledes efter von Reichenbachs sabel, der i mange år lå i Bevtoft, men derefter vist nok havnede hos en antikvitetshandler.

Den burde hænge på Bevtoft kro sammen med andre minder fra H. A. Krügers og kaptajn Jagds tid.

Modstandsbevægelse for 134 år siden

Løjtnant Jagds patrouillekorps i Nørre Rangstrup herred i 1848

Ved solnedgang passerede jeg det højtliggende strøg af egnen ved Toftlund kirke hvorfra man har en vid udsigt til alle de fjernere og nærmere liggende landsbyer, og der så jeg et syn, der i min daværende stemning gjorde et så overraskende og gribende indtryk på mig, at jeg næsten overvældedes af bevægelse. Fra de fleste af byerne så jeg en lille hob af bevæbnede mænd med en lille Dannebrogspane i spidsen drage mod syd. Den synkende sol kastede hist og her et blink på bajonetterne, indtil de små hobe efterhånden forsvandt på den udstrakte hede under den tiltagende afskumring.

Da jeg nåede Agerskov, var det allerede temmelig mørkt, men et lysskær på

kirkegården vakte min opmærksomhed, og jeg fandt dér en hob af kraftige unge mænd stående omkring en jerngryde, der hang over et flammende bål. Oppe på kirketaget sad en rask karl og brød blypladerne løs, hvorefter de kastedes ned i gryden, hvorfra det smeltede bly hurtigt hældtes i de fra alle sider fremstrakte kugleforme. Efter at hver mand havde fået sit bestemte antal kugler, stillede de alle udenfor og marcherede ligeledes mod syd.

Den, der skrev således i sine erindringer, hed Jens Christian Henrik Claudius Jagd var født den 27. april 1821 i Fredericia, hvor hans fader Niels Henriksen Jagd var klokker og lærer. De mange navne blev i reglen forkortet til C. Jagd. Efter læreruddannelse på Skårup seminarium blev den unge Jagd privat realskolebestyrer i Svendborg 22 år gammel.

Der sad teknisk snilde i ham, i al fritid biksede han med opfindelser og forbedringer. Det blev til en ny opfindelse, en roterende dampmaskine, der vakte stor opsigt og fik patent både i Danmark og England, der var førende industriland. Opfindelsen førte til lange ophold i det fremmede og kompagniskab med en af Englands største vandbygningsingeniører Joseph Glyn.

1846 var der tid til bryllup med Dorthée Thornøe fra Lehnshøj ved Svendborg, en søster til den kendte kunstmaler Wenzel Thornøe.

I det fremmede fik Jagd brev hjemmefra, der fortalte om den voksende spænding mellem Danmark og de slesvig-holstenske kredse. Wienerkongressens stivnede Europa var nu i opbrud, der slog ud i lys lue på den jyske halvø ved Christian den VIII's død. Februarrevolutionen inspirerede både danske og slesvig-holstenere. De første aftvang Frederik den VII en fri forfatning, de sidste gjorde den 24.

*C. Jagd - Officer og politiker (1821-1895).
Malet af Wenzel Thornøe (Frederiksborg Museum)*

marts 1848 regulært oprør mod Danmark. Der gik et stød igennem det gamle land. Fædrelandet var i fare, og der var noget at samles om. Den danske hær blev dirigeret mod Slesvig, og tusinder af frivillige meldte sig under fanerne, blandt dem C. Jagd.

Den 9. april 1848 vandt Danmark sejren ved Bov og tabte knap to uger efter slaget ved Slesvig. Allerede i marts og begyndelsen af april havde H. A. Krüger i Bevtoft, Christen Lautrup i Gestrup, Refslunderne i Bovlund og mange andre gode mænd taget skridt til en folkevæbning, der skulle sikre den danske hærs flanker mod vest og spionere og melde om fjendtlige bevægelser. Da den danske hær nu var på tilbagetog mod nord, fik disse friskarer igen betydning. I første omgang havde rygtene om tysk bevæbning af fangerne i Holstens tugthuse ført til den såkaldte »Slavekrig«, der også havde hensat det fredelige bondeland midt i Nordslesvig i skræk og bæven.

C. Jagd var nået til Nordslesvig den 24. april 1848 og havde truffet Krüger, der havde kaldt mand af huse til forsvar mod de tyske recognosceringer, man nu kunne vente op ad midtlandets veje. Jagd fik ordre på at tage over Toftlund-Agerskov til Hellevad for at organisere de bevæbnede skarer, der havde ordre til at samles ved Aabenraa chauseens overgang over Surbækken. Efter Hellevad skulle overgangen ved Arndrup mølle over Arnåen syd for Bedsted besættes.

Begge steder var vild uorden. Folk var ikke våbenvante, det gav vådeskud. De ville nok slås, men ikke lystre, og der havde været brændevin med i madposerne.

C. Jagd var en frisk mand med naturlig myndighed. Da et par berusede vendte våben imod ham, slog han dem kort og godt i jorden og lod dem krumslutte. Med pistolen i hånden fik han den forvildede flok gennet ind i geledder og begyndte at ekscersere med dem. Nattekulden og mangel på søvn gjorde krigerne trætte, men de fik ingen ro. Hen på natten kunne han styre dem hjulpet af et par skrappe korporaler Schwartz og Bendix. Den nat skabte C. Jagd det nordslesvigske patraillekorps. Skønt han jævnligt måtte

gribe til hårde midler, stolede folk på den ukendte og lystrede ham siden hen blindt. Mange blev sendt hjem som uegnede, mange bad om orlov, men tilbage blev folk med smag for det farefulde og eventyrlige liv.

I løbet af få dage fandt Jagds uøvede krigere melodien og holdt sig vågne på vagtposterne, og det var allerede meget. Al bevægelse måtte ske til fods. Kun enkelte velhavende bøndersønner havde fået hest med, og de lange marcher var meget trættende. Udrustning var der ikke meget af, og da nætterne måtte tilbringes i halmstakke og på den bare jord, var det af ydre en forvildet bande at se på.

Patraillekorpsset var nu reduceret til omkring 100 mand, der blev tillagt general Wedells flankekorps, der bevægede sig op og ned ad Oksevejen fra Bov til Hellevad og siden op ad vejene mod Toftlund-Gram og Rødding.

Megen kamp blev det ikke til, men jævnligt snigskytteri efter fjendtlige forposter. Der var en stemning a la maj 1945, hvor man arresterede løs på hinanden, beslaglagde våben og heste og ikke var altfor reglementerede.

En trofast hjælper havde Jagd i Peter Brandenhoff, der måske har været fra Gram kanten, og var en ret særpræget mand, der næppe har gjort sig alt for godt i det civile. Han var mester i at »organisere«, hvad enten det var mad eller våben, og han foretog på egen hånd lange strejftog bag fjendens linier og vendte hjem med meget anvendeligt gods. Peter måtte til tider i arresten, det var en kartoffelkule, og der lå han og sov hele dagen væk.

Uventet kom der 500 rigsdaler fra armeen til Jagd, der købte gule olieklæder til sine folk, der led meget i regn og nattekulde. Derefter hed korpsset Jagds gule karnariefugle.

I forårs- og sommermånederne 1848 bevægede fronten i midtlandet sig næsten dag for dag uafhængigt af situationen på østkysten. Slesvig-Holstenere under Prinsen af Nør hjemsogte således Mandbjerg ved Rurup, andre nåede så langt op som Skodborgegnen. Friskarer plyndrede gang på gang pastor Lunds spisekammer i Agerskov Præstegård, drak hans vin og

- det højtliggende strøg af egnen ved Toftlund kirke, hvorfra man har en vid udsigt. Vejen er den gamle Aabenraa chaussé mellem Toftlund og Gestrup.

røg hans gode cigarer. Rundt omkring i de stille, men opskræmte landsbyer fandt der små episoder sted. Soldater, der havde forvildet sig, blev fanget og afleveret, som det nu faldt for. Våben blev væk, heste blev stjålet, meldinger opsnappet og sendt til Krüger, der som spionchef fulgte de danske hovedstyrker i nær kontakt med kaptajn W. H. F. A. Læssøe, stabschefen.

Den 25. juni 1848 fandt den bekendte episode ved Bevtøft sted, hvor den preussiske Hauptmann von Reichenbach blev såret og taget til fange. Da begge sider var præget af irregulære tropper, var der ofte panik og uorden. På den anden side bevirkede stedkendskab og dristighed ofte små »sejre«, der spurgtes vidt og bredt. Hele midtlandet var i uro.

Stemningen var tit barsk. Tiden var næppe så grusom, men der blev flittigt

truet og konfiskeret. Sognefogeden i Agerskov, Thomas Chr. Høyer, måtte således indsamle våben, han selv havde været med til at fordele, og aflevere dem til de tyske styrker. Han holdt ud i Agerskov, men både han og Krüger måtte jævnligt gå under jorden. Lokale stikkere fik meldinger sydpå, når de to var hjemme, og så blev små forvovne tropper sendt ud på farefuld færd for at opsnappe de to dansksindede.

Det kendte von der Tannske korps kom lejlighedsvis ind i landet - von Reichenbach hørte til det. Det var meget ureglementeret. Von der Tann var iklædt en blanding af uniform med våben og ærestegn plus selskabsdragt. Det stødte Prinsen af Nør, der var meget for, at Ordnung muss sein. Jagd blev først senere officer og fik regulær uniform. Indtil da var han i

jagtdragt, men dog til hest. Han var naturligvis en torn i øjet på regulære officerer og især på embedsmændene, hvor han kom frem og mente, at alle ville være med til at frelse fædrelandet. Han tørnede således gevaldigt sammen med stiftsamtmand, kammerherre von Steemann i Aalborg, der fik nogle drøje sandheder at høre. Der har von Steemannerne nu vist altid kunnet trænge til.

Krigen førte Jagd og en del af hans folk vidt omkring, op i Jylland og siden hen til Als. Da han fik ordre til at genoptage guerillakampen i midtlandet, havde han ikke lyst til den lange vej over Fyn og Fredericia, men red dristigt lige igennem de fjendtlige linier fra Sundeved til Haderslev.

I Nørre Rangstrup herred var der få slesvig-holstensk sindede, og de danske styrker kunne altid regne med hjælp og oplysninger. Ligeså skyet var egnen fra tysk side, og de første måneders optræden i små recognosceringsstyrker hørte hastigt op. Man rejste helst i konvoj gennem egnen, og talrige meldinger om de fjendtlige bevægelser nåede forbavsende hurtigt op til det danske østjyske hovedkvarter. Meldegængerne var tit kvinder, og endnu lever erindringen om Smedens Karoline i Bevtøft, der talrige gange gik gennem egne og fjendtlige linier med meldesedler i hårknolden i nakken.

De tre krigsår førte både Krüger, Lautrup fra Gestrup og Jagd og hans mænd vidt omkring. Jagd avancerede til kaptajn og havde siden hen en politisk karriere for sig. Der hang stadig meget af gåpåmodet ved ham, og han stødte naturligvis an mod mange, men det gjorde han nu hele livet.

En af hans folk var teologisk student Jens Nicolai Ludvig Schiørring, der ikke kunne med den hårde tone mellem guttermænd og den skarpe disciplin, der engang imellem var nødvendig. Det var såmænd ham, der sidenhen skrev Kærlighed fra Gud og Herrens venner ingen-sinde, mødes skal for sidste gang.

En anden var sønderjyde, Bertel Johansen Hedelund fra Gammelskov i Ager-skov sogn. Han var en stor og stilfærdig mand, der kunne stoles på, et modstykke til Peter Brandenhoff, der var med på den

værste, men som sindet engang imellem løb af med. Det var vist, når der var lidt brændevin indenbords, så det er der ikke noget at sige til.

Bertel Hedelund boede siden på Hyrup Vesterhede i Bevtøft sogn og siden igen i Gammelskov, alle dage lidt af en særling, lidt frygtet for sit tavse, mutte væsen og kraftige skikkelse.

Han er såmænd den »Store Bertel«, børnene før blev kyst med på disse kanter, ganske uretfærdigt, for folk, der har kendt ham - han må være død omkring 1900 - sagde, han var et ejegodt menneske.

Hvor uretfærdigt, men det hjalp på havregrødspisningen, når »Store Bertel« ellers kom og tog en.

Bussemænd skal der til.

Sørøveren i Aabøl Kro og hans mange penge

I 1912 udkom på Indre Missions forlag i København en bog af Jonas Brodersen, Christiansfeld, missionær i Brødremenigheden. Bogen hed »Fra Gamle Dage« og skildrede menighedens begyndelse i Sønderjylland og vækst gennem halvandet hundrede år. Forfatteren beskrev menighedslivet i sogn efter sogn. På side 191 nåede han til Tislund og Toftlund. Særligt i det første sogn havde Brødremenigheden stærkt fodfæste, men således havde det ikke altid været.

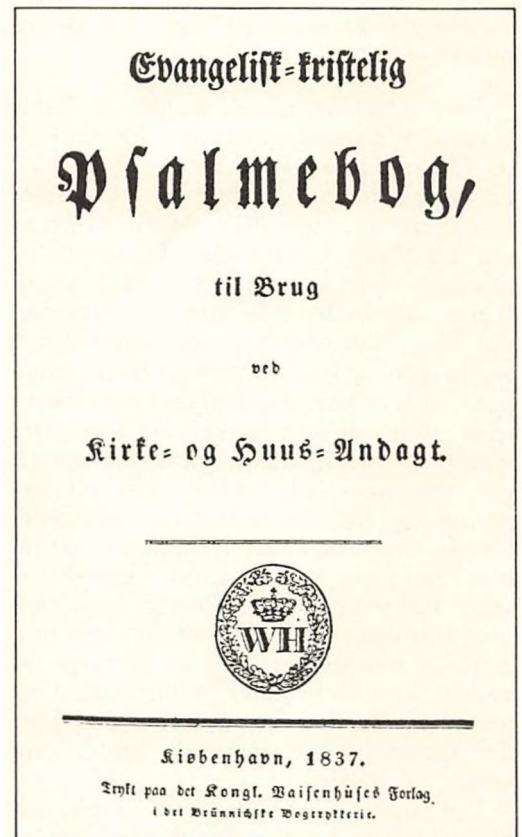
Brodersen fortalte, at i gamle dage var der mange, der havde levet et ryggesløst liv. En af dem var kromanden i Aabøl. Han var en af dem, der ikke agtede et menneskes liv højere end et dyrs. Som sørøver havde han erhvervet sig en stor formue. Han roste sig af sine pistoler og skammede sig ikke ved at fortælle, at han på søen havde dræbt ikke så få mennesker. Alligevel var der en stadig uro over ham, så længe han levede. Han var et uhyggeligt menneske.

Det var hårde ord, og Brodersen navngav da heller ikke kromanden, men nævnte kun hans dødsdag den 10. august 1840.

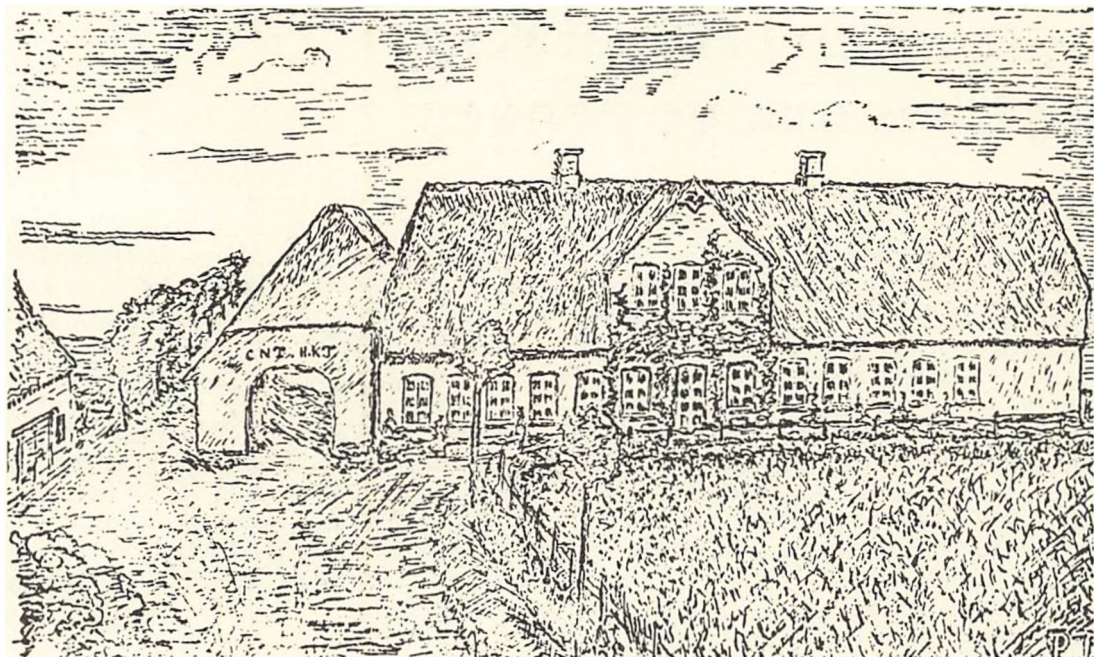
Hvor hård pastor Brodersens dom end var, kan kromandens navn roligt nævnes. For det første var pastoren jo kun første instans, for det andet er der jo som bekendt større glæde i himmerige over en synder, der omvender sig end over 99 retfærdige. Har kromanden nået at angre sine synder, har der nok også været tilgivelse for ham.

Han hed Niels Hansen Wraae og var født i 1772. Han var dukket op i 1838 i Aabøl og havde købt Aabøl bys største gård, kroen, 3½ otting stor. Tilmed var kroen velbesøgt og havde eget brændevinsbrænderi og høkeri. Her var overgangssted over Gjelsåen. Færdslen sydfra til Gram og Haderslev måtte gennem Aabøl og derfra til Brøndlund, hvor

vejene skiltes efter Gram og Haderslev. Gjelsåen var et mægtigt skel. I vest lå næste overgangssted først mellem Arnum og Tiset, og i øst i Bevtoft, ellers var der kun spinkle gangbroer og ålegårde. De kunne benyttes lokalt, men ikke bære vogne. Niels Hansen Wraae købte kroen af enken Birret Lagoni som værge for hendes umyndige datter af første ægteskab, Else Marie Gram. Prisen var 1900 rigsdaler, og det var egentlig billigt for den store gård og gode kro, men pengene var kontante.

Niels Hansen Wraae forærede Ellen Marie Mortensen en salmebog på deres bryllupsdag den 17. oktober 1839.

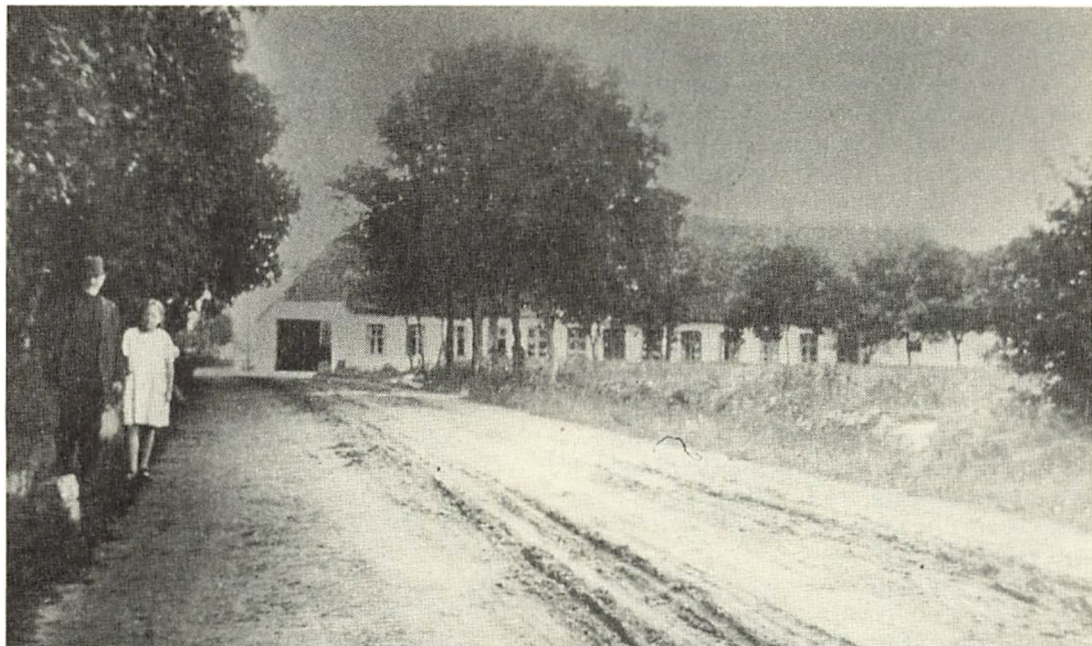
Tegning af Aabøl kro omkring 1895. - »Æ. gærstold« - gæstestalden ses til venstre. Kroen havde eget brændevinsbrænderi og hokeri.

Den travle folkesnak sagde, at Niels Hansen Wraae samtidigt anholdt om Birret Lagonis hånd, men fik nej. Men kort tid efter købet indgik han ægteskab med kroens tjenestepige, Ellen Marie Mortensen fra Øster Lindet, der da var 29 år gammel. Der kom ingen børn i ægteskabet, der heller ikke blev langt. Wraae var meget drikfædig, og folkesnakken sagde igen, at han havde sagt til sin unge kone, at hun kun skulle plages med ham i to år, så havde han drukket sig ihjel. Det kom til at slå til. Ellen Marie Mortensen var testamentarisk indsat som eneste arving og fik alle den dødes ejendele. Havde der ikke været testamente, skulle hun efter Jyske lov, der gjaldt i ægteskabs-sager i Hertugdømmet Slesvig, have delt med mandens slægt. Nu sad hun som ung enke og har sikkert ikke set så ringe ud endda, med den store gældsfrie gård og penge til. Længe efter Wraaes død blev der fundet penge skjult de underligste steder på gården.

Det kunne blive til bejlere, og den ud-kårne blev en jævnbyrdig. Sognefoged og gårdmand Peter Bertram Bjorholm fra Gøtterups største gård, den senere Bjorholmsminde. Allerede den 15. maj 1841

blev han viet til enken Ellen Marie Mortensen, afgangne kromand Niels Wraaes enke, som Tislund kirkebog fortæller. Han var 27 år gammel, hun 32. Peter Bertram Bjorholm havde gård nok i Gøtterup og allerede i 1842 blev hustruens gård og kro solgt til Christian Nissen Toft, der havde været »brændekarl« d.v.s. brændt brændevin i Birret Lagonis tid. Til hans efterkommere hører den kendte apoteker-slægt i Tønder og Toft-slægterne i Rangstrup.

Pengene fra salget førtes til Gøtterup, hvor der i forvejen herskede velstand, selv om folkesnakken naturligvis mente, at Peter Bertram Bjorholm havde taget sin Ellen for pengenes skyld. I ægteskabet fødtes to sønner, der døde tidligt, og to døtre. Den ene af pigerne blev gift med gårdmand Christian Lund i Gabøl, hvis efterkommere lever endnu, den anden med gårdmand Mathias Skov på Faaregaard i Bevtoft. Peter Bertram Bjorholm solgte i 1876 til en halvfæter, Rasmus Bjorholm, af Ørderupgrenen af den kendte slægt. Han solgte endda billigt, for at navnet kunne bevares ved gården. Rasmus Bjorholm var egentlig dyrlæge og drev den eneste dyrlægepraksis i Nørre

Aabøl kro omkring 1925. Den sidste Toft på kroen, Martin Toft, står til venstre i billedet.

Rangstrup herred. Sælgeren og hans hustru Ellen Marie, engang afgangne Niels Hansen Wraaes enke, betingede sig en solid aftægt, der i skødet fylder to fulde sider. Der var råd til det hele, både at sælge billigt og leve godt endda. Den datter, der blev gift med Mathias Skov på Faaregaard, fik ved gårdens salg straks 27.000 mark. Ved hendes giftermål havde der naturligvis været et standsmæssigt udstyr, og efter forældrenes død var der endnu flere penge. Datteren, der blev gift i Gabøl, blev ikke stillet ringere.

Mathias Skov og hustru fik tre børn. En datter, Tinne Skov, blev gift med Hans Andersen på Bevtøftgaard, der nu ejes af Johannes Callø. Sønnen Anders Skov arvede Faaregaard. Han blev ikke gift. Han mindes endnu som en af Bevtøft Sogns gamle stoute bønder, kundskabsrig, selvstændigt tænkende og med lune. Den tredie var en datter, Ellen Marie, der blev gift Lange i Over Jerstal. Hun tilbragte sine sidste år hos en datter, fru Anna Gøeg i Åbenrå. Denne gren af slægten skal endnu eje en gammel salmebog, hvor der står anført Peter Bertram Bjorholm og Ellen Marie Mortensen, gift 1841.

Disse slægter havde alt. Navne, gårde, traditioner og penge. Alligevel formede de enkelte familiemedlemmers skæbne sig meget forskelligt, anderledes kan det ikke være. Men i flere slægtled kunne den solide velstand fra Peter Bertram Bjorholms og Ellen Maries gårde i Gøtterup og Aabøl bevares. Folkesnakken glemte dog aldrig, at dens grundlag var sørøverpenge, men pengenes nærmere omstændigheder var ukendte. Sørøver på den tid må vel nærmest have været en kaper fra Napoleonskrigens tid, hvor forvovne danske kapere gik løs på den engelske skibsfart gennem danske farvande. Det var et statsautoriseret sørøveri, der kun tillodes i nogle af krigsårene. Det private sørøveri endte i reglen i galgen og var i 1800-tallet for længst forsvundet fra de nordeuropæiske farvande.

At der tjentes formuer ved kaperiet mod Englænderne er der mange vidnesbyrd om, men Niels Hansen Wraaes navn har ikke været muligt at spore i f.eks. Kay Larsens: Danmarks Kapervæsen 1807-14. I 1809 huserede en styrmand og senere kaptajn Niels Hansen med stort held i Østersøen og tog flere værdifulde priser,

men om han har haft eller senere har til-
lagt sig slægtsnavnet Wraae vides ikke.

Niels Hansen Wraae nåede at gøre ind-
tryk den korte tid i den stille landsby
Aabøl. Han har levet livet og sikkert nok
forarget ved sit drikkeri og voldsomme
sprog. Da Brødremenighedens mission-
ærer begyndte at gennemvandre Slesvig
og vandt mange tilhængere, har det
måske vakt hans spottetrag. Takken kom
i Jonas Broderens hårde eftermæle.
Wraae blev begravet på Tislund kirke-
gård og en stor kostbar sandsten blev lagt
på hans grav. Sådanne sandsten ses
endnu ved mange af vore kirker, tit stillet
op ad kirkemuren for at skåne den bløde
sten mod vand og frost. Alligevel er de
fleste meget udviskede, og indskrifterne
kan vanskeligt læses.

Gravstenen skal have ligget ud for Tis-
lund Kirkes nordvestre hjørne, og endnu
i trediverne skal den have eksisteret,
stadig med sørøvmystikken klæbende til
sig. Nu er den forsvundet. Gravretten er
jo et begrænset åremål, og der fares ofte
hårdt frem mod gravsteder og gravmin-
der, der egentlig havde interesse for mere
end den afdødes slægt. En sten som
denne burde være bevaret. Den fortalte jo
alligevel om et lille farverigt indslag i
Aabøl bys og Tislund sogns historie.

Enhver eftersøgning af den gamle sten
har været forgæves. Alle, der havde en
mulighed for at huske, hvad der stod på
stenen, er døde og borte.

Det er trist, fordi Niels Hansen Wraaes
fødested sandsynligvis har været nævnt på
gravstenen. Han var født på en tid, hvor
de faste slægtsnavne indførtes, og Wraae
har muligvis været hans fødegård eller
fødeby. Wraanavnet findes mange steder
i Sønderjylland, et ligger ved Øster-
Lindet, et ved Hjartbro. Havde man kun-
net stedfæste fødestedet, havde Niels
Hansen Wraae nok kunnet opspores i
kirkebøger, lægdsruller eller tingbøger.
Man kunne have forsøgt at følge hans vej
og tid forud for gårdkøbet i Aabøl.

En anden mulighed ville have været
marinens eller hærens arkiver fra Eng-
landskrigen, hvor hans navn kunne være
genfundet i en skibsrulle (besætningsfor-
tegnelse) eller mandtalsliste. Har han
udmærket sig, eller har han været om

bord på et kaperskib, som vides at have
gjort en heldig fangst, havde der også
været en mulighed for at erfare nærmere
om hans person og de mange penges her-
komst.

Men man skal intet forsværge. Skjulte
kilder kan melde sig. Måske ligger der
allerede nu et eller andet sted papirer og
beretninger, der kunne fortælle nærmere
om Niels Hansen Wraae. Måske ringer
telefonen allerede i morgen, og en ukendt
præsenterer sig og kan fortælle, at han
ved næsten alt om kromandens fortid.

Det vil vise sig. For denne gang skal
den gamle kriger have lov at hvile i fred.
Tislund kirkegård er præget af sognets
gamle slægter: Bjorholm, Bekke, Wort-
mann, Oxholm, Toft, Huusmann, Rosen-
lund for blot at nævne nogle. Ingen kan i
dag se, hvor den fremmede fugl Niels
Hansen Wraae hviler.

Vorherres sol skinner på alle gravsted-
erne, synlige og usynlige, og den gør
ingen forskel på retfærdige og uretfærdi-
ge.

Lebeck - et hyrdehus på heden

Gennem de sidste tyve år har Toftlund by og dens nærmeste omgivelser forandret sig meget. De sidste omskiftelser er sket i Sønderbyen og omkring Toftlund kirke. Den gamle smukke indkørsel mellem kirken og Herrestedgaard ad Søndergade er afbrudt. På gårdejer Theodor Nissens mark vokser nu et helt nyt beboelseskvarter op med storartet udsigt nedover Lebækkens bækdal. Vil man med den gamle Gestrupvej efter Agerskov må man snirke sig ind mellem DLAM og kirken, men den gamle vej er dog endnu stort set urørt. Det skulle den også helst blive ved med at være. Den var jo en del af den gamle chaussé mellem Ribe og Aabenraa og endnu længere tilbage var

den den ene af hærvejens arme, der gik fra Ribe til Toldsted i Hjorkær sogn, hvor den sluttede sig til den nord-sydgående hærvej.

Den gamle vej er værd at køre langsomt. Straks efter bækken med Lebæk bro begynder terrænet at stige kraftigt. Vi er på vej op på en ås, der skiller Lebækkens dal fra Fiskebækkens. På åsen er der udsigt hele horisonten rundt, og her ligger Toftlund sogns eneste »Enegård« Kjærgård. (En ene- eller enestegård lå udenfor byfælleskabet i sin egen skelsatte mark).

Vejen deler sig efter Gestrup og Hyrup. Kører man hen til Kjærgård er der udsigt mod øst, hvor Store Havebæk

Fra Toftlund kirkebakke går den gamle Gestrupvej mod Lebæk bro. - I baggrunden Gestrup.

Kampen på Anholt den 26. marts 1811. Danskerne søgte at storme Fyrtårnet, der er skjult af røgskyerne i baggrunden.

ligger, en af de gårde, der blev flyttet ud af Toftlund ved udskiftningen i slutningen af 1700-tallet. Nordpå kan man se Hølleskøvs gårde som træklatter øverst på en ås i silhouet mod himlen. Nede i dalen ligger en gård, det er Lebeck, der har navn af den lille Lebæk, der udspringer i Gøtterup og løber til Fiskebækken i nærhed af Lebæk bro.

Lebeck blev landbol, d.v.s. lille gård, ved udskiftningen. Den kom ud fra en af de gårde, grevskabet Schackenburg i Møgeltønder ejede i Toftlund. Det meste af Hølleskov hørte til samme gård, og egnen ses undertiden betegnet som Schackenburg hede.

Allerede før udskiftningen lå der imidlertid et lille hus, hvor Lebeck senere kom til at ligge. Iflg. overleveringen kaldtes det et hyrdehus på heden. Står man deroppe ved Kjærgaard og ser mod nord og øst, må man forestille sig en mægtig lynghede, der kun blev afbrudt af grønne enge i nærheden af bækken.

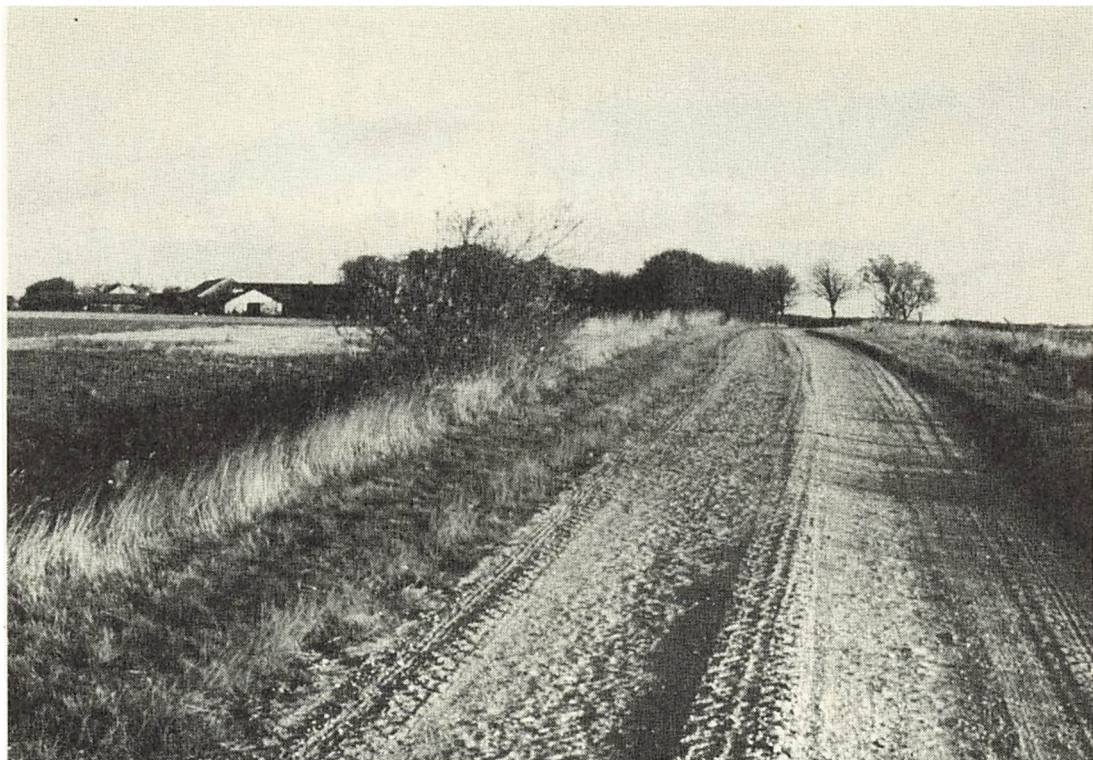
Det har været svært at ernære sig dernede i hyrdehuset. Man ved, at den slægt, der sad der fra udskiftningen til 1812, var skræddere. Omkring 1800 tog den navn af ejendommen og kaldte sig Lebeck. Da den solgte i 1812, førte den navnet med sig mængstedes hen, til Bovlund, Spandet, Kastrup og Tislund, og senere hen udover hele Danmark og i nogle tilfælde til udlandet. Den kendte redaktør Anders Lebeck stammer således fra den lille gård i Toftlund sogn og fra ham igen den dansk-argentinske slægt Lebeck. Profes-

sorslægten Ølgaard fra Aabenraa fører Lebeck som mellemnavn. Fru Anna Ølgaard er datter af Anders Lebeck.

I maj 1812 solgte Josias Lebeck gården til en hjemvendt soldat, der i 1811 havde været med i togtet til Anholt. Englænderne havde besat øen og brugte den som flådestøttepunkt. Et dansk forsøg på at generobre øen slog helt fejl og endte i fuldstændig nederlag med store tab. Soldaten, der stammede fra en schackenburgsk gård i Arnum, havde mistet et ben. Han overlevede en amputation og kom hen på året hinkende på træben og ledsaget af en pige, der hed Anne Marie Nisdatter. Han fik en erstatning på 200 rigsdaler for tabet af førligheden og en lille årlig pension på 12 rigsdaler. For pengene købte han gården og satte bo sammen med Anne Marie.

Soldaten optræder under flere navne. I lægdsrullen og i Jyske Skarpskyttekorps bøger står han anført som Peder Hansen Arnum efter hjemstavnen. Han må ligeså tit have kaldt sig Peder Hansen Degn, formodentlig fordi han ligesom faderen i Arnum, Hans Jensen, havde været skoleholder. Sine børn lod han imidlertid døbe med stavnnavnet Schack, og da han dør i 1856 blev han indført i kirkebogen som Peder Hansen Schack.

Han var født i 1775 og altså midt i trediverne, da han var med i krigen. Trods invaliditeten gik han og hans kone i gang med at dyrke hedejorden op på den købte ejendom, der i nutids mål var cirka 32 hektar. De nåede meget, men ikke alt.

Vejen træffer gården Kjærgaards statelige allé af vindhøjede seljeron.

Under lynghluden lå der stenhård al og store dele af jorden var mose og sur, vandlidende eng. Alligevel var der både brændsel og nogen græsning og en del høslet. Det var slet ikke så ringe. Ægteparret var nøjsomt og pensionen hjalp meget i en tid, hvor der var reflation, d.v.s. pengene blev mere og mere værd. Til gengæld var det drøjt at skulle sælge til faldende priser.

Ægteparret fik fire sønner og en datter. Den ældste søn, Hans Pedersen Schack, overtog ejendommen efter faderen i 1845. Han var ugift og døde i 1888. Der var stort spektakel, da ejendommen skulle overdrages. Den unge havde hittet på at dræne jorden med grøfter og faskiner. Det syntes den gamle var usind, men han måtte bøje sig. Få år efter groede der græs og korn på den jord, der havde været sur og ufrugtbar. Det skulle vi have gjort for længe siden, sagde fatter så, men ingen ville høre på mig. Sådan går det næsten altid.

En anden broder Jens Pedersen Schack havde lært slagterfaget. Han var hus-slagter og havde en lille ejendom på Branderup mark, der nu er købt af Mads Paulsen, Branderup kådner. Da broderen Hans døde, arvede Jens Lebeck. Han var gift med en pige fra Rurup, Aabel Nissen Gaarde. At de fandt hinanden havde sin egen historie. Jens Pedersen Schack skulle slagte på Gaardernes gård en vintermorgen. Hans skred i glat føre og så uheldigt, at han jog en kniv ind i ryggen. Han var ved at forbløde og blev fundet af Aabel Gaarde. Hun plejede ham under sygelejet og det blev til kærlighed.

Egentlig var hun for godt et parti til sådan en slagtersnude, som svigerfaderen Nis Gaarde udtrykte det. Der var mange fine gaver ved brylluppet i 1859, men medgiften blev sat fast i en gård i Øbjerg i Arrild og en i Hykjær i Bovlund. Der stod den indtil 1899.

Jens Pedersen Schack døde i 1898 og efterlod Lebeck til sønnen Peder Hansen

Lebeck, tegnet 1919 af Otto Müller, Hamborg.

Schack. Bygningerne var en enkelt længe, der lå solvendt. Den var dårligt bygget og lå på en skråning. Året efter blev der »vandfløj«, d.v.s. stærkt overfladevand, der skyllede bygningens syld væk. Hele ejendommen var ved at falde sammen, og der skulle bygges nyt. Nu skal min medgift hjem, sagde Aabel Schack, født Gaarde, og det kom den. Byggeriet kostede 4000 mark. Medgiften var på 3000, og resten kunne lånes i Ørderup og Roost, hvor egnens pengemænd sad. Aabel Schack døde i 1900.

Peder Hansen Schack var også huslagter ved siden af landbruget. Sammen med sin hustru Bothilde, født Willadsen, fortsatte han den møjsommelige hede-brydning. Han og hans familie oplevede første verdenskrig, hvor fangerne fra krigsfangelejren i Toftlund marcherede forbi ejendommen til arbejdet med bygning af understande på Hyrup Vesterhede. Fangerne var fuldstændigt udsultede. Bothilde Schack strøede kartofler og roer på vejen, hvor fangekolonnen marcherede. De blev spist på stedet, skønt rå. Korn og græs var ribbet af, så langt fangerne kunne nå i vejkanterne.

Peder Hansen Schack døde i 1927. Lebeck blev så købt af en svigersøn, Jens Jensen, gift med Anne Marie Schack, i 1928, og deres søn Nis Th. Jensen ejer nu Lebeck.

Engang lå Lebeck for enden af en dårlig vej. Ingen kom forbi og næsten ingen vidste, hvor denne ejendom lå. Sidenhen er der kommet god vej fra

Hølleskov til Kjærgaard, og den gamle snirklede vej til Toftlund har også fået asfalt. Mellem Lebeck og Toftlund lå flere ejendomme, som der var naboskab med gennem generationer, men også her er der opbrud. Familien Fredensborg bor nu i Toftlund. Familien Marquart bor stadig på sin ejendom, medens familien Schildt helt er forsvundet fra egnen, selv om en efterkommer i Hamborg stadig ejer den lille stråttækte ejendom.

Sådan har hver ejendom og hvert hus på vor egn sin historie, og dette er kun de store træk. Det der gør historie levende er de mange små træk og erindringer, men så skal vi tage en dags tid af, hvis vi skal ind på dem.

Hvis det skal være, kan en hegnspæl eller et træ fortælle. Kører man forbi Lebeck, ser man en række store elmetræer som læ for vestenvinden. Det er såmænd brudetræer, d.v.s. de træer en brudgom i gamle dage skulle plante, før han kunne gifte sig. Egentlig skulle der plantes eg eller bøg, men de kunne ikke gro på lyngheden, så Peder Hansen Schack fik lov at plante den hårdføre elm. Gennem halvandet hundrede år er slægtens børn sovet ind ved træernes sus.

Og nu siger man der kommer elmesyge. Hvad skal det hele da ende med?

Husfoged Thomas Lorentzen på vejsyn i Toftlund sogn i juni 1800

Nye koste fejrer bedst

Den 29. marts 1763 blev ejeren af Roost Fogedgård og Musvang samt Hyrup skov, cand. jur. Christian Outzen udnævnt til husfoged i Haderslev vesteramt. Han beklædte denne post i 35 år og modtog sin afsked den 20. december 1797, det år hvor han var fyldt 65.

Om husfogedembedet skrev topografen Knud Aagaard i Beskrivelse over Tørning Lehn, 1815, at det var et økonomisk embede, og at fogeden derfor var hovedperson ved jordudskiftninger. Det gjaldt i særdeleshed Christian Outzens embedsperiode, da de store landboreformer blev gennemført. Christian Outzen indlagde sig stor fortjeneste ved ledelsen og administrationen af de mange udskiftnings-sager overalt i vesteramtet, d.v.s. Hviding, Kalslund, Frøs og Nørre Rangstrup herreder. Dette virke er kortfattet beskrevet i en artikel i Sønderjyske Årbøger 1982: Christian Outzen (1732-1809).

Men husfogeden havde også andre pligter. Aagaard nævner opsyn med vejvæsenet, medopsyn af skove og moser, udpagtning af de kongelige gårde og møller, tilsigelse til ægter, f.eks. pligtig kørsel og mere. I et så udstrakt område som Haderslev vesteramt har embedet ikke kunnet forvaltes uden et regulært kontorhold. Der må have været et omfattende regnskab, megen korrespondance og hyppige tjenesterejser i vesteramtet og til amtsbyen Haderslev.

Over Christian Outzens afgang er der noget uigennemsigtigt. Ifølge gængs praksis skulle han have kunnet sidde noget længere i embedet. Den pension, han modtog efter sin afgang, 150 rigsdaler årligt, betød næppe noget i hans indtægts- og formueforhold, men var som sådan kummerlig. Hans virke i udskiftningsarbejdet havde været så anerkendt, at ære i form af titel eller orden ville have

været at forvente. Så vidt vides blev denne ære ham ikke til del.

Der haves ikke noget indgående kendskab til Christian Outzens person og virke, selv om en række træk har kunnet opspores. Det er tænkeligt, at de ad åre kan uddybes, men om meget i hans levned kan der kun gisnes. Der vides ikke andet end at hans afgang er sket i nåde, men noget tyder dog på, at hans embedsførelse for en del af hans pligter kan have givet anledning til kritik.

Den mest arbejdskrævende af hans pligter udover udskiftningsarbejdet var tilsynet med vejvæsenet. Vedligeholdelsen såvel med hensyn til arbejde som materialer påhvilede landets jordejere. Det var særdeles byrdefuldt og almindeligt forhadet og krævede derfor hyppige tilsyn uden, at de deraf flydende påbud blev mere end nødtørftigt efterkommet.

Just i slutningen af 1700 tallet var vejene i vesteramtet i en sørgelig forfatning. Noget tyder på at Christian Outzen har taget lempeligt på tilsynet med almindelig forsømmelse af vejene til følge. Det er tænkeligt, at andre af hans pligter ikke har kunnet tilgodeses fuldtud. Årsagen har sandsynligvis været, at arbejdet med udskiftningerne har lagt beslag på næsten al hans tid, og at de er forekommet ham vigtigere at få fra hånden. Foreløbigt er der kun tale om formeninger, der ikke har kunnet begrundes nærmere.

Hans afløser som husfoged blev Thomas Lorentzen (1754-1834), der i forvejen var amtsforvalter for vesteramtet. I 1815 blev han yderligere amtsforvalter i østeramtet og beklædte således på samme tid tre betydningsfulde embeder i det samlede amt, hvis amtmand i 1800 var Johan Sigismund von Møsting.

Haderslev amt var efterfølger af to midlertidige len, Haderslev og Tørning, og gik fra Østersøen til Vesterhavet. Det var Danmarks største amt, og dets forvaltning

Husfoged Thomas Lorenzen (1754-1834).

havde fra oprettelsen lidt under amtsbyens ucentrale beliggenhed og de deraf følgende lange afstande til amtets fjernere egne. I 1742 havde man bødet herpå ved at foretage en opdeling af administrationen i et øster- og et vesteramt. Tanken var fortsat med en opdeling i to selvstændige amter, der for en kort tid blev til virkelighed.

Den 1. januar 1784 havde kongen approberet en deling. I nogle få dage fra den 7. til den 19. april samme år var kammerherre Nicolai Theodor von Ployart amtmand i østeramtet. Endnu kortere var kammerherre, major Abraham Anton von Brachel amtmand i vesteramtet, nemlig fra den 9. til den 14. april 1784. Deres udnævnelser suspenderedes og i stedet udnævntes Christian Ludvig von Stemann til amtmand for hele amtet, de to forsmåede fik en affindelse.

I 1789 gentog dette forløb sig. Johan Sigismund von Møsting var fra 21. oktober 1789 til 1. juni 1791 kun amtmand i østeramtet. Amtmand i vesteramtet var Geheime-Legationsråd Andreas Christoph

Rüdiger og det i samme tidsrum. Han afskedigedes med pension af 1000 rigsdaler, og Møsting overtog hele amtet.

Årsagerne til dette mærkværdige forløb kendes ikke og har aldrig været grundigt undersøgt. Det kunne der ellers nok være grund til, da det jo dækkede over visse modsætningsforhold mellem amtets to dele, og ikke blev uden følger i amtet helt op i vore dage. Modsætningerne kom således kraftigt til udtryk ved amtsrådsvalget i 1858 (Se Troels Fink i Den Nord-slesvigske Landboforenings 100 års jubilæumsskrift, 1946) og især i det sidste tiår af H. A. Krügers politiske virke. (Se H. V. Gregersens artikel: Fra ophævelsen af Prag-Fredens artikel V til Hans Krügers død i Festskrift til Johan Hvidtfeldt, 1978).

Som kuriositet kan det nævnes, at tanken om en deling også havde indebåret, at såvel amtmand som administration for vesteramtet skulle forlægges, formentligt til Gram, selv om det store grevskab ikke umiddelbart henhørte under amtet, men havde egen jurisdiktion og forvaltning. Udflytningen stødte imidlertid på den mest indædte modstand i amtsforvaltningen, hvis personale direkte siges at have modsat sig en flytning. At sligt var muligt i enevældens tid kan undre, og at forholdet nok har været medvirkende til, at planerne blev opgivet, kan man næppe se bort fra.

Thomas Lorentzen var en yderst dygtig og nøjeregnende administrator, der for frem med hård hånd i husfogedembedet. Han må have foretaget lange inspektionsrejser i vesteramtet og hans direktiver haglede ned over sognefogederne. Da han stedste fulgte påbudene op og lod bøder regne nedover de uvillige, nåede han også meget i retning af vejenes forbedring og vedligeholdelse.

Et eksempel kan gives i et Pro Memoria af 11. juni 1800 stilet til sognefogederne i Nørre Rangstrup herred, der især vedrører vejene i Toftlund sogn. Det er affattet på tysk og foreligger i afskrift, der dog antagelig er underskrevet af Lorentzen selv. Muligvis har afskriften været unøjagtig eller embedssproget ikke helt korrekt tysk. Det er oversat så meningen træder frem, men uden store afvigelser.

Det lovgrundlag, vejenes anlæg og vedligeholdelse byggede på, var Christian den VII's Wege-Verordnung für das Herzogthum Schleswig, givet på Christiansborg den 29. oktober 1784.

Pro Memoria

Henimod slutningen af denne måned agter jeg at besigtige vejene og undersøge, hvorvidt lodsejerne har efterkommet efterstående anordning:

Stenderup

Fra Toftlund mark til Stenderup skal anlægges vejgrøfter med brinker af sand og grus. Ligeså på Gravlundgårds mark, hvor vejen stadig væk er moseagtig. Nord for vejen til Enemark bro mangler vejgrøften, i hvert fald er den længe ikke holdt i passende højde. Øst for Gravlund mark har Stenderupperne at anlægge en sil op ad bakken på sydsiden for at lede vandet bort i en dyb grav og at fylde sand

Stenkisten over Fiskebækken på Toftlund-Gestrup vejen.

på den lynggroede vej. Øst for landsbyen Stenderup skal den påbegyndte reparation fortsættes, vejgrøfterne på sydsiden skal ryddes særligt ved broen, det er allerede bestemt en gang. Jeg forventer således iværksættelsen. Fra broen til den Zerlangske gård (Skovsbjerg) skal de vejpligtige holde vejen bedre i stand. Fra engene og til husene og bakken skal begge vejgrøfter ryddes og overkørslen gennemgraves.

Ørderup

Jens Bjorholm har endnu ikke fjernet de løse sten fra vejen, bøder derfor 24 mark.

Stenbelægningen gennem Ørderup må omlægges og på sydsiden sommeren igennem fyldes med sand og planeres. For at spare på udgifterne ved omlægningen kan lodsejerne lade stenlaget pålægge ral eller grus - men ikke sand - 2 til 3 tommer tykt. Ved Hans Christensens gård skal det dybe sted grundigt opfyldes, vejgrøfterne på begge sider op til de høje agre skal ligeledes ryddes.

Den andel af vejen fra Toftlund til Gøtterup, der tilstår Ørderup, skal også nu sættes i forskriftsmæssig stand. Grøfterne er oversvømmede, silerne er forstoppede og afledningsgrøfterne ned over markerne er ikke ryddede. Alle disse mangler skal afhjælpes, og vejen skal i midten forstærkes med sand og grus.

Toftlund

Skal for sin andel af denne vej udføre det samme. Det samme gælder vejen gennem landsbyen og efter Stenderup.

Kjærgaard

Har ladet sin vej forfalde, grøfterne er ikke ryddede, og vejen er gennemkørt (slaghuller gennem stenlaget i vej-bunden). Vejen skal sættes i stand på samme måde som vejen efter Gøtterup.

Har nogle dybe steder på marken i nærheden af gården, hvor vejgrøften på nordsiden ikke er ryddet behørigt. Ligeså syd for broen hvor vejen skal belægges med sand og grus og begge vejgrøfter skal holdes åbne.

Denne anordning cirkulerer efter forskrift fra den ene sognefoged til den næste uopholdeligt. Jeg stoler på de nævnte sognefogeders virke derhen, at de ikke blot straks pålægger lodsejerne det fornødne, men også at de hver på sit sted fører tilsyn med, at lodsejerne punktligt efterkommer det pålagte. Jeg forpligter dem også til at foranstalte, at alle sogne, hvor de har herredsvej som ved Roost, mellem Stenderup, Ørderup og ved Hyrup by, sætter deres andele i god stand.

Hvis de vil aflevere den sidste vej i år, kan istandsættelsen ikke udskydes længe.

Da flere sogne har ønsket at blive fritaget for herredsvejene og i stedet påtage sig deres andele i nærheden af deres bopæle, så har samtlige sognefogeder at underrette deres distrikter herom og inden 14 dage at sende deres indberetning. Efter min mening ville det være godt, hvis alle offentlige herredsveje blev opmålt og fordelt landsbyvis, så enhver fik sin andel i nærheden, men i hvert fald samlet, og herom imødeser jeg herredets lodsejeres stillingtagen. Da der måske kunne sluttes en billig akkord efter opmåling og bonitering, eftersom der i år i herredet kun skal bygges en sil ved Hinderup, og der ellers ikke opkommer nogle byrder, så kunne det bedst egnede tidspunkt hertil været kommet.

Det bliver udsendt cum productis.

Haderslev, den 11. juni 1800
sign. Lorentzen

I den tyske tekst er der enkelte danske islæt. Gravlund betegnes således som gård og ikke som Hof. Der tales om grus som vejmateriale, selv om glosen ikke findes på tysk i denne betydning.

Pro memoria betyder: For hukommelsen, altså huskeseddel. Lorentzen taler

Stenkisten over Løbæk på Toftlund-Gestrup vejen.

flere gange i teksten om Verfügung, der betyder anordning eller bestemmelse.

Kommentarer

De omhandlede veje er såkaldte herredsveje, offentlige veje, der tjente til indbyrdes forbindelse mellem herredets landsbyer og den fælles adgang til herredstinget, der for Nørre Rangstrup herreds vedkommende var i Gestrup. Vejudgifterne påhvilede alene herredets jordejere under amtets tilsyn.

Bortset fra kongevejene og byernes brolagte gader var de offentlige veje før macadamiseringens opkomst af ringe kvalitet. I virkeligheden lå de på den bare jord, der kun stedvis var befæstet ved opfyldning af blød undergrund og ved belægning med sten, ral, grus eller træbro. Med tiden skete en vis tilkørsel af sand og

grus, så der fremkom en regulær vejbane men som oftest med dybe hjulspor og slaghuller, der søgtes repareret ved pålægning af lyng, halm, kvas og sand.

Vejenes vedligeholdelse beroede først og fremmest på, som Thomas Lorentzens Pro Memoria klart viser, at der skete en systematisk bortledning af overfladevand fra vejene og deres omgivelser. Det lå ligesom at skylende vand førte vejenes sandlag væk, og at stillestående vand gav en opblødning af sandlaget, der bevirkede dannelse af slaghuller og uddybning af hjulspor.

Langs vejene var der derfor anlagt grøfter, der skulle holdes opryddede. Da der sjældent kunne ske en større terrænuddjævning ved selve vejanlægget, måtte der ofte foretages en afledning fra vejgrøfterne til vandløb eller blot lavereliggende terræn, der kunne være til stor gene for landliggere.

Ved at vedligeholde vejbanen og give den skrånende sidebaner var der teoretisk mulighed for at holde vejene tørre og hele. Byrden ved at holde de udstrakte grøfteamlæg i orden var imidlertid meget stor, og fra gammel tid betragtede bønderne alle offentlige vejanlæg med den største modvilje. Der skulle ikke alene præsteres arbejde med mand og vogn, men materialerne skulle også leveres. Det kunne være særdeles bekosteligt og tidskrævende.

I teksten omtales flere gange ordet sil, der stammer fra det tyske Siel. Denne betegnelse kan dække over afledningsgrøft, kloak, underføring ved overkørsler til mark, stenkiste og endog sluse. Her betyder ordet formentligt stenkiste eller underføring, der lader vejen passere hen over vandløb eller en grøft. De blev i reglen fremstillet af stenkvadere med et brodække af lange smalle natursten og kun sjældent bjælkebro. Der findes endnu adskillige af disse gamle stenkister i Nørre Rangstrup herred, f.eks. over Lebækken og Fiskebækken på den gamle vej mellem Toftlund og Gestrup.

Den sidst i teksten nævnte sil ved Hinderup over Goldbækken eksisterer stadig. Den var for sin tid et ganske betragteligt arbejde. Materialerne hentedes fra en lang række svære marksten, der

stod i vejsiden fra Goldbæk efter Hellevad. Overleveringen har endda villet vide, at der skal have været runetegnet på en eller flere af disse sten, og at den historiske sten fra Goldbæk kirke skulle være gået med ved samme lejlighed. Det sidste er dog ikke tilfældet. Den stod på den Ohmannske ejendom i Goldbæk og blev sprængt ad flere gange, sidst under første verdenskrig. En lille rest af den står i Agerskov i sparekassens have. Det var en såkaldt »rådden« sten, der kløvede indad. Alene af den grund egnede den sig ikke til anlæg af bro eller stenkiste.

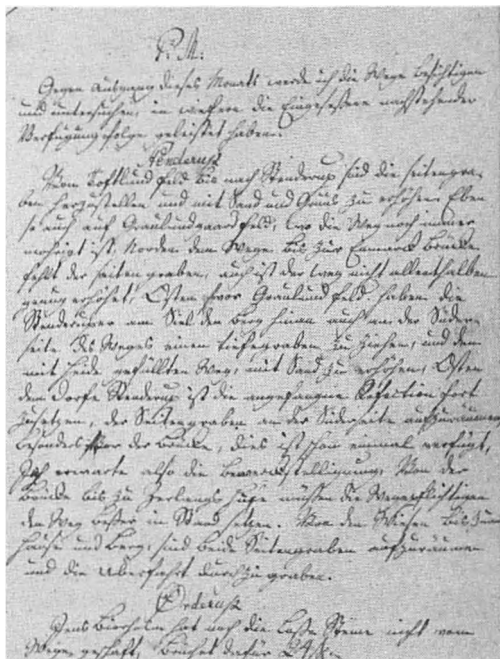
Den myndige husfoged

Thomas Lorentzens Pro Memoria fortæller med al tydelighed, at det er adskillige års synder, der har skullet ryddes op i. Manglerne har været mange og store, og tonen er barsk. Den bøde, Jens Bjorholm i Ørderup idømtes, var meget stor.

Husfogedens tankegang med hensyn til en opmåling og omlægning af byrden ved vejvedligeholdelsen var sund fornuft. Indtil da havde den enkelte lodsejer haft pligter flere steder. Det var kun ønskværdigt, om de kunne samles på et sted. Fordelingen var i årenes løb undergået mange forskydninger. Den burde selvfølgelig fordeles så pligtig vejstrækning svarede til den enkelte lodsejers bonitering, hvilket vil sige ejendomsskyld.

I teksten er forekommet betegnelser som Liegenschaft, Eingefesteten og Wegpflichtige, der dækker over landliggere, fæste- og vejpligtige. De er oversat ved det danske lodsejer, der dækker over den jordejendes pligt til at vedligeholde vejene.

Alligevel er der noget arrogant og urimeligt indeholdt i husfogedens Verfügung. Tidspunktet er den 11. juni, midt i høhøsten. Der er en halv år tilbage at udføre disse betydelige arbejder i, hvilket næppe har været muligt at nå. Skønt anordningen egentlig synes kun at omfatte Toftlund sogn, tales der alligevel om at lade den cirkulere fra sognefoged til sognefoged. Der må således være tale om noget, der vedrørte hele herredet, hvilket også harmonerer med vejpligterne i Roost

Thomas Lorentzens
Pro Memoria.

i Arrild sogn og Hyrup by i Bevtoft sogn. Sognefogedernes forbindelser til den enkelte landsby kunne enten gå over bygrander eller opslag på kirke- og krodør eller måske endda oplæsning fra prædikestolen. Anordningen kunne selvfølgelig også oplæses på tinge, men det var i reglen kun et fåtal, der kunne overvære tingdagen.

Man får et godt indtryk af, hvor stor en byrde, der hvilede på jordejerne, gennem pligten til vejenes vedligeholdelse. Ved siden af herredsvejene, var der jo et utal af sogneveje, kirkeveje, mølleveje, moseveje, skovveje og koleskier i hvert sogn. Det var de færdselsårer, sogneboerne havde mest gavn af, men dem blev der gjort meget lidt ved.

Af tonen i husfogedens anordning får man indtryk af en kyndig og myndig, ansvarsbevidst embedsmand, der også lader ane en vis faderlig velvilje ved at gøre tingene så billige som muligt. Men som helhed er det en koloniembedsmand, der taler til en flok indfødte og ikke er bange for at lade pisen svirpe. Amtets almindelige holdning overfor det fjerne vesteramt kan nok anses. Den fik lange traditioner og

synes også at have gode kår i efterfølgeren Sønderjyllands amt.

Efterspil

I Thomas Lorentzens Pro Memoria nævnes Jens Bjorholm i Ørderup, der fik den store bøde. Jens Bjorholm havde år forud været sognefoged i Toftlund sogn. Han var en anset mand, meget ærekær og nok let at krænke. Forsmæddelsen glemtes ikke, men kort tid efter, den 27. maj 1802 døde han, kun 45 år mindre 4 måneder og 6 dage.

Jens Bjorholms søn, Jes Bjorholm, var umyndig ved faderens død og fik kromanden i Bevtoft, Rasmus Lauridsen, Hans Krügers bedstefar, beskikket som væрге. I Bjorholm slægtens slægtsbog skriver museumsinspektør J. Frost om ham, at han var en betydelig personlighed med stor anseelse. Han var dansk-sindet og en af egnens ledende mænd.

Allerede i foråret 1818 udnævntes han til sognefoged i Toftlund sogn og samme år til kirkevæрге. Kort efter udnævnelsen til sognefoged kom det til en strid med Thomas Lorentzen, der endnu sad i embedet som amtsforvalter og husfoged i vesteramtet. Stridens genstand kendes ikke, det har nok kun været en misforståelse, men Jes Bjorholm var sikker på sin sag. Da Thomas Lorentzen prøvede at næse ham af, fik han svar med næb og kløer, den gamle bøde blev også husket af sønnen. Det endte med at husfogeden måtte bøje af, den nye sognefoged var allerede inde i tingene og ikke sådan at bide skeer med. Som det så ofte går, blev den gensidige respekt og samarbejdet ikke slået i stykker af den grund.

Thomas Lorentzen beklædte sine embeder til sin død i 1834, 80 år gammel, han må have haft gode fuldmægtige. Hans hustru var Martha Hiort af den kendte købmandsslægt. Deres søn var Peter Hiort Lorentzen, en datter var gift med maleren C. A. Jensen, der har malet et storartet portræt af den stoute embedsmand i 1822. Der var råd til det. Thomas Lorentzen var fra sin første udnævnelse i 1795 til amtsforvalter i vesteramtet en af Haderslev bys store skatteydere.

Gunder Riis af Hyrup sætter aftægt

Gunder Riis, Hyrup, gik på aftægt i 1856. I den meget udførlige aftægtskontrakt sikrede hun sig omhyggeligt, at hun i hvert fald ikke skulle dø af sult.

Til deling mellem hende selv og den tjenestepige, som Peter Jørgensen Riis blandt mange andre forpligtelser lovede at lønne, var der daglig efter et løst skøn omtrent 12.000 kalorier.

Selv om den tredie seng, som Gunder Riis forsynlig tog med sig på aftægten, var konstant optaget året rundt, og gæsten var på fuldkost hos aftægtskvinden, blev der alligevel 4.000 kalorier til hver om dagen - en solid affodring, tør man nok sige.

I dag regner man med, at det normale kaloriebehov hos mænd er omtrent 3.000 kalorier, kvinders forbrug ligger lidt lavere. Meget krævende fysisk arbejde - f.eks. jord- og betonarbejde - kan sætte normalforbruget op til 4.000, højst 5.000 kalorier om dagen.

Udskiftningsakterne 1791-92 fra Hyrup by (Bevtoft sogn) fortæller, at byen bestod af kun otte gårde og to kådnersteder, altså en gårdmandsby. Da Hyrup ejerlav udgør cirka 1379 hektar, følger, at de enkelte gårde var af betydelige arealer. Den største af areal, men ikke bonitet, kaldtes senere Lorens Poulsens gård, tilhørte senest Mathias Christiansen og nu hans enke. Denne gård kan beregnes at have omfattet 235 hektar, nemlig hele den nuværende Hyrup Vestermark eller Vesterhede samt mose- og engparceller. Fra ejendommens yderpunkter: Engen i øst ved Hyrup bæk og sogneskellet i vest ind til Toftlund ejerlav ved Store Havebæk var der således 5½ kilometer.

I akterne angives to af ejendommene på henholdsvis to og en otting at tilhøre Christian Mathiesen. Ejendommene betegnes i de efterfølgende årtier som helgård og halvgård. Formentligt har kun den ene af ejendommene haft bygninger

efter udskiftningen, nemlig den gård, der nu ejes af slægten Bjørnskov ved Mogens Bjørnskov. Til gårdens historie hører skovrettighed i Hyrup skov, nemlig græsningsretten. Træerne tilhørte Fogedgården i Roost, der indtil 1829 ejedes af slægten Outzen. På et tidspunkt i 1600-tallet vides kongelig majestæts ridefoged i Nørre Rangstrup herred, Hans Outzen, også at have ejet selve gården i Hyrup, som et tingsvidne af 12. januar 1664 udviser.

Christian Mathiesens fæstebreve på de to gårde er dateret 17. april 1789, året for den franske revolutions udbrud. Hans dødsår kendes ikke, men enken Bodil ejede gårdene nogle år efter mandens død og solgte dem i 1828 til sønnen Hans Jørgen Ries. Skødet er dateret 24. maj 1828, fæstebrevene 6. august 1829. Samme år solgte Hans Outzen i Roost's dødsbo Fogedgården til brændevinsbrænder i Tønder, Hinrich Andersen Jessen, der realiserede en del af denne store gårds tilliggende, blandt andet ved at sælge størstedelen af Hyrup skov til en skovejferøning i Hyrup, bestående af de fire gårdmænd: Hans Jørgen Ries, Christian Sommerlund, Nikolaj P. Lagoni og Jakob Krüger. Jessen beholdt kun en parcel af skoven, der også blev solgt til skovdyrkerforeningen i 1847 af Jessens enke, Agatha, født Clausen, der fornemt tituleredes Madam i skødet.

Hans Jørgen Ries dør i 1856, og den 6. august 1856 tilskøder enken Gunder, der skriver navnet som Riis, født Jørgensen, sønnen Peter Jørgensen Riis gårdene på egne og andre børns vegne. De to gårde, der handledes ved dette skøde, kan rekonstrueres at have omfattet 198 hektar. Foruden eng-, skov- og moseparceller omfattede gårdene hele det nordvestlige hjørne af Hyrup ejerlav, dog undtaget den enklave, den parcellerede Hyrup skov ud-

gjorde. Ejendommens nuværende areal er 52 hektar efter frasalg og udstykning.

Skødet mellem Gunder Riis og sønnen er et fyldigt dokument på 17 foliosider. Den væsentligste del af prisen udgjordes af en prioritet på 2000 rigsdaler og en aftægt til enken. Gunder Riis gav ikke værdierne fra sig, før der var bundet for posen. Der synes tænkt på alt.

Af aftægtskontrakten gengives efterfølgende brudstykker, der citeres ordret med datidig retskrivning.

§ 1.

Jeg Gunder Riis, født Jørgensen, cum cur. overlader og afstaar herved for mig og mine Arvinger, til benævnte min Søn Peter Jørgensen Riis

§ 3.

..... Kjøbesum af 2000 Rd Rmt, skriver to Tusinde Rigsdaler Rigsmønt, der indtil videre forbliver indestaende i Eiendommen med 1ste Prioritets Panteret, forrentes aarligt med 4 pr. Ct.

§ 4.

..... følgende Aftægt:

a. Til Aftægtsbolig opbygges hende i Nærheden af Gaarden, paa det Sted hvor hun ønsker det, efter et Sommerhalvaars forudgaaende Varsel, et Huus på 6 Fag, 12 Alen Viid indenfor Muurene, der indrettes efter hendes egen Anviisning og med Bræddegulv i de 3, samt en Jernkakkellovn i hver af de 2 Værelser, hvoraf den ene skal være med Kogeindretning. Samtlige Muure og Vægge udspækkes og aftrækkes med Kalk og alle Værelser ligesom ogsaa det udvendige Træværk males ordentligt, og er Alt bestandigt at vedligeholde i god og forsvarlig Stand af Arvtageren.

b. Umiddelbart ved Huset udlægges Plads til Kaalgaard 1300 kvadrat Alen Jord, der forsvarlig indhegnes, og er Hegnet bestandigt at vedligeholde af Arveyderne, der ogsaa aarlig til rette Tid har at gjøde og dyrke Haven for Aftægtsnyderinden.

c. Til Ildebrændsel leveres hende aarligt til rette Tid i Aftægts-huset 24.000 gode, tørre og forsvarlige Tørv, hvoraf de $\frac{2}{3}$ Dele skal være sorte eller haarde Tørv. Saavel Foraar og Efteraar ydes hende 1 Læs hvidt Gulvsand samt een Gang aarligt fornødent frisk Rughalm til Sengene, ligesom ogsaa den fornødne Strøelse til en Griis, ifald hun maatte ønske at holde en saadan, dog tilhører Gjødningen fra denne Aftægtsyderen.

d. Til Underhold gives hende aarligt i godt sundt Korn, og i Quantiteter som hun ønsker, besørget frit til og fra Møllen: 3 Tønder Rug, 4 Skjæpper Hvede, $1\frac{1}{2}$ Tønde Boghvedegryn, 2 Tønder Byg til Meel og Gryn og 1 Tønde Malt, endvidere 3 Tønder gode Spiisekartofler, der leveres til Mikkelsdag, Nytaar og 1. April, hver Gang med 1 Tønde, samt aarligt 2 Skjæpper fiint og 1 Skjæppe grovt Salt, 2 Pund Humle og hvert Aar til Mortensdag 1 Lispund Talg til Lys, endvidere aarligt i Slagte-tiden 3 Lispund fedt, ferskt Oxekjød uden Been, $\frac{1}{2}$ Svineforende samt Indvoldene med dertil hørende Fidt af en feed Griis og 12 Pund Flommefidt, fremdeles hvert Aar i Februar 5 Lispund tørt, røget Flæsk ligeledes uden Been, endelig leveres hende ugentlig 2 Pund godt friskt Smør, daglig 2 Kander nymalket Mælk og hver Onsdag 2 Kander sødt skummet Mælk eller Kjærnemælk.

e. Af Gaardens Faareflok udtager hun 4 Styk Beder eller Faar, men hvis Aftægtsyderen ingen saadanne har, da kjøbes der til hende og leveres hende dette Antal gode og sunde, af hvilket Slags hun ønsker, og hvis et eller nogle af dem skulle omkomme af vanfald, leveres hende andre i Stedet. Om Vinteren holdes disse Beder eller Faar frit paa Foder og om Sommeren med Yngel paa Græs for hende, navnlig skulle de af dem, som hun bestemmer til Slagting, det første Aar holdes i Tøier paa godt Agerlandsgræs og passes i enhver Henseende forsvarligt. Endelig har

Riisernes gård i Hyrup, opført af Peter Jørgensen Riis i 1867. Gården ligger ud til Hyrup Bygade, hvis nu for-soundne herlighed anes på billedet: De smukke vejdirer, der var tæt bevokset med træer og buske.

hun Frihed til at have 4 Høns og 1 Hane gaende overalt paa Gaardens Grund.

f. Med Huuset graves og sættes for hende en forsvarlig, til enhver Tid Vand holdende Brønd med Pumpe, som bestandig vedligeholdes af Aftægtsyderen, der endvidere har, i Nærheden af Huuset paa egen Bekostning at lade opbygge et Ovnhuus med en Bageovn, hvori hun kan lade bage Brød af $\frac{1}{2}$ Tønde Meel ad Gangen. Bage og Brygge og Vaskeredskaber afbenytter hun til fælles med Aftægtsyderen.

g. I Haandpenge ydes hende 16 Rigsdaler aarlig med Halvdelen den 1. Maj og den anden Halvdel den 1. Novbr og be-

tales endvidere hendes aarlige Høitids-offer samt leveres hende 2 Lispund uheglet Hør.

h. Paa Aftægten har hun Frihed til at tage med sig ud af Gaarden eller anskaffe paa Aftægtsyderens Regning: 3 fuld-stændige Senge med Lagner til Om-skiftning, 1 Chatol, 1 Kommode, 2 Kufferter, 1 lille Skrin, alle hendes Klæder og Linnedtøj, 2 Slagborde, 1 stort Bord og 1 lille do. 6 Stole og 2 Lænestole, 2 Speile, 1 Stueuhr, 1 Vævestol med Tilbehør, det Kjøkkentøi, Dækketøi og øvrigt Huusgeraad, som hun maatte ønske og behøve, samt de fornødne Kornsække og Poser. Alle disse Boskaber og Gjenstande forbeholder hun sig som sin retmæssige

Eiendom, saa at hun dermed kan skalte og valte efter Behag.

- i. Ydes hende fri anstændig Befordring med Heste og Vogn, frem og tilbage saa ofte hun forlanger det til Kirken, 4 Gange aarligt i Familiebesøg og 4 Gange aarligt, hvorhen hun forlanger, i en Afstand af 5 Miil fra Stavnen, dog maa hendes Reise ikke vare længere end 2 Dage og hun har Frihed til at medtage een eller to Personer efter Behag eller sende i sit Sted. I Sygdomstilfælde er Aftægtsyderen ligeledes pligtig til at besørge Læge og Medicin samt atter bringe Lægen tilbage.
- k. Til hendes Opvartning og Pleie fæster og holder hun selv med Kost og Logi en Pige, der lønnes af Aftægtsyderen.
- l. at Aftægtstagerinden har Ret til at modtage paa Aftægten, een eller flere Personer, ligemeget enten det er af Familien eller Fremmede.
- m. Ved Aftægtstagerindens dødelige Afgang har Aftægtsyderen paa egen Bekostning at besørge hendes anstændige Begravelse, saaledes som Sognets Skik og Brug medfører, hvorefter Aftægten bortfalder til Fordeel for Stavnsbesidderen.

§ 6.

Overladerinden leverer paa Bankhæftelsen nær, rent Folium i Skyld- og Panteprotokollen.

Saaledes skeet Hyrup, d. 6. August 1856, udfærdiget i det kongelige Actuarat for Hvidding og Nørre Rangstrup Herred i Toftlund samt underskrevet sammesteds den 16. August 1856.

sign. Gunder Riis

Til Vitterlighed: sign. Friedrichsen.

sign. Peter Jørgensen Riis.

In fidem subscriptionis: Nielsen.

I 1890 solgte Peter Jørgensen Riis til sønnen Hans Jørgen Riis, der i 1909 solgte ud af slægten. Efter første verdens-

krig købte en fjern slægtning til Riis familien, Søren Bjørnskov fra Hyrup, gården. Efter ham fulgte sønnen Jørn og nu sønnesønnen Mogens Bjørnskov.

Tislund - æ Bejkuhn sogn

Tislund sogn i Nørre Rangstrup herred, nu del af Nørre Rangstrup kommune, er et af Sønderjyllands små sogne. Arealet er 2329 ha. Folketallet var iflg. Aagaard i 1815: 422, iflg. v. Schrøder i 1856: 569, og iflg. Trap i 1921: 528.

Det var og er et typisk landbosogn, hvor der aldrig er sket en større byudvikling. Går man en tur på Tislund kirkegård ser man, at det er de samme slægter, der har boet i sognet gennem generationer. Alle sognets forhold er præget af traditioner og stabilitet.

Alligevel vil mange i det sønderjyske midtland erindre, at netop dette støtte landsogn før i verden havde et tilnavn, der røbede et stort socialt problem både for sognet selv og for dets naboer. Tislund kaldtes æ Bejkuhn sogn. En Bejkuhn boj, d.v.s. bad eller tiggede. Sognet må altså have haft et stort antal beboere, der ikke kunne finde arbejde og ernære sig selv. Ved tiggeriet faldt de omegnen til last, og der kvitteredes med den spottende betegnelse.

Mange ved, at det knob hårdt for fortidens samfund at yde den nødtørfstigste hjælp til det store antal fattige og hjælpeløse, og det helt op i vort århundrede. Ikke af mangel på hjerte, men af mangel på evne. Af forskellige grunde måtte Tislund sogn ikke alene anstrenge sig for at klare et hjemmehørende problem, men også for at imødegå en tilstrømning til en bestemt af sognets egne.

I 1800-tallet skelnedes mellem sognepligtig og forsørgelsesberettiget. Den sognepligtige var i reglen født i sognet og havde tilbragt sit arbejdsføre levned der, før alder eller sygdom gjorde uarbejdsdygtig. Her var pligten lige for. Den forsørgelsesberettigede kunne være en tilflytter, der først efter et vist åremål*) havde ret til hjælp af sognet. De kunne være ilde stillede, fordi sognet gjorde hvad det kunne for at lempe en opræk-

kende byrde over på andre skuldre. Midlerne kunne være probate. Der kendes adskillige eksempler på, at et kommende fattiglem ved nattetid er kørt til hjemsoget og sat af på åben gade, henvist til en tiggergang til hjemsogets fattigmyndighed. Der udspandt sig forbitrede tvistigheder mellem sognene, medens stridens genstand gik til eller hutlede sig igennem i udhuse eller på lofter.

Når krybben er tom, bides hestene. Krybben var tom både for de fattige og for sognene, der var ved at segne under det store problem. Man skal være forsigtig med de sociale anklager, så ulige goderne end var fordelt. Al indtægt på landet skulle slutteligt komme fra jorden, og dens ydeevne svingede fra år til år. Et frugtbart år var skønt, en streng vinter eller en misvækst kunne være en katastrofe. Systemet var biologisk, den stærkere kom først til truet, den svagere kom til kort.

Alligevel var det jo et kristent land. Der var både fornuft og næstekærlighed, og der blev hjulpet. Forholdene gjorde, at der måtte uddeles karrigt og nøjeregående.

Den store afhjælp på fattigdomsproblemet kom fra forskellig side. Udvidningen var en udvej for de unge og arbejdsduelige, der manglede bolig og jord. Som ny teknik skabte mulighed for større produktion, blev der noget til gamle og hjælpeløse. System på tingene kom der efterhånden med de store sociale lovgivninger.

Tislund sogn har bevaret sin fattigprotokol for årene 1843 til 1899. Den giver et ret enestående indblik i disse års store sociale problem, fattigdommen på landet.

*) Ifølge Jørgen Fausbøl: *Minder fra Branderup sogn og Roost*, s. 62, var dette åremål 15 års uafbrudt ophold i det tilflyttede sogn.

Boligforholdene kan studeres i resultatet af en specialundersøgelse i 1845. Fattiglemmernes dagligdag gennem protokolens mange, omhyggeligt førte resolitioner. Byrden på jordejerne kan fornemmes i de forbitrede indsigelser mod påligningen til fattiggassen. Den slidte protokol, der i 1891 skiftede fra dansk til tysk, er en stor kilde, som der her kun er nippet til.

- det med armod hårdt bebyrdede sogn.

En undersøgelse af fattigfolks boligforhold i Tislund sogn i 1845

I 1815 oplyste Knud Aagaard i Beskrivelse over Tørning Lehn, at der i Tislund sogn fandtes 39 gårde, 2 kådnere, 6 husmænd med jord og 23 inderster. Sammenlignet med nabosognet var tallet på jordløse huse stort. Fordelingen på sog-

nets tre byer: Tislund, Aabøl og Gøtterup kan ikke ses hos Aagaard.

I Johannes v. Schrøders: Hertugdømmet Slesvigs Topografi i 1856 er de tre byer enkeltvis specificeret. Det ses da, at Aabøl havde et stort antal små ejendomme sammenlignet med Tislund og Gøtterup. De mange inderster hos Aagaard søger man forgæves hos v. Schrøder, enten er de delvis udeladt eller de har ændret karakter ved tillæg af jord.

Det ville nok være muligt at rekonstruere bevægelserne i jordforholdene i et typisk og stabilt landbosogn som Tislund op gennem 1800-tallet. En enkelt begivenhed forklarer imidlertid en omvæltning i sognets struktur, der affødte store sociale problemer gennem flere slægtsled.

I 1831 nedbrændte størstedelen af Aabøl by. Genopbygningen var en stor belastning for byen. Der måtte bygges beskedent, og det måtte lånes til byggeudgifterne. I kølvandet på ulykken fandt et

Jørgen og Grethes hus på Aabøl Vestermark, bygget omkring 1790. I stalden holdtes en ko, der fodredes med hø af vejkantræs, og et par svin. På loftet sad høet, tilhøjre for døren var der et rum til tørv. Der har jævnligt boet to familier i huset for at få det hele til at løbe rundt.

stort antal hensigtsmæssige handler og ordninger sted. Jord blev frasolgt og til-lagt. Der flyttedes en del rundt, og byen blev aldrig helt den gamle igen*).

I forvejen var byen ikke særlig begun-stiget. Vel var der rigeligt med eng, ud-stykningskortet fra slutningen af 1700-tal-let viser et deltalandskab omkring byen, men engene var vanskelige at færdes på. Der manglede god agerjord, der var ingen skov og for lidt mose til byens behov. Det typiske landbrug i byen var et lille kohold, der eksisterede på enggræsset og høet. Bo-ligerne var trange og opvarmningen be-kostelig.

Billedet var anderledes i sognets to an-dre byer. Forholdsvis store ejendomme med god agerjord og rigelig mose. De manglede tilstrækkelig eng og lejede ofte i Aabøl og andetsteds. Skovfattigdommen gjaldt også her, men både i Hjartbro og Hyrup skove lå i nærheden, så tømmer og brugstræ var til at få.

Der er næppe tvivl om, at den store brand i 1831 gjorde Aabøl til sognets fat-tigper, der måtte hjælpe sig som han bedst kunne. En af udvejene var at udleje boligrum, som der var store behov for op gennem 1800-tallet med det stigende folketal. Man rykkede sammen, delte køk-ken og udenomsplads. Lejen kunne hjælpe til at svare renter og afdrag på lån, der var optaget i omegnens bedre stillede landsbyer som Stenderup, Ørderup, Hyrup og Bevtoft.

På den anden side trak disse trange bo-ligforhold et bestemt klientel til sig: Hus-vilde, invalider og fattige, der tit levede i stor nød og direkte og indirekte udviklede sig til en stor belastning, først for sognet og dernæst for hele egnen ved tiggeriet.

Sognets fattigkommission kæmpede en svær kamp med at holde den værste nød i skranke. Omkring 1840 erkendte den, at adgangen til de meget dårlige boligfor-hold hovedsageligt i Aabøl var en væsent-lig årsag til den strøm af hjælpeløse, der gik mod Tislund sogn.

Der fandtes imidlertid kun ringe bag-ground for restriktioner, der kun kunne

gennemføres ved individuelle aftaler med ejendomsjerne. Sognet fandt det nød-vendigt at få et overblik over omfanget af lejemålene og de nærmere omtændig-heder. Da en hushandel i 1845 syntes at kunne være indledning til en opstykning af et middelmådigt hus i små boliger (det lyder ganske moderne), skred fattigkom-missionen ind. Man udbad sig en under-søgelse af boligforholdene i sognet gen-nem ridefogdiet i Toftlund, der blev til et ret enestående dokument. Det står ikke ganske klart, om undersøgelsens formål kun har været en forbedring af boligfor-holdene ved en indskrænkning af leje-målene, eller om sognet har stilet mod at tvinge flest mulige lejefolk i vanskelige omstændigheder fra sognet. Siden bran-den i Aabøl i 1831 var der nu forløbet 14 år og i løbet af kort tid ville i hvert fald en del af de nødlidende lejefolk kunne opnå forsørgelsesberettigelse ved at have op-holdt sig 15 år uafbrudt i sognet.

Det kan dog skønnes, at formålet med undersøgelsen overvejende har været at dæmme op for en yderligere tilflytning. Der findes ikke overleveringer om, at Tislund sogn har brugt den gængse udvej at aflevere nødlidende, der var ved at kunne opnå forsørgelsesberettigelse, på åben gade i disses oprindelige hjemsgogne.

På basis af denne undersøgelse blev der truffet aftale om begrænsning af boligud-lejningen og endog til forbedring af de ringeste forhold. Den direkte anledning til undersøgelsen, ovennævnte hushandel, blev ændret til et lejemål med et effektivt forbud mod fremleje.

*) Årene 1828-30 havde i forvejen været meget vanske-lige på Aabøl egnen med både somre og hårde vintre. Om forholdene ivotrigt se Lars Henningsen: *Hunger-arene omkring 1830. Sønderjysk Månedsskrift, sep-tember 1980.*

Fortegnelse over lejevådningerne i Tislund sogn efter fattigforstandernes opgave og resultatet af undersøgelsen.

Ejernes navne og lejernes navne:

Resultatet ved undersøgelsen:

1. Tjelle Wortmann i Aabel, gårdmand.

1. Hans Peter Schøtt med kone og 4 børn, hjemmehørende i sognet.

Har et værelse på 2 fag, 25 kvadratalen med 2 lukkede sengesteder og eget køkken.

2. Anders Aarup med kone og 3 børn, ikke hjemmehørende eller forsørgelsesberettiget i sognet.

Har et værelse på 2 fag med 2 åbne sengesteder, fælles køkken med ejeren. Anders Aarup og familie bortflytter til majdag og ejeren forpligter sig til fremtidig ikke derefter igen lejefolk at tage.

2. Hans Andersen i Aabel, gårdmand.

1. Marie Catharine Timmermann med datter. Forsørgelsesberettiget i sognet.

Har et værelse på 1½ fag, 27 kvadratalen, bortflytter til majdag, derimod har ejeren bortlejet sit ovnhus et værelse på 3 fag med 2 lukkede sengesteder, slagvindue og køkken. Ejeren forpligtede sig til ikke at tage flere lejefolk i huset.

3. Thomas Tøstesen i Aabel, gårdmand.

1. Hanne Marie Jepsen, cirka 60 år, ikke hjemmehørende eller forsørgelsesberettiget i sognet.

Har et værelse på 3 fag med 2 sengesteder og køkken, hvilket sidste er pålagt ejeren at indrette. Denne forpligter sig til ikkun at have dette med een lejefamilie.

4. Rasmus Brick i Aabel, gårdmand.

1. Marie Catharine Timmermann, se nr. 2.

Har lejet et værelse i ovnhuset uden slagvindue med køkken. Ejeren blev pålagt at indrette et slagvindue og forpligtede sig til ikke at tage flere lejefolk i huset.

5. Rasmus Brodersen i Aabel, gårdmand.

1. Christen Madsen med kone og 4 børn, ikke sognepligtig eller forsørgelsesberettiget.

Har lejet hele gården med landerierne. Flytter til majdag og lejligheden er derefter bortlejet til Tøge Tøgersen, skrædder, som er sognepligtig og forsørgelsesberettiget.

2. Michel Hertz med kone og 2 børn.

Har et værelse med 2 sengesteder og slagvindue.

3. Jens Jessen Weibüll, forsørgelsesberettiget.

Har et værelse og flytter til majdag.

Sålænge gården ikke beboes af ejeren ville samme holde 2 lejefamilier. Når gården beboes af manden selv, bør kun een familie have.

6. *Skolelærer Hans Jepsen Appel i Aabel, gårdmand. Bor selv i staldbygningerne.*

1. Erik Clausen Boysen med kone og 1 barn, sognepligtig.

Har 2 værelser og køkken på 4 fag, 2 sengesteder og slagvindue. Har tillige græsning til en ko.

2. Hans Peter Larsens enke med 3 børn, ikke sognepligtig.

Har 2 fags værelse og køkken, 2 sengesteder, slagvindue.

3. Peter Andersen Schiøtt med kone og 2 børn, sognepligtig.

Har 2 fags værelse med køkken, 2 sengesteder og slagvindue. Denne sidste flytter til majdag og ejeren forpligter sig til ikke at tage en anden familie i leje. Når gården af ejeren selv beboes, bør kun en lejefamilie have.

7. *Ludvig Andersen Ries, gårdmand, Aabel, bor i Bevtoft.*

1. Christen Winther med kone og 2 børn.

Skifter til majdag og fra den tid er lejligheden vacant.

2. Paul Peter Lorensens enke med 2 børn, sognepligtig.

Bliver boende.

Begge parter har det halve af arealet agerland til leje samt lade. Huset er 12 fag og hver familie 2 værelser med slagvindue og køkken.

8. *Hans Clausen, gårdmand i Aabel.*

1. Erik Nissens enke og datter med et barn, sognepligtig.

Har et værelse på 1½ fag og køkken, ingen slagvindue, og er en højtstående lejlighed.

2. Hans Jensen Meyer med kone og 1 barn, sognepligtig.

Har et værelse med slagvindue på 2½ fag og køkken.

Begge familier har lejet til påsken 1846. Med fattigcommisionens samtykke bliver de boende til den tid. Dernæst forpligter ejeren sig til kun at have een lejefamilie.

9. *Hans Jørgen Lund, gårdmand i Aabel, bor i Tislund.*

1. Peter Madsen med kone, ikke sognepligtig.

Har 3 fags stue med 2 sengesteder, slagvindue.

2. Hans Peter Hansen med kone, sognepligtig.

Bebor et 3 fags smalt værelse med senge-
sted og slagvindue.

Begge familier har fælles køkken.

3. Christen Juhler med kone og 2
børn, ikke sognepligtig.

Har i ovnhuset et værelse med køkken og
skorsten.

Alle disse lejligheder er bortlejet til påsken
1846. Med fattigcommisionens tilladelse
forbliver disse familier indtil lejetiden er
forbi. Efter den tid og så længe ejeren ikke
bebor gården, forpligter han sig til ikkun
at have 2 lejefamilier og når han selv be-
bor samme, kun at have en lejefamilie.

10. Poul Lauritzen Schmidt, gårdmand i
Aabel.

Ingen lejefamilie.

Agter ikke heller at have lejefolk så længe
hans moder benytter lejevåningen som af-
tægtsbolig.

11. Hans Christian Ravit, gårdmand i
Aabel.

1. Lauritz Schmidt med kone og
barn, ikke sognepligtig.

Har et værelse på 5 alen lang og 3 alen
bred altså 15 kvadratalen, og skorsten.
Flytter til majdag og ejeren forpligter sig
til ikke mere at holde lejefolk i dette lo-
kale.

12. Carsten Hansen Carstensen, gård-
mand i Aabel.

1. Abel Hegtmann, sognepligtig.

2. Lisbeth Hegtmann, ikke sogne-
pligtig.

Har et værelse på 24 kvadratalen med et
slagvindue i fællesskab.

Ejeren forpligter sig til fra Mikkelsdag af
ikkun at holde een familie til leje.

13. Peter Nicolai Thomsen, Gårdmand i
Aabel.

Har for tiden ingen lejefolk.

14. Hans Truelsen Damm, gårdmand i
Aabel.

1. Lauritz Høeg med kone og et barn
samt svigermoder, sognepligtig.

Ovnhuset er i en slet forfatning at det må
ombygges og udflyttes med hensyn til
sammes farlige beliggenhed.

Lejerne bebor et 2 fags værelse med sengested og et på 25 kvadratalen med sengested.

Ejeren forpligter sig til i løbet af denne sommer at bygge ovnhuset i passende afstand fra gården.

Det tjener til efterretning at ovnhuset tilhører Hans Truelsen Damm og Carsten H. Carstensen i fællesskab.

Endvidere ville også H. T. Damm fremtidig kun holde een lejefamilie.

15. *Christian Tønder, gårdmand i Aabel*

1. Marianne Sattrup, circa 50 år gammel, ikke sognepligtig

Opholder sig hos familien.

16. *Niels Andersen, kådner i Aabel.*

1. Johanne Franck, circa 80 år, ikke sognepligtig.

Opholder sig hos familien.

17. *Nis Nørgaard, gårdmand i Aabel.*

1. Jens Høeg med kone og 1 barn, sognepligtig.

Et værelse på 2 fag med slagvindue og et sengested. Fælles køkken med ejeren.

18. *Christian Møller, gårdmand i Tislund.*

1. Jørgen Weibüll med kone, sognepligtig.

Har et værelse, land og staldrum til en ko.

19. *Frelle Frellesen, gårdmand i Tislund. Bor i Vraa.*

1. Peter Lindholm med kone og barn, ikke sognepligtig.

Har et værelse, køkken, staldrum og land til 2 køer.

2. Hans Fredensborg med kone og 1 barn, ikke sognepligtig.

Har et værelse, køkken og staldrum samt land til 2 køer.

20. *Cornelius Lund i Tislund, besidder af et jordløst hus med Amtshusets tilladelse af 16. maj 1845. Må ingen lejefolk tage.*

1. Lars Mathiesen Lübeck med kone og 3 børn, sognepligtig.

Har et værelse med slagvindue og køkken. Bortlejet med Fattigcommisionens anmodning og med sammes tilladelse og samtykke.

21. *Nis Jensen Lund, gårdmand i Tislund.*

1. Hans Jørgen Brinck med kone og 1 barn, sognepligtig.

Har et værelse med køkken.

2. Jens Peter Christensen med kone og 1 barn, sognepligtig. Har et værelse med køkken.
- Disse lejligheder er bortlejet til majdag 1846 og er i en separat bygning.
22. *Paul Rudolph i besiddelse af et jordløst hus. Har græsning til en ko.*
1. Hans Jensen Lindholm med kone og 3 børn, sognepligtig. Har et værelse.
2. Marie Skaarup, sognepligtig. Har et værelse med køkken.
- Begge disse lejligheder er bortlejet til majdag 1846. I dette jordløse hus bør ingen bo, undtagen besidderen Paul Rudolph og familie, medmindre Fattigcommisionen giver minde hertil.
23. *Peter Frydendahl, gårdmand i Gøtterup, bebod ikke gården.*
1. Hans Foged med familie har lejet bolig og bedriftsbygninger tilligemed landerier.
2. Jesper Hansen Dallgaard, Concessioneret skomager med kone og 1 barn, ikke sognepligtig. Har et værelse med slagvindue og køkken samt land og staldrum til en ko.
24. *Peter Bertramsen Biorholm, gårdmand og sognefoged, har 2 gårde, hvoraf bygningerne til den ene er bortlejet.*
1. Johann Reus med kone og 2 børn, sognepligtig. Har et værelse med køkken, land og staldrum til en ko.
2. Niels Christensen med kone og 2 børn, sognepligtig. Har et værelse med køkken, land og staldrum til en ko.
3. Godske Hansens enke med 4 børn, ikke sognepligtige. Har et værelse med køkken, land og staldrum til en ko.
- Alle værelser har slagvinduer.
25. *Peter Andersen Garding, gårdmand, har et separat lejehus som skal være bestemt til aftægtsbolig.*
1. Jens Tofts enke (Manden var skolelærer i byen) 2 børn, sognepligtig. Har 6 fag beboelseslejlighed i 2 værelser og køkken, med land og staldrum til en ko.

2. Karen og Ellen Godt, ugifte, 1 barn, sognepligtig.

Har 4 fag, hver et værelse, og køkken.

26. Peter Hansen Foged, kådner i Gøtterup.

1. Hans Christian med kone og 1 barn. Bor hos sine svigerforældre, som er aftægtsfolk.

Har et værelse med sengested.

27. Morten Mortensen, gårdmand i Gøtterup.

1. Hans Jensens enke med 4 børn, sognepligtig.

Har 2 fag værelse med slagvindue og køkken.

Toftlund i det kongelige
ridefogdi i april 1845
sign. Riedell

Kommentarer til undersøgelsen

Efter enkelte korrektioner kan tallene opsplittes således:

	Sognepligtige	Ikke sognepligtige	Ialt
Aabøl	42	28	70
Tislund	19	6	25
Gøtterup	19	11	30
	<hr/> <hr/>	<hr/> <hr/>	<hr/> <hr/>
	80	45	125

Mere end halvdelen af alle lejefolk havde således til huse i Aabøl. Af boligbeskrivelserne fremgår det tydeligt, at de ringeste boliger fandtes sammesteds. Her blev det enkelte steder pålagt ejerne at forbedre forholdene og indskrænke lejemålene. Ved flere af lejemålene i Tislund og Gøtterup ses det, at lejerne har haft græsning og husrum til en ko. I disse byer var pladsforholdene og udenomsforholdene også noget bedre end det gennemgående var tilfældet i Aabøl.

Under ejernes navne er flere steder anført, at disse bor andetsteds. Det gjaldt særligt igen Aabøl, hvor de små gårde med deres værdifulde enge kunne være

købt som supplement til gårde uden engjord*).

Visse beskrivelser af boligerne kræver lidt forklaring for en nutidig læser.

Et *slagvindue* er et vindue, der kan lukkes op. Betydningen heraf giver sig selv.

Køkkenadgangen var naturligvis afgørende for madlavningen, men også fordi køkkenet i reglen var eneste opvarmede rum i huset.

Et *ovnhaus* kunne enten være et særskilt beliggende lille hus eller et rum opført i tilknytning til køkkenet med aftræk til fælles skorsten og i reglen oprindeligt uden vinduer, derfor den megen interesse for slagvinduerne. Ovnhuset brugtes oprindeligt som bagehus. Som hjemmebagningen af brød svandt eller kunne ske i komfurenes bageovne, blev ovnhusene en nem boligudvej, men som det fremgår af målene snæver og af andre omstændigheder brandfarlig.

*) Af sådanne ejerforhold kendes eng liggende til Beofto kro, den Enemarkske gård på Gammelskov i Agerskov sogn og en af Østergaard gårdene i Gabøl, alle store gårde, der manglede eng. Aagaard omtaler på side 286 i *Beskrivelse over Tørring Lehn*, at en del inderster bebod bygninger på gårde, der tilhørte andetsteds boende ejere.

Sengstederne kunne være åbne, men faste, eller lukkede, d.v.s. alkover. Da de fattige lejefolk bogstaveligt talt ikke besad bohaver, var sengen både ligge- og siddeplads. Alkoven var varm, men naturligvis beklumret. Ordentlig sengetøj var næsten uopnåeligt og kunne erstattes af halmen i alkoven, der var eftertragtet fremfor den koldere åbne seng.

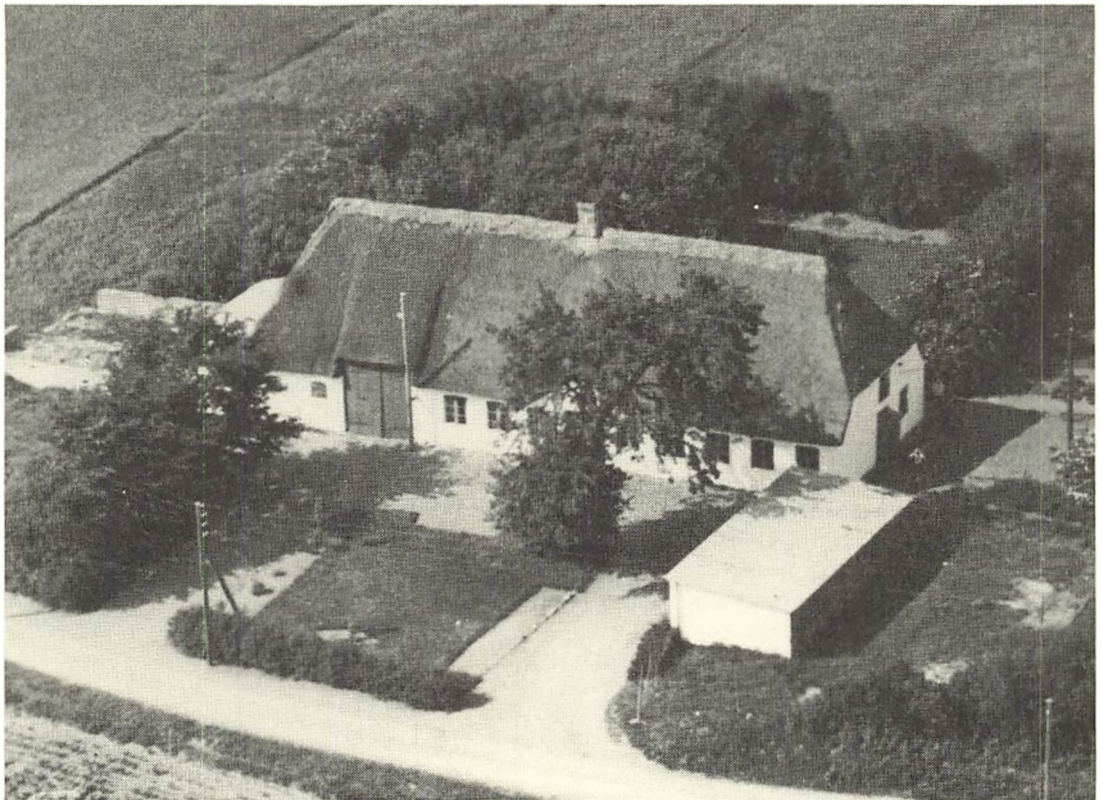
Ikke nævnt er *vand- og toiletforhold*. Før Gjelsåens regulering stod grundvandet højt i Aabøl, og en vandførende brønd var intet problem. Aftræden skete i det fri eller i båsgraven bag køerne udfra princippet, hvor Du henter Din føde, skal du lægge Din gøde.

Den almindelige renlighed under de beskrevne boligforhold var efter vore begreber mangelfuld, men kunne ikke være andet. Manglen på tilstrækkeligt skiftetøj og vanskeligheden ved at varme en større portion vand til vask eller rengøring ligger lige for.

Undersøgelsen tages til efterretning.

Actum Toftlund i det kongelige ridefogdi den 5. marts 1845

I anledning af en af gårdejer Boy Hansen Lück i Tislund indgiven ansøgning om at overlade hans i Tislund beliggende 10 fags hus med tilliggende tvende kålhaver og en toft til Cornelius Jacobsen Lund og hustru, Kiesten, født Gildbjerg, på deres livstid, hvorpå fattigcom-missionen har erklæret, at den måtte anse det for ønskeligt, at denne ansøgning ikke bevilges på grund af, at man måtte frygte for, at bemeldte hus af lejerne ville blive indrettet til små boliger, og at det allerede med armod hårdt bebyrdede sogn endnu ville blive mere forarmet, mødte under dags dato bemeldte to mænd og erklærede, at de senere var blevet enige om, at de 200 mark som Boy L. skulle have i afståelsessum til næste majdag d.A. skulle bortfalde, hvorimod Cornelius Lund for

Landmand Christian Nielsens smukke enlængede ejendom er bygget i 1832. Året forud var størstedelen af Aabøl by brændt, men denne ejendom skånedes for så blot at brænde i 1832.

For Laust P. Schmidt af Aabel eller Aabel i Tislund Sogn, Nørreangstrup Herred, Haderslev Amt, der herunder Jurisdictionen har gjort sig skyldig i Bispefremhandel, udbedes behøveligen meddeelt Straffesteff, navnlig til Dplysning om, hvorvidt han tidligere har været straffet for lignende Forfæls.

Stads Herredcontoir i Varde, 15. April 1857.

H. Rosenorn.

Lidt bedre end tigger var bissekremmer. Laust P. Schmidt af Aabel kom vidt omkring, skønt han ingen handelsbrev havde. Her er han blevet spunset ind i Varde og en efterlysning er udgivet til alle jyske herredskontorer.

sig og på sin hustrus vegne forpligtede sig til aldeles ingen lejefolk at tage i huset, det være under hvilket som helst påskud, men alene at benytte bemeldte hus til beboelse for sig og deres familie og at betale den stiplede sum med 8 rigsdaler courant årligt eller 4 rigsdaler courant til majdag og 4 til Mortensdag hvert år, samt at vedligeholde huset indvendig og udvendig og på mangel af overholdelse af denne bestemmelse og ovenst. overenskomst at underkaste sig tvende uvildige mænds tilsyn og bestemmelse, og såfremt han optager lejefolk, medmindre han af sogneforstanderne og på det offentlige vegne derom måtte blive anmodet, straks og uden videre søgsmål og dom tilligemed kone og familie skal være pligtig til at fratæde boligen m.m. uden at have mindste krav på skadeserstatning. Hvad landets dyrkning angår, da skal lejer og kone behandle landet naturligt. Ved deres dødelige afgang tilfalder hus og land tilbage til stambesidderen uden mindste godtgørelse. Begge parter udbeder sig under disse omstændigheder det kongelige amts approbation på hosstående lejekontrakt. Brandpengene afholder lejer. Forelæst og erklæret for rigtig og er dernæst denne act af parterne egenhændigt underskrevet.

sign. Boy Hansen Lykke
sign.

Pro vera copia: Randbøll*)

sign. Cornelius Lund
sign.

in fidem: Riedell

Efter modtagen indberetning fra det kongelige ridefogdi tilligemed fattigkommissionens erklæring meddeles forelagte lejecontrakt hermed den begærede approbation, dog under den betingelse, at den pågældende beboelse ikke indrettes til lejevåninger, som også i kontrakten er anført, samt at den efter lejerens og hustrus dødelige afgang nedbrydes.

Haderslev amtstue, den 16. maj 1845
sign. Fr. Johannsen

Fatte folk å fatte folks bøn.

*Træk af Tislund sogns fattigprotokol
1843-1899*

Fattigprotokollen er påbegyndt den 9. november 1843, men der har været fattigkommission i sognet før denne dato. Den er afsluttet den 18. november 1899, og der har været fattige i sognet efter denne dato. Det er altså et brudstykke, man beskæftiger sig med.

Det ville være værdifuldt, om man havde kunnet gøre en status ved protokolens begyndelse over fattigdommens omfang i Tislund sogn. Ifølge boligundersøgelsen var 80 sognepligtige lejefolk i sognet og 45 ikke sognepligtige. De sidste kan man hovedsageligt se bort fra, selv om der enkeltvis nok har været tilfælde, hvor forholdene var så fortvivlede, at der er fundet udvej for en sognehjælp. Til tallet på de sognepligtige skal lægges de fattiglemmer, der havde ophold på fattiggården, gennemsnitligt nok mellem 5 og 10, ialt således omkring 90 individer.

Det er næppe alle sognepligtige eller forsørgelsesberettigede. Studerer man de preussiske matrikelkort fra 1870'erne, undres man over, hvor mange mindre huse, der har ligget spredt rundt i terrænet på landsbyernes udmarker, nogle på særskilt matrikuleret grund, de fleste måske på anden mands grund. Det var som oftest ringe huse, såkaldte »brændevinshuse«,

*) J. C. Randbøll var sognepræst i Bertoft og Tislund sogne og formand for fattigkommissionen. Riedell ridefoged i Nørre Rangstrup herred. Fr. Johannsen amtmand over Haderslev amt.

smækket op på få dage af forhåndenværende materialer. Husene var i reglen ejet af beboerne. Mange af dem er siden brændt eller nedbrudt.

Sådanne husejere har ofte været lidt bedre stillet end lejefolkene i landsbyerne, fordi det lod sig gøre at finde græsning til et par får og en ko på udmarken, men iøvrigt uden faste indtægtskilder.

Tislund sogns fattigprotokol har ingen regnskaber og ingen statistik, der kunne give et billede af økonomien i fattighjælpen og tallet på de nødlidende. Det kan derfor kun blive et skøn, at der udover de cirka 90 sognepligtige lejefolk og indsidere i fattiggården, sandsynligvis var et ikke helt ringe antal sognepligtige, der har siddet i egen bolig, men iøvrigt har været henvist til nogen hjælp fra sognet. Der findes mundtlige overleveringer. Der forekommer navne i protokollen, der ikke findes i boligfortegnelsen. Endelig var der den velkendte modvilje mod indvisning i fattiggården eller ophold til leje hos fremmede.

Dertil kommer et ukendt antal Tislundfødte, der er strandet ude i verden uden at opnå forsørgelsesret. Sognene forfulgte hinanden skånselsløst i så fald, og udgifterne på det enkelte fattiglem kunne løbe højt op.

Det er ikke utænkeligt, at antallet af sognepligtige og forsørgelsesberettigede, der skulle hjælpes, har ligget så højt som omkring 150 mod et indbyggerantal på godt 500. Procentandelen taler for sig selv.

Udvejen kunne naturligvis kun være en stram administration af fattighjælpenes regler. I yderste konsekvens blev nødlidende tvunget ud på vejene for at skaffe sig underhold ved tiggeri.

Fattigdommen på landet var et generelt, men noget uensartet forekommende fænomen. Det store omfang i Tislund sogn er nok kommet noget overraskende for sogneboerne. Man har lukket øjenene en tid for de problemer, der opstod i Aabøl efter den store brand. Pludselig har der siddet et stort antal mennesker i sognet, der har opnået forsørgelsesret uden at være født i sognet. Antallet kan være blevet så højt både ved den indvandring,

der var gået mod de små dårlige boliger, der opstod ved opdelingen af en gammel boligbestand, og ved brandens ruinerende følger for hjemmehørende.

Aabøl havde 70 lejere. Skulle byen have lignet Tislund og Gøtterup, ville tallet kun have været en trediedel. Tal smitter både positivt og negativt. Udlejemanien bredte sig udover hele sognet, og sluttallet nærmede sig det dobbelte af, hvad der ellers var gængs på egnen.

Det er forståeligt, at sognet har vândet sig under denne byrde, og at en udvej lå i at tvinge folk ud med tiggerposen, selv om det kostede navn af at være et Bejkuhn sogn.

Forhandlingsprotokol i Tislund sogns fattigkommissions møder.

9.11.1843 vedtaget at der skulle sættes brøndkarm med vinde og reb ved fattighuset.

at der skulle udspækkes og hvidtes i begge rum og køkken.

at der skulle synes om et af rummene kunne opdeles i to.

at Ane Cathrine i Aabel skulle have 2 skæpper gang for alle.

17.1.1844 Fattigtigning foretaget efter bedste skøn, fremlagt til eftersyn hos sognefogeden.

Drengen Johannes Hansen udsættes til Jes Møller i Stenderup for 3 mark og 1 par træsko og et tørklæde.

Drengen Anders Lund udsættes til Clemet i Ørderup for 3 mark og 1 par træsko. - Begge for tiden 1. maj - Mortensdag.

Jens Pedersen i Tislund bevilges 2 skp. rug og 1 fdk. gryn mod at fattigkommissionen overtager hans aftægtsrettigheder. 8.5.1844 Peder Pedersen i Tislund skulle beholde Kirsten Marie Blom i huset til 1. maj det år hun fylder 18. Herfor skal P. P. have 16 Rd, 12 sk. cour. Kirsten skal ved bortgang fra hjemmet have søndagsklæder, arbejdstøj og træsko.

Der kautioneres for Hans Peder Gotts husleje i et år.

Et af værelserne i fattiggården opdeles i to at bebo af Sidsel Marie og Grethe.

5.2.1845 Der fastsættes diæter for rejser på fattigcommisionens vegne.

7.5.1845 Der bevilges ekstra korn, gryn og smør til fire særligt vanskeligt stillede fattiglemmer (Sygdom og alderdom og kan ikke færdes, d.v.s. tigge).

6.8.1845 Der bevilges slagvindue i Anders Hansens værelse i fattiggården samt rengøring, hvidtning og nyt sengehalm.

Efter et fattiglems død handles af med forskellige skyldnere.

6.5.1846 Husleje bevilges for Hansine, der har fået bolig hos Cornelius Lund.

6.8.1846 Bodil Marie Peders indlejes hos svigersønnen i Toftlund mod 2 skp. rug om kvartalet forop.

4.11.1846 Anne udlejes til Carsten Hansen i Aabøl for to mark ugentligt i sommerhalvåret.

10.5.1847 2 husvilde fattiglemmer indlejes i et ledigt værelse på fattigcommisionens regning.

3.11.1847 Der bevilges simple brædder til bunde i fattighusets senge.

Drengen Anders Lund udlejes til Tjelle Mejer i Tislund for 4 RD mod at drengen skal gå i skole til hans konfirmation.

1.2.1848 Der foretages ændringer af fattigligningen for 8 pålignedes vedkommende.

1.5.1849 Grethe bevilges en hjælp under mandens sygdom, 3 skp. rug månedlig indtil hans helbredelse.

13.2.1850 Møde i anledning af klager over fattigligningen. En klage afvistes med den begrundelse, at klageren havde fået god medgift med sin kone. Han kunne nu med grund regnes blandt kapitalisterne.

1.5.1850 Meddelelse at Felsted sogn havde haft udgift på en enke, der var sognepligtig i Tislund og ikke havde opnået forsørgelsesret i Felsted. Hun havde fire børn og skulle indfinde sig i Tislund.

Sidsel Maries hjælp nedsattes i sommermånederne (hvor hun kunne færdes, d.v.s. tigge).

4.9.1850 Mette Kirstine Lund, der var trængende til sognets hjælp, skulle søges indlejes hos en der ville hjælpe hende.

9.10.1850 Der nedsattes en COLERA-COMMISSION. To mænd udpegedes til synsmænd i påkommende tilfælde. Det

var ikke commisionen muligt at finde et passende karantænehus eller folk, der var villige til at pleje eventuelle syge.

28.1.1851 Der bevilgedes soldaten Jørgen Fyhn (formentlig invalid fra Treårskrigen) en månedlig understøttelse på 1 RD cour.

5.5.1852 Sidsel Maries og Kjestens understøttelse reduceres med bemærkninger om, at de har fået for meget.

5.10.1852 Det var nødvendigt at indkræve ekstra fattigbidrag, bl.a. fordi Vonsild sogn havde indkrævet 8 RD for Johan Schultzes kone. Ligeledes var der udgifter vedrørende enken i Felsted og en Anne Sørensdatter i Brede, der var flyttet til Tislund. Sidste bevilgedes et spindehjul.

5.4.1853 Præsten bemyndigedes til at skrive til amtshuset om at tage et fattiglem, der faldt sognet altfor meget til byrde, i arbejdsanstalten i Haderslev, så han kunne komme til eftertanke og tage fat på at ernære sig selv.

Præsten skal konferere med herredsfogeden om et fattiglem, der har flyttet sit hus ud på marken, og som har et fruentimmer boende, der er vitterlig bekendt for usædeligt levned.

14.11.1853 Under mandens fængsling bevilges en kone i Aabøl en understøttelse.

Der reguleres op og ned på en række særtilfælde.

18.2.1854 I frivillige bidrag til sognets fattige var indgået (ved fester o.l.) 43 mark og 12 skilling, der fordeltes på de mest trængende.

18.10.1854 Indlagdes et fattiglem på Dåreanstalten i Slesvig og de heraf følgende regninger betales.

1.4.1855 Afregnedes en større sum til Tinglev sogn for et fattiglem, der var sognepligtig i Tislund.

5.5.1859 Bevilgedes en månedlig understøttelse til et sognepligtigt fattiglem, der var flyttet til Løgumkloster.

10.1.1860 Eftersyn af fattigregnskab på Tislund Kro.

19.5.1860 Der afregnedes til Vonsild sogn for udgifter dette sogn havde på et fattiglem, der var sognepligtig i Tislund.

17.12.1861 Sendtes to mand til Rugbjerg for at undersøge en families tilstand efter mandens død. Der skulle træffes aftale

om hjælp inclusive skolepenge med en gårdmand i Rugbjerg.

Der skulle træffes aftale med Rise sogn om et fattiglem fra Tislund, der havde ophold der i sognet.

28.4.1862 Der udstedes en attest for en kone fra Gøtterup, der var indlagt på Gram sygehus, om at hun var uformuende.

12.1.1863 Efter indsigelser foretoges forskellige rettelser i fattigligningen.

19.6.1867 Strid med præsten i Harte-Bramdrup om regning for en ulovlig vielse af fattiglemmer fra Tislund sogn (Børn ville falde Tislund til last).

1.6.1872 Beslutning om fattiggårdens drift. 4 agre skulle opløjes dette år og fremtidigt 2 årligt.

11.8.1872 Der fastsattes mulkt for udeblivelse fra møderne i commisionen.

3.9.1872 Mellemregning med Willads Sohl i Ringved skulle betales til næste majdag (udlæg på fattiglem fra Tislund).

5.11.1872 Kassebeholdningen slog ikke til og fattigcommisionens medlemmer lånte den 30 Thaler.

3.12.1872 Lånet tilbagebetales.

Der afregnedes 76 Thaler for de udgifter Chr. Wortmann i København havde påført sognet.

Det vedtoges, at alle sig i sognet befindende udlændinge skulle skaffe sig et hjemstedsbevis til den 15.12.1872, og at alle i sognet skulle skaffe sig samme til 1.1.1873.

For tre trængende, der var strandet i Tislund, skulle der skrives om hjemstedsbeviser fra deres hjemsogne.

4.3.1873 Det vedtoges, at en families børn, der var fjernet fra hjemmet skulle have lov at komme hjem igen.

Efter en kampafstemning besluttedes det at handle af med Chr. Wortmanns familie om udgifterne i København (Saldo-kvittering mod 30 Thaler).

1.7.1873 Der tegnedes forsikring på fattiggården i Aabøl hos forsikringsselskabet TRIEST ved agent Sohl i Haderslev for 1807 Thaler.

7.10.1873 Chr. Wortmann fik tilladelse til at tage arbejde i sognet mod at han ikke selv modtog lønnen, der skulle forvaltes gennem Terkel Brodersen.

29.10.1873 Christiane Hansen (forment-

lig umyndig) blev udsat hos A. Gram i Gøtterup efter kontrakt.

30.4.1875 Oprettedes forpagtningskontrakt mellem Hans Peter Søgaard og fattigcommisionen. - Kontrakten indeholder udførlige bestemmelser om de fattiges forhold.

31.1.1875 Besluttedes at Grethe skulle have et ¼ pund snustobak hvert fjerdingår.

Der bevilgedes 25 alen tvistlærred til nye lagener på fattiggården.

31.7.1876 Bevilgedes tøj og lærred til forskellige fattiglemmer.

31.10.1876 Anders Sørensen skulle have udbetalt sine penge 900 mark, formentlig en båndlagt arv. Pengene måtte lånes i Aabøl.

31.7.1878 Port, dør og vinduer i fattiggården skulle males udvendigt to gange.

31.10.1878 Blev pigen Caroline Hansen, der havde været hos Chr. Clausen i Hjartbro, afleveret og hendes tøj efterset.

31.1.1879 Blev Grethe bevilget snustobak igen samt et forklæde. Hans Lindholm fik et par uldne strømper. - Jævnligt bevilgedes forklæder, strømper og træsko.

30.10.1883 Blev en ugift indsat i fattiggården og faderen givet i arbejde på en gård i Tislund. Lønnen skulle afdrages på forårsagede udlæg.

31.10.1891 Føres protocollen første gang på tysk.

Fattiggårdens forpagter får foreskrifter om gødskning med kunstgødning, der betales af fattigcommisionen.

29.10.1892 Ordnes en families skyld til fattigcommisionen ved et lån i Stenderup (Toftlund) Sparekasse.

28.7.1899 Samtlige sogneboere med fast ejendom i Tislund var samlet for at træffe bestemmelse om salg af fattiggården og eventuel tilslutning til andet fattigvæsen. Gårdsalget blev besluttet.

18.11.1899 Sidste indførte møde i protocollen.

Det besluttedes at foretage en normal udpagtning, altså formentlig uden fattiges ophold.

Protokollens møder har alle bemærkning om at de sædvanlige ind- og udbeta-

Tislund sogns fattiggård i Aabøl, der nu tilhører familien Popp. I fløjen tilhøjre boede fattigfolket.

linger foretoges. De bragte citater er kun en lille del af mange hundreder indførsler i årenes løb.

Kontrakt om Pigen Caroline Chathrine Hansen

Et enkelt dokument, der er indført i protokollen, fortjener at citeres i sin helhed.

Dags dato er imellem Chr. Clausen Christensen i Tislund og fattigcommisjonen indgået følgende kontrakt.

Chr. Cl. Christensen modtager pigen Caroline Chathrine Hansen den 14. januar 1874 og beholder hende til den 1. november 1878, det vil sige et halvt år ef-

ter hendes konfirmation og i den tid giver hende god og forsvarlig kost og pleje og vedligeholder hende med anstændige søndags- og dagligklæder og linned og en konfirmationsklædning efter sognets skik og brug.

Og med hendes bortgang afleveres med gode daglige og søndagsklæder og linned samt hendes konfirmationsklædning. Ligeledes afholder Chr. Cl. Christensen alle udgifter som opkommer ved sygdomstilfælde for bemeldte pige i den tid til 1. november 1878, når udgifter til doktor og medicin ikke overstiger 3 Thaler. I det tilfælde at udgifterne bliver større, da betaler sognet halvdelen af den sum, som overstiger 3 Thaler for sygdomstilfælde.

Aabel, den 6. januar 1874
på fattigcommisionens vegne
sign.

I. Nissen, formand

At jeg undertegnede har indgået ovenstående kontrakt attesteres.

Aabel, den 6. januar 1874
sign.

Christian Cl. Christensen

Det ses ikke om Chr. Cl. Christensen har modtaget nogen betaling for at optage pigen i sit hjem, da hun har været en 10-11 år gammel.

Det kan være tænkeligt, at pigens arbejde i hjemmet er blevet anset for tilstrækkelig betaling for logi, kost, pleje, klæder m.m. Fattigcommisionen ville i så fald være fri for direkte udgifter på pigen og alligevel få hende forsørget indtil den arbejdsduelige alder. Denne begyndte ofte ved kirkegårdsråden på konfirmationsdagen, hvor bønderne fæstede unge mennesker, de vidste kom fra gode hjem.

Efterskrift

Med foranstående er der givet et vist indtryk af fattigdommens omfang i Tislund sogn og nogen forklaring på dens opkomst.

Vor tid bruger sådant til sociale anklager. Muligvis er det berettiget, men der er flere grunde til at være moderat.

For det første herskede knaphedens lov over tid og sted. Sognets indkomster lod sig ikke sætte i vejret, selv om der kom flere munde at mætte, altså blev der mindre til den enkelte.

Nøden var desperat. Pengene til at imødegå den kunne kun komme et sted fra, og udgifterne tyngede. Sognets fattigmyndigheder arbejdede forstandigt og var ikke uden medfølelse, men de var klemte fra to sider.

Man kunne spørge, om ikke sognet så var præget af skarpe modsætninger mellem subsistensløs og nogenlunde tryk. Det erindres der ikke meget om, men der kan gives et eksempel på, at gammel tid ikke er sådan at forstå.

Flere ældre landmænd i Tislund sogn har fortalt, det provokerede, at tiggerfolket til tider kunne spise så godt. De vandrede vidt og bredt, havde måske gode strøg eller opsøgte fester, hvor gavmildheden blomstrede. Mange fik så meget, at de solgte af madvarerne. Til tider har der sikkert været alvorlig mangel, men ofte spiste en tiggerfamilie bedre og rigeligere end en forknoklet husmandsfamilie. Børnene løb uden stands forskel ud og ind af hjemmene og kunne fortælle, hvad der var i gryderne. Det kunne give anledning til bitre sammenligninger.

Tiggerfolkets nød var mindre sult end mangel på brændsel og på passende tøj og fodtøj i koldt og vådt vejr. Renlighed kunne det næsten ikke blive til. Sengeforholdene var uappetitlige. Sålænge man kunne bevæge sig og komme rundt, gik det endda. Når det hørte op, gik det hastigt nedad.

Tislund var altså æ Bejkuhn sogn og dets mange tiggere sørgede på deres vis for det, der i vor tid kaldes en mellemkommunal udligning.

Af Blinde Henriks saga

Den mand, der blev kaldt Blinde Henrik, døde den 5. september 1935. Det er længe siden, men der er endnu mange, der husker navnet. Der er også nogle, der kan huske en høj, rank skikkelse og et stort fuldskæg fra den tid, hvor alverden søgte til mose på Frederik Andresens ejendom i Hyrup. Børnene kunne ikke forstå, at Henrik ikke kunne se, for han færdedes da selv på marken og kom ned og snakkede med tørvegraverne.

Hvem var Blinde Henrik?

Hans korrekte navn var Heinrich Schmidt og han var født i Nørre Løgum sogn den 26. september 1856. Hans mor var Anne Bothilde, født Boisen. Som enlig måtte hun fægte vejen frem for sig og sin dreng. Det blev en tid til plads på Peter Carstensens gård i Gøtterup, Tislund sogn. Her var man gode mod begge, men her traf den første ulykke Henrik i en alder af syv år.

Under en leg fik han en dag slynget noget urent i et øje. Det gav betændelse, og øjet blev blindet. Sammen med ører og tænder er øjnene meget ømfindtlige overfor smerter. Læger var der ikke på egnen. Hvordan den lille dreng er kommet igennem denne ulykke ved vi ikke, men det blev desværre ikke den sidste.

Hans mor blev sidenhen gift med Karl Hedelund på Hyrup Sønderhede i Bevtoft sogn. Det var den kendte »Kaarl Skytte«. Han havde været Overførster på Højstrupgaard. Som så mange andre fik han billig jord på Hyrup bys vidtstrakte heder og satte beskedent bo.

Da tiden var til det, kom Henrik ud at tjene. Hededrengene var eftertragtede. Vant til at bestille noget og ikke for godt vant hjemmefra. Henrik kom rundt, en tid var han hos Bergholdterne i Gestrup. Hans skolegang havde vist ikke været for vigtig, men han var en stærk og geskøjt

ung mand, der let fik plads. Den slags unge mennesker kan få uro i sjælen. Det fik Henrik og mange af hans samtidige også.

Amerika trak mange unge mennesker fra Sønderjylland i 1880'erne og en af dem var Henrik. Han må være rejst omkring 1883, altså 27 år gammel. Han fulgtes med Kresten Lassen fra Hyrup Vesterhede, der sidenhen blev mejeribestyrelse i nærheden af Minneapolis og døde engang i 1950'erne.

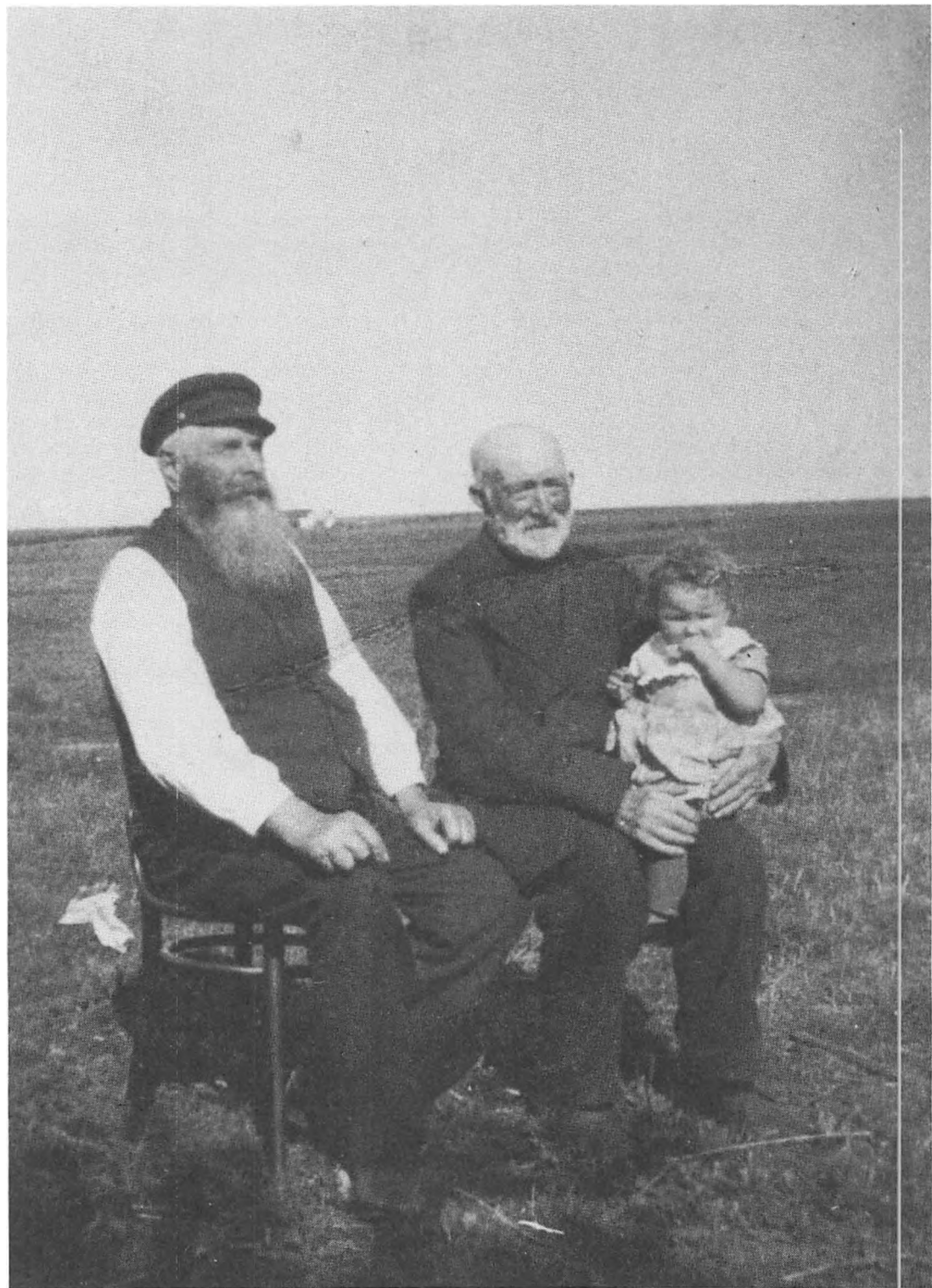
Henrik blev syv år i USA. Her kom den næste ulykke. Han arbejdede på et metalstøberi. En dag sprang en form og han fik flydende metal i ansigtet. Det raske øje gik til og derefter var Henrik Schmidt helt blind. Kun når stærkt lys blev holdt direkte foran øjnene kunne han skimte et svagt skær.

Hvordan og hvorledes ved vi ikke. Offentlig hjælp har ikke været at få. Om familien og venner har kunnet hjælpe ham kendes ikke. Men livsvilje og uforsagthed må Henrik have haft i rigt mål. Han fik sig en tobaksforretning, som han kunne leve af og passede godt. Det kunne være nærliggende at spørge, om der har været en pige, der stod ham bi. Det ved vi heller ikke.

Hans mor skrev jævnligt og begyndte at nævne alder og hjælp i hjemmet. Det blev til hjemrejse for Henrik omkring 1890, vistnok med tanke om igen at rejse til USA.

I stedet for blev det til bryllup med Ane Marie Frank, hvis fader var smed og senere købte Gestrup smedie. Hvordan de to har truffet hinanden vides heller ikke. De satte bo på Henriks mors og stedfars ejendom i Hyrup.

Der var hede og der var heldigvis mose. Der kunne graves tørv til eget forbrug. Der kunne graves og sælges, og der kunne udlejes tørvgravning. Det må have været familiens underhold.

Blinde Henrik - Henrik Schmidt - og Andreas Lassen, begge af Hyrup, en sommerdag med udsigt til den vidstrakte, træløse Hyrup Vesterhede (o. 1930). - Den lille pige er nu fru Gerda Slothuus, født Lassen, Tiset.

Familien Schmidt samlet på Henrik Schmidts 70 års dag den 26. september 1926. - Henrik havde fødselsdag sammen med Christian den X.

Henriks ulykke havde hverken berøvet ham forstanden eller virkelysten. Han lærte sig at færdes overalt i bygningerne og på jorden. Staldarbejdet faldt ham let, og tiden blev nyttet på enhver mulig måde. Han bandt skurebørster af lyngris. De var stadig eftertragtede, fordi den moderne ståluld kunne afsætte små metalstumper i spandene. Fik kreaturerne stumperne i sig, risikeredes sygdom og død. Han bandt lihmer, det er fejekoste. Prisen var en mark for et doss (dusin), men råvarerne groede på marken.

Hele sin tid i Hyrup forundrede Henrik sine omgivelser ved at færdes vidt og bredt, næsten som om han kunne se normalt. Han kunne vitteligt intet se, fortæller hans søn Eskild Schmidt, nu Ager-skov, men hans andre sanser udvikledes ved tabet af synet. Han hørte fortræffeligt og fik stor følsomhed i hænderne. Heste

og kreaturers udseende og stand kunne han bedømme alene ved at føle på dem. Han var endda en habil hestehandler. Han fik ikke lært blindskrift, men kone og børn læste op for ham, og han havde god hukommelse.

Med årene fik han stadig større radius. Yngste barn skulle gerne følge med på hans vidtstrakte gåture. Han mærkede sig vejenes særkender, satte mærker på hegnspæle og huskede sten og buske. Han kunne tilsidst selv finde til Ager-skov, Bevtoft og Branderup, hvor en datter blev bosat, og tilbage igen. I hans senere år havde han en tid en af de første blindehunde i landet, en schäfer, der blev ham en tro følgesvend. Han kunne endda gå rundt som agent for et frøfirma og tage bestillinger op. Der blev intet skrevet, men husket.

Ane Marie og Henrik Schmidt fik en børneflokk, der voksede op ved arbejde og nøjsomhed. De efterlod sig det skønneste eftermæle hos deres børn, og ethvert lille fremskridt i hjemmet følte af alle som noget opløftende. Familien bekendte sig til adventismen. Hvor tungt det ene og det andet kunne være for en sådan familie under verdenskrig og i krisetider følte den altid, at den kunne hente styrke i troslivet.

Henrik og hans kone skulle endda opleve en høj alder, og uden alderens ensomhed og affældighed. De levede hos deres børn til deres sidste dage. Ane var den opofrende og altid virksomme kvinde. Henrik forblev åndsfrisk. Han var interesseret i alt og nåede endda at få radio. Det var et krystalapparat med høretelefoner, det kunne vist endda tage hans ungdoms Amerika. Helt op i den høje alder bevarede han sin stedsans og bevægelses-evne. Natur og årstider kom gennem hørelse og følelse til naturmennesket. Han var altid ligevægtig og i godt umør, fortæller hans søn. Han kunne smådrille og selv tåle at blive drillet. Så længe han kunne, ville han gøre nytte.

Det lille landbrug, der var begyndt med et par køer og nogle får, udviklede sig gennem årene. I 1930 gjaldt det kun landbruget og ikke de mange små bierhverv, der tidligere havde hjulpet til ved udkommet.

Hvad tyngede Henrik mest ved hans blindhed? Noget, der lyder ubetydeligt, og som kaldes mistrin. Som blind trådte han ofte ned i et hul eller stødte uventet mod et dørtrin eller en sten. Han forstrakte og fortrådte foden. Det kan være meget smertefuldt og ubehageligt.

Henrik døde den 5. september 1935. Den 27. februar 1936 fulgte Ane efter, de ligger begge begravede på Bevtøft kirkegård.

Kort tid før sin død havde han oplevet, at et samfund nu ville hjælpe et menneske, der havde kæmpet med så stort et handicap. Han fik invalidepension. Det var omkring 25 kroner i måneden.

Da Nørre-Rangstrups Ungdomsskoles hold i egshistorie gik Henriks historie igennem, var der meninger om, at det egentlig var uretfærdigt, at Blinde Henrik

havde haft det så hårdt og fået så lidt i sammenligning med andre.

Så så vi på sådanne menneskers forhold og det eftermæle, de havde efterladt sig.

En eller anden spurgte, hvem der havde været mest tilfreds, og hvem der havde betydet mest for sine børn og sine omgivelser.

Der var enighed om, at det havde Blinde Henrik.

Han havde ikke så meget, men der var nok at give hen af.

Christian Outzen på Roost Fogedgård (1732-1809)

Cand. jur., husfoged i Haderslev vesteramt og ridefoged i Nørre Rangstrup herred

De store Rooster

Undertiden kan man møde spørgsmålet, om der aldrig har været adel og herregårde i Nørre Rangstrup herred. Svaret er, at det har der næsten ikke.

I 1200- og 1300-tallet var der tilløb i Roost til fastboende adel, der endda anlagde de store borge Nørrevold (eller Arnsholm) og Søndervold. Det var tilmed meget kendte slægtsnavne, der en tid havde tilknytning til Roost, som slægterne Skram, Munk, Limbek og Sappi. I slutningen af 1300-tallet forsvinder de imidlertid ud af billedet, sandsynligvis en følge af Valdemar Atterdags krige, der også nåede ud til det afsides Vestslesvig. Om de kendte navne er sunket ned til at være lavadel eller almindelige bønder og således fortsat på egnen, kan der kun gisnes om. ')

Et voldsted i Bevtoft sogn nævnes i Bevtoft sogns præsteindberetning i 1638 med en forbindelse til adelslægten Mule. Herom vides dog næsten intet i modsætning til Roost, hvor temmelig mange middelalderlige dokumenter og de store voldsteder giver vidnesbyrd om et adelsvælde.

Men mærkeligt nok stammer flere slægter, der er adlede i nyere tid, fra Nørre Rangstrup herred. Mest kendt er slægten Rostgaard, der tog navn efter den store gård i Roost. Hans Rostgaard indlagde sig megen fortjeneste under Svenskekrigen 1658-60, og hans søn Frederik Rostgaard blev adlet i 1702.

Slægten Bertelsen, der ved Troels og Lorentz Bertelsen var herredsfogeder i Nørre Rangstrup herred 1676-1746, blev siden ophav til den adlede slægt Cederfeld de Simonsen med stamhuset Erholm og Søndergaard. Endelig stammer slægten Oxholm fra Toftlund, hvor en stamfader var degn, og hvor slægten endnu lever ved familien Oxholm i Gøtterup.

Det kan også nævnes, at to herredsfogeder, der i kortere perioder beklædte embedet som herredsfoged i Nørre Rangstrup herred, hørte til familier, der af en eller anden mærkelig grund blev adlet så sent som i midten af 1800-tallet. Det var henholdsvis slægterne von Wardenburg og von Stemann, den sidste spillede en ikke ringe rolle helt op i vore dage.

Mange gårde på egnen har haft tilknytning til kendte borge og slægter i forgangne tider, men det var som fæstegods under Tørning, Ejsbøl ved Haderslev, Tovskov ved Sommersted eller under grevskabet Schackenborg i Møgeltønder.

Det er imidlertid ikke nødvendigt at have adel for at have en herskende klasse eller blot herskerslægter. Magt beror i reglen på en blanding af penge, god forstand og tilstrækkelig hårdhændethed. Magt vil altid findes og menneskenes børn har det ved sig, at de gerne vil give den videre til deres børn. Det er sådan adel kommer op.

I Nørre Rangstrup herred var Roost den absolut bedste by med god høj kornjord og vældige enge, der gav sommergræsning og vinterhø til sønderjysk landbrugs største aktiv: Store kreaturbesætninger. I Roost fandtes pengene både som indtægter og formuer. Nogle få slægter holdt styr på det hele og sig selv, og hårdhændetheden forklædtes som embeder med myndighed fra kongen. Ingen slægt illustrerer det bedre end en slægt, der nu er helt forsvundet fra egnen, Outzen slægten i Roost. Gennem århundreder fra cirka 1500 til ca. 1800 frembragte den 10 herredsfogeder og birkedommere, 3 toldere, 1 skovrider og 3 præster foruden giftermål ind og ud af slægten til lignende standspersoner.

I tidens løb ejede Outzen slægten først og fremmest Roost Fogedgård, der formentligt har andraget omkring 540 hektar på dens højdepunkt, ?) Musvang i Toft-

Luftfoto fra 1964 af voldstedet Nørrevold eller Arnsholm i Arrild enge, et af Sønderjyllands største middelalderlige voldsteder, siden 1974 under arkæologisk undersøgelse. - Voldstedets bygherre, Valdemar Sappi, ejede 10 ottinger jord i Roost og antageligt har der bestået en forbindelse til Roost bys største gård, den senere Fogedgård.

lund sogn, Møllegården i Toftlund og Hyrup skov. I perioder havde den af egnens større ejendomme fæstet Gjelstoft under Gram gods, Nitriskjær og Gammel-skov i Agerskov sogn og ved sidegrene af slægten Brøns mølle, Toldergården i Brøns og Holmgaard ved Brøns.

I de tre århundreder var den i slægt med og indgiftet i de kendte storbondeslægter Astrup i Brøns sogn, Nissen på Hajstrupgård i Bylderup sogn og mange flere. Slægten var ikke alene rig på jordegods, men også på penge, og den forstod at bruge dette værktøj på rette tid og sted. Den forstod også det nødvendige i uddannelse og viden, flere af dem studerede og fik juridisk embedseksamen. De talte og skrev flydende dansk og tysk. Som unge var de ofte ude at rejse for at se verden. De levede med maner. Det store stuehus på Fogedgården står endnu, men møbler

og papirer er enten spredt for alle vinde eller gik tragisk til ved en brand i 1848¹⁾.

Outzen slægten holdt sig noget afsondret, en slags fornemhed. Der er meget lidt overleveret om slægtens indre liv, få var rigtigt venner med dens medlemmer. De drak vin, fik tøj syet i købstæderne, holdt standsmæssige køretøjer. Venne- og bekendtskabskredsen var ligestillede, og dem var der ikke mange af på egnen, de måtte søges på store gårde og i købstæderne.

Outzen'erne havde sans for mere end dagen og vejen. Prægtige epitafier og gravstene fortæller om flere af dens navne. Rundhændede gaver til sognekirken i Arrild berettes der endnu om på kirkeloftets bjælker og i kirkebogen, men underhånden skumledes der over magtbrynde og »indhalenshed«, det sønderjyske udtryk for begærlighed efter penge.

Outzen slægtens magt beroede på penge og jord og embede, dens minde findes i tingbogen, men ikke i slægtsbibler, breve og dagbøger.

Det er næsten ikke at forstå, at en så betydningfuld slægt helt er forsvundet ud af vor egnshistorie, men væk er den. Tilmed var den kun en af mange stærke og indflydelsesrige slægter over hele herredet, men særligt i Roost. Disse slægter fik et navn med på vejen af pastor Anders Th. Ørbech, sognepræst i Arrild sogn, også et sagnomspundet navn. Han kaldte dem »de store Rooster«, og Jørgen Fausbøl på Branderup mølle, selv ud af en lignende slægt på Mandbjerg, skrev, at disse »store Rooster« havde siddet slægtled efter slægtled på deres stavne og nydt alle livets goder.

Slægten Outzen

Adelstiden i Roost udløb i slutningen af 1300-tallet. Man kan følge nogle slægtninge til de kendte navne på de to borgsteder, men de bor andetsteds i landet og

interessere sig kun for denne egn i forbindelse med den kongelige lensmand Valdemar Sappis store og komplicerede dødsbo.

Få årtier senere begynder en storbondeslægt på Rømet i Toftlund sogn at gøre sig gældende i Nørre Rangstrup herred. Foruden den gode Rømetjord ejede den Musvang, der var en typisk enggård. I skatteværdi var den samlede ejendom ansat til 2 plove eller en sjettedel af hele Herrested eller Toftlund sogns skatteværdi, hvilket er ret enestående.

Den første kendte af slægten er sandsynligvis født i slutningen af 1300-tallet og kan muligvis have heddet Holden Pedersen. Hans søn hed Peder Holdensen og var herredsfoged i Nørre Rangstrup. Han solgte Rømet med Musvang i 1444 til klostret i Løgum og flyttede en halv snes år senere til en anden af klosterets gårde, der kan have omfattet hele Branderup og Refslund. Sønnen Hans Pedersen i Branderup efterfulgte ham som herredsfoged og sønnen Tersten Pedersen i Roost blev sandemand (en slags domsmand, der skulle udfinde sanden, d.v.s. sandheden på tinge).¹⁾

Voldstedet Sønder vold i Roost enge, Arrild sogn, i modsætning til Nørrevold stærkt forstyrret i århundredernes løb. Om dette voldsted har haft tilknytning til en bestemt gård i Roost har endnu ikke kunnet afgøres.

Arrild kirke, hvor inskriptioner og gravsten minder om den betydningsfulde Outzen slægt.

Tersten Pedersen kan muligvis have været gift med en datter af en Skytte Owe i Stenderup, der optræder som vidne ved Peder Holdensens ejendomssalg til klosteret. Stillingsbetegnelsen kunne tyde på en hertugelig embedsmand som vildtfoged eller skovfoged. Benævnelsen alene ved fornavn tyder også hen på en fremtrædende personlighed. Tersten havde flere børn, her nævnes kun Owe Terstensen, der ejede den senere Fogedgård i Roost og muligvis også Roostgård. Han må være født endnu i 1400-tallet og har levet til henimod midten af 1500-tallet, idet han er nævnt i et skatteregister i 1542.

Owe Terstensen lod sine sønner døbe med efternavnet Owsen eller Outzen. En af dem hed Mads. Han ejede Roostgård og blev stamfader til den berømte Rostgaard slægt. En anden, Hans, fortsatte på Fogedgården og blev herredsfoged. Han levede fra 1518 til 1589 og nød stor bevhøgenhed hos amtmænd og hertuger. Han siges således at have modtaget træbestanden i Hyrup skov som en hertugelig gunstbevisning.

Det er før kirkebøgernes tid, og af Hans Outzens børn kendes egentlig kun sønnen Hans Outzen den Yngre, der levede fra 1556 til 1609. Det er sandsynligt, at der har været flere børn, der kendes samtidigt en Jes Outzen i Roost. Meget tyder på, at en datter, hvis navn ikke kendes, har været gift med herredsfogeden i Hviding herred, Anders Nielsen, der levede fra omkring 1543 til 1620. Hans Outzen den Yngre var gift med en datter af herredsfogeden i Slogs herred, Hans Nissen på Hajstrupgård, der var søn af den berømtmelige herredsfoged på Urnehoved ting, Nis Henriksen, der måtte flygte for livet med pileskud i kappen.)

Hans Outzen den Yngre og hans hustru Marin eller Maren lod sig minde på en stor smuk gravsten, der ligger i indgangen til Arrild kirke. Stenen bærer Outzen slægtens våben: En okse. Dette våben antog Rostgaard slægten også, da den blev adlet, og med god grund, da den jo egentlig var ud af Outzen slægt.

Hans Outzen den Yngre havde efterfulgt faderen i embedet som herredsfoged i Nørre Rangstrup fra faderens død i 1589 til sin egen død i 1609. Som foged fulgte derefter en svigersøn, Jørgen Frederiksen, der var gift med en datter af Hans Outzen den Yngre, men hvis navn ikke kendes. Jørgen Frederiksen var foged til 1640 og efterfulgtes derefter af en Hans Hansen, der må have været søn af Hans Outzen den Yngre, men som mærkeligt nok ikke findes med Outzen efternavnet. Hans nøjagtige årstal kendes ikke. Det antages, at han er død omkring 1657.

Årene fra 1657 til 1660 var strenge krigsår i hele Nordslesvig. Først i 1662 var der skifte efter salig Hans Hansen og en Maren Hanses. Hvem hun var, kan heller ikke nøjagtigt afgøres. Hun kan have været Hans Hansens kone, men muligvis også hans moder, der kan være død i en høj alder. Der foreligger et meget omfattende og velbevaret skiftedokument, der tilskøder Fogedgården i Roost og Musvang med alle tilliggende til en ny Hans Outzen, der kommer fra Brøns og er søn af herredsfoged Hans Andersen, der igen er søn af herredsfoged Anders Nielsen, der tidligere er nævnt. Tilmed havde denne Hans Outzen også en slægtsfor-

Gransten over Hans Outzen den yngre (1556-1609) herredsfoged i Nørre Rangstrup herred og hustru Marin eller Maren, født Hansdatter fra Hajstrupgård. Stenen ligger i kirkens dør som fodsten. Hans Outzens våben (en okse) er skjult. Marin Hansdatters slægtsvåben (en springende hjort med en slange i munden) er endnu tydelig.

bindelse til Roost slægten på mødrene side, idet denne var af Nissen slægt på Hajstrupgård. Slægtsskabet har således sandsynligvis været dobbelt, og i hvert fald har manden fra Brøns båret Outzen navnet. Af familiemæssige grunde kan han have været forudbestemt som tronarving til herligheden i Roost. Herpå tyder også hans våben, der bestod af Outzen slægtens okse og Hviding slægtens halve lilje og to roser.

Der udspandt sig en heftig arvestrid; men Hans Outzen fra Brøns havde kongelig bevågenhed og har sandsynligvis været meget pengestærk og kunnet udnytte konjunkturerne efter den forfærdelige svenskekrig. Han fik sin vilje både med hensyn til gårdene og en anpart af Hyrup skov. Han forblev boende i Brøns og sad i lange tider på en række embeder i begge herreder Hviding og Nørre Rangstrup. Han fremtræder ved mange lejligheder som en myndig og selvbevidst

mand og lod sig minde sammen med hustruen Dorthe, født Jesdatter og sandsynligvis herredsfogeddatter fra Frøs herred, ved et smukt epitafium i Brøns kirke. Man fornemmer, at de store har kendt hinanden. Der var mange børn i Hans og Dorthe Outzens ægteskab, her skal kun nævnes sønnen Detlef Outzen, der var født omkring 1650. Han efterfulgte faderen på de mange gårde i Brøns og Roost og i en del af embederne, han var således ridefoged i mange år i begge herreder. Alt tyder på, at han har været meget velhavende. I de vanskelige efterkrigsår, hvor mange gårde lå øde, d.v.s. ubeboede og udyrkede, drev han en regulær forretning ved at fæste sådanne gårde af kongen mod at beslå dem med besætning og inventar og i det hele taget bringe dem på fode igen. Det gjaldt så store gårde som Nitriskjær og Gammelskov i Agerskov sogn, Gjelstoft i Gram sogn og antageligt også Møllegården i Toftlund

by. ") En del af jorden var faldet i hede igen, og Gjelstofts enge var stærkt vandlidende, fordi sluser og grøfter ikke var passede. Detlef Outzen magtede let disse investeringer, der gav stort udbytte.

Detlef Outzen var gift med Herlich (Helvig) Høyer, præstedatter fra Ladelund i Sydslesvig. Sandsynligvis er han den af alle Outzener, der har siddet i de tryggeste kår. Han var som sine forfædre højt agtet. I årene 1677-79 var han således midlertidig amtsskriver i Løgumkloster amt, og han nød ved sine mange ejendomstransaktioner en helt usædvanlig be vågenhed hos konge og embedsmænd.

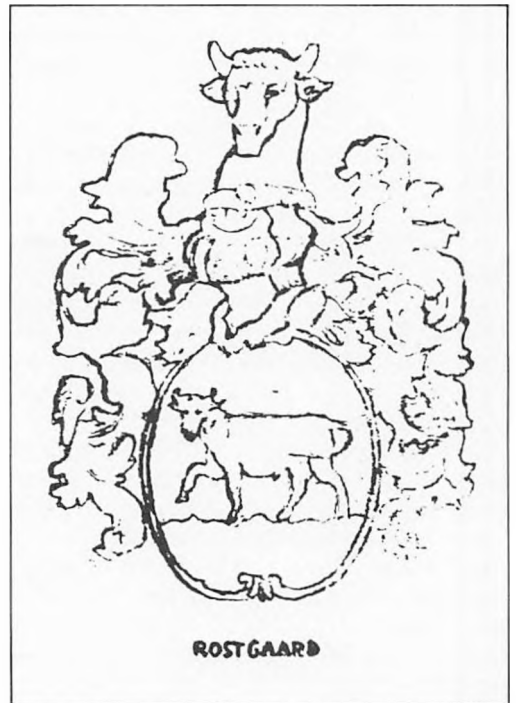
Endelig kan man indirekte erfare om et ganske bestemt virke, Detlef Outzen har udøvet. Både hans forgængere og hans efterkommere har sikkert også dyrket pengeudlån; men hos ham kan det eftervises på papiret. Da Haderslev amt i begyndelsen af 1700-tallet søgte at få bund i de mange skatterestancer helt fra svenskekrigenes dage, måtte skyldnerne afgive oplysninger om deres samlede gældsforhold. Her ses ridefogeden i Roost nævnt gang på gang og med betydelige beløb. Man kan undre sig over, hvordan slægtens rigdom på kapital er kommet til veje; men vitterligt er det, at her støder vi på en af de bondebankiers, der gennem århundreder har varetaget pengeformidlingen helt op til den tid, hvor banker og sparekasser vandt indpas også på landet. Investeringer på spekulation i »ødegårde« er allerede nævnt, men Detlef Outzen forstod også at holde den store gård i Roost i orden. Den var sommer og vinter beslået med en stor besætning af stude. Der blev dyrket en del havre til hestene; og der var formodentlig malkekøer og svin til gårdens eget betydelige forbrug, men næppe med salg for øje.

Roost Fogedgård var hovedkvarter for Detlef Outzens virke. Den var en stor fir-længet bygning om en meget stor gårdsplads, hvor der var mødding. Der kunne køres direkte gennem bygningerne gennem to store porte. Som vanligt var, udgjorde stuehuset den ene længe.

Indhuset eller stuehuset er den dag i dag imponerende. Det har aldrig kunnet siges med sikkerhed, hvornår det egentlig er bygget. Meget taler for, at det er Detlef

Outzen, der enten har bygget gården op fra grunden eller ombygget et ældre stuehus. Tømmeret hentedes i egen skov i Hyrup, og ældre bulhusvægge erstattedes af grundmur. Den lange facade til haven blev brudt af en stor frontispice. Omtrent samtidig skal den Rostgaard Evaldske gård have fået bulhusvægge erstattet af teglstensmur. Roost by er hurtigt kommet til kræfter efter krigen. På Fogedgården nævnes i 1706 et »Kongens kammer«, et middelalderligt levn fra den tid, hvor Kongen rejste på »gæst« i alle sine riger og lande og skulle have husly og forplejning, hvor han kom. At dette »Kongens kammer« netop fandtes på Fogedgården, giver et interessant fingerpeg om gårdens betydning helt ned i middelalderen og måske endnu længere tilbage. 7)

Detlef Outzen havde sind for andet end sit eget. En loftsbjælke i Arrild kirke fortæller, at kongelig majestæts ridefoged i Hviding og Nørre Rangstrup herreder i 1702 lod disse bjælker oplægge. Kirken har altså fået nyt loft.

Slægten Rostgaards våben, en okse, er en fortsættelse af Outzen-slægtens våben.

Detlef Outzen døde i 1721 og efterfulgtes af sønnen Hans Outzen på Roost Fogedgård og på Musvang. Han blev husfoged i hele Haderslev vesteramt, et meget stort embede. Hans Outzen var gift med Anna Mechlenburg, datter af sognepræsten i Arrild, Christian Mechlenburg. En af hans brødre, Christian, blev sognepræst i Toftlund sogn, og en søster, Ingeborg, blev gift med sognepæsten i Branderup sogn, Nicolaus Freuchen, senere provst i Nørre Rangstrup herred.

Hans Outzen var født i 1687 og døde som 68-årig i 1755. Blandt hans mange hverv ofrede han særligt kirkeværgeembedet ved Arrild kirke omhu. I hans tid fik kirken nye klokker efter en stor indsamling, som han ydede et klækkeligt bidrag til. En anden bjælke i Arrild kirke fortæller, at i 1747 lod kirkeværgen Hans Outzen af Roost lofter og pulpitur »stafere«, d.v.s. male og dekorere.

Epitafiets nedre del med indskriften: Denne Taffle haffuer Hans Outzen og sin Kiere Hustru Dorthe Jesdaatter ladet opslette 1668.

Hans Outzen (fra Brøns) og hustru Dorthe Jesdatters epitafium i Brøns kirke.

Hans Outzen var en moderne indstillet mand. I hans tid begyndte Roost så småt at udskifte fællesjorden og begyndte med at dele en fælleshede i 1723. Det er meget tidligt sammenlignet med andre egne af Sønderjylland, og eksemplet dannede hurtigt skole.

Det er bemærkelsesværdigt, at Hans Outzen lod to af sine børn studere. Den ældste, Detlef, født 1725, blev cand. jur. og i 1749 advokat. Senere blev han birkefoged i Løgumkloster birk og købte Fårgård, hvor han døde i 1783. Hans søn, Hans Outzen, blev efter en embedsmandskarriere herredsfoged i Slogs herred fra 1798 til 1804, det herred, hvor Nis Henriksen havde været foged. Ringen sluttedes.

Den yngre søn, Christian Outzen, den anden af Hans Outzen på Roost Fogedgårds studerede sønner, var født 1732, og det er ham denne artikel egentlig handler om.

Christian Outzen (1732-1809)

Da Christian Outzen blev født, var der gået mere end 300 år siden hans slægt trådte ind i historiens lys og blev bevaret

Ridefoged i Hviding og Nørre Rangstrup herreder Hans Outzen i Brøns' portræt på epitafiet. Ansigtstrækkene siges at have været karakteristiske for Outzen slægtens mænd.

på prent. Han var den 11. i rækken, siden Peder Holdensens fader havde ejet Rømet i Toftlund sogn, og ni af disse slægtled havde levet og ejet gård og jord i Roost. Når hans forfædre nævntes i ord eller bogstav, skete med titel af kongelig foged. De tiltaltes på dansk med Hr., på latin som Dominus eller Domine og siden hen på fransk som Monsieur, og der hæftedes smigrende tillægsord på dem som »fornehme mand«, velfornemme og højædle. Man beundrede dem, smigrede dem, var vel også noget bange for dem. Kun få var venner med dem eller kendte dem meget godt. Der var anstand og afstand. Ligemændene søgtes uden for hjemstavnen. Den kongelige nåde dryppede jævnlige på dem. I 1697 havde deres gård endda fået frigårdsrettigheder. De havde haft jord, penge og indflydelse nok til et adelsskab; men det har alligevel aldrig ligget for. De var selvbevidste bønder, men nok en herskerslægt, som vi aldrig hverken før eller siden har haft det i Nørre Rangstrup herred.

Et gammelt spørgsmål i alt bondeliv er, hvor længe en slægt kan holde sig sund. Utallige gange er der begyndt med en slider, en sparer og en samler. Som oftest er der sluttet med en spreder. Træerne er

ikke vokset ind i himlen. Det hele er ikke endt på én hånd. Sådan skulle det også gå Outzen slægten, så mange og stærke grene, der end engang var på dens stamtræ. Om husfogeden Christian Outzen har haft flest penge og mest jord kan vanskelig afgøres, men ingen af hans forfædre nåede den indflydelse, han fik lov at udøve i henimod fyrre år, som den mand der drev udskiftningen igennem i Haderslev vesteramt. Hans virke lod det store vesteramt skifte karakter. Lyngherrederne, som pastor P. Thode skrev om i 1775 i Haderslev Amts Beskrivelse, blev nyopdyrkede. Landsbyerne blev tvunget udover de store øde overdrev, handel og håndværk fik grobund. Fællesskabets ophævelse skabte forudsætningerne for et tiderhverv. Der satte forandringer ind, men en central bydannelse og højere skoler kom aldrig. Haderslev vesteramt var for amts- og centraladministrationen noget fjernt og ligegyldigt. Om det nogensinde er blevet andet, kan man betvivle.³⁾

Christian Outzens livsværk er så meget mærkeligere, som det næsten ikke er kendt. Næppe var vesteramtets bønder blevet selvejere, så gererede de sig, som om de havde været det alle dage, og det havde nu kun de færreste. Nye stoute slægter skød op og kendes den dag i dag. En del faldt fra i tidens løb. Der er ikke mere Rieser i Stenderup og Hyrup, Ferslever i Ørderup og Toftlund, Krügere eller Lagonier i Hyrup, ejheller Fausbøller på Mandbjerg og i Branderup, Høyer i Agerskov, Arnum i Bovlund eller Zerlang på Skovsbjerg, men ellers taler man jo stadig drillende om landadel på denne egn.⁴⁾

Christian Outzens barndom og uddannelse

Det er ikke svært at efterspore Christian Outzen i kirke- og tingbøger, fæste-protokoller og især Haderslev amts regnskaber. Langt vanskeligere er det at erfare personlige træk og enkeltheder fra så at sige alle hans aldre. En del har kunnet findes i Jørgen Fausbøls bøger, især »Minder fra Branderup sogn og Roost«, en del er endnu bevaret som mundtlige

Fra engang i 1500-tallet horte træbestanden i Hyrup skov til Outzen-slægtens besiddelser. Billedet viser den skoveng, der fra øst skyder sig ind i skoven. Hovedindgangen til skoven lå forhen i nordkanten af engen og ikke som nu overfor udflyttergården, der sædvanligvis kaldes Fliegenheim.

overleveringer, selv om de fleste fortællere efterhånden er døde. En hjælp har det været, at den kendte pastor Nicolai C. Nielsen jævnligt interesserede sig for Outzen slægten omend særligt dens medlemmer på Løgumklosteregnen og i breve til Roostboere omkring 1910 søgte at erfare, hvad der endnu måtte leve af erindringer om den kendte, men forsvundne slægt. Sammenlagt er der en del oplysninger, omend de selvfølgelig er noget tilfældige og ufuldstændige og sikkert også ret usikre.

Christian Outzen var født den 31. juli 1732. Kort efter 1740 skal den første skole i Roost være bygget, og i den har han gået en tid. Forældrene skal sammen med andre af byens gårdmænd have holdt huslærer. Desuden skal han efter tidens skik i kortere perioder have været i privatskole i præstehjem for at lære sprog og andre færdigheder.¹⁰⁾

Både hans bedstemor og moder var præstedøtre. Uanset den store velstand og en ret storslået husførelse, skal der have været pietistiske strømninger i hjemmet, men de kan næppe spores at have præget den unge Christian. Faderens omfattende embeder har fordret mange rejser, også til købstæderne, og vel også nogen hjælp til regnskaber og korrespondance. Sønnen skal tidligt have ledsaget faderen på tinge og til stads. Allerede som dreng skal han have været ivrig rytter.

Christian Outzen blev konfirmeret i 1752, men må allerede inden dette år være blevet elev på latinskolen i Haderslev. Man kan undre sig over, at han ikke i lighed med andre unge bogbegavede i Hviding og Nørre Rangstrup herredet søgte den mere ansete skole i Ribe, men faderens mange forbindelser til Haderslev, hvor amtsforvaltningen havde til huse, har nok været bestemmende. Hans

Fogedgården i Roost set fra haven. Det nuværende stuehus er antageligt opført af Detlef Outzen (o. 1650-1721) til afløsning af en ældre bulhusbygning. Havedøren er af nyere dato, men i den oprindelige stil.

forhold i skoletiden kendes ikke, men alt tyder på en lærenem elev. Han skal have haft godt logi i embedsmandshjem og brillerede ved jævnlige at føre hest med sig til rejserne hjem til Roost. For sligt findes jo også paralleller i vor tid.

I 1753 blev Christian Outzen student fra Haderslev og den 29. august samme år immatrikuleret ved Københavns universitet, hvor han studerede ret og økonomi. Efter fem års studium blev han juridisk kandidat. I alle studieårene skal han have haft en bekvem livsførelse, der var penge fra hjemmet. Derefter følger nogle år, hvor Christian Outzen ikke kan følges ud over, at man ved, at han efter tidens skik søgte ud på rejser i ind- og udland, havde mindre og kortvarige stillinger som »informatør« i gode hjem, men også i de kongelige kontorer. Der har næppe været tale om nogen formålsløs flakken, men snarere om en bevidst dygtiggørelse. Det

er sikkert, at han har erhvervet indflydelsesrige venner i disse år, og at han har dyrket mangeartede interesser.

Hjem til Roost

Den 29. marts 1763 beskikkes Christian Outzen som husfoged i Haderslev vesteramt. Forspillet til denne ganske attraktive udnævnelse kendes ikke. Samme år afløste Olaus Zeuthen Georg Christian Hoffmann som herredsfoged i Hviding og Nørre Rangstrup herreder. Christian Outzen siges egentlig hellere at have villet have denne stilling, men skuffedes. Husfogedstillingen kunne i og for sig også have ført langt videre, posten i det store Haderslev vesteramt (Hviding, Frøs, Kalvslund og Nørre Rangstrup herreder) var betydningsfuld. Alt tyder på, at Christian Outzen var forblevet arving, også af

sind, til det store jordegods, og at han har tragtet efter tid og forhold på hjemegnen. Han kom jo også til at beklæde faderens embede som ridefoged og husfoged, det sidste endda i 35 år til 1798.

I hjemmet var moderen Anna, født Mechlenburg, endnu levende. Hun døde i 1770 og har formodentlig ført hus for sønnen, der var ugift. Ved hjemkomsten var han 31 år gammel med en uddannelse, der var noget ganske usædvanligt på egnen. Der stod glans omkring de to brødre Detlef og Christian.

I faderens tid havde man i Roost fået en forsmag på et vældigt tidehverv, der kom til at præge det store danske bonde-land århundredet ud. Roost havde allerede i 1723 delt et stykke fælleshede, der hørte til Roost Nørreby, hvor Fogedgården lå. Man fortsatte så småt i de efterfølgende årtier og har faktisk været forbavsede fremsynede i den store og ellers såre konservative landsby. Foretagendet vakte megen opsigt. Det blev ligefrem besøgt i studiehensigt, og der blev henvist til det ved de mange svære tilløb, før udskiftningen virkelig blev sat i system fra omkring 1770.

Christian Outzen må have haft god indsigt i tidens landbrug og hans juridiske og økonomiske uddannelse gjorde ham særdeles egnet til at være foregangsmand

og drivkraft i den revolution, som udskiftningen og fællesskabets afløsning vitterligt var.

Ved moderens død må han have fået en husbestyrerinde eller i hvert fald selskab i huset ved en ung pige fra nabogården, den nuværende Hoffmannsgave, Elizabeth Wilhelmine Hoffmann, datter af afdøde herredsfoged Georg Christian Hoffmann og hustru Marsilia, født Martensen. Med hende fik han en datter Anna den 8. februar 1775, medens brylluppet først stod den 12. maj samme år. Alligevel tituleres forældrene ægtefolk ved dåbstilførslen. Der kan have været tale om en forudgående trolovelse, men nok også ligegyldighed overfor sædvane og decorum, der fortæller en del om den da 43-årige stormægtighed på Roost Fogedgård.

Ægteskabet varede til hustruens død i 1798 og var lykkeligt. Det begyndtes med et stort bryllup efter kirkelig vielse. Sognepræsten foretog vielsestilførslen til kirkebogen på latin for at hædre de implicerede slægters høje stand. Den 25. september 1776 fødtes en søn, Christian Outzen og den 30. oktober 1782 endnu en datter Marsilia, den sidste døde som spæd.

Et kig ind i det unge hjem i 1775 er muligt. Nordmanden Søren Abildgaard foretog en stor Danmarksrejse for at søge og beskrive »antikviteter«. ¹⁾ Han besøgte Roost Fogedgaard og berettede om en gæstfri modtagelse i det velhavende hjem. Christian Outzen foretog dette år en bemærkelsesværdig nedrivning af tårnbygningen på det store voldsted Nørrevold, selv om det må have ligget udenfor hans domæne. En del af stenene vides at være anvendt på et hus i Arrild; men en del er måske også ført til Fogedgården. Ved et hyggeligt samvær fortalte Christian Outzen den videbegærlige nordmand, at i hans unge dage rejste man til Rømø, og ved ebbe kunne man gå over den sidste smalle pril tørskoet; der var lagt en stor sten midt i vandløbet.

Det unge par på Fogedgården var populært og søgt. Det ses jævnligt som faddere ved standspersoners barnedåb nær og fjern, for eksempel hos ridefoged, fhv. ritmester Peter Bramsløw i Toftlund.

Dør fra gårdsiden i barokstil i Fogedgården. To døre og flere vinduer går tilbage til 1700-tallet.

Inskription på loftshjelke i Arrild kirke, der fortæller, at Detlef Outzen anno 1700 lod nye hjælker oplægge, en kostbar gave hentet i Hyrup skov.

Ægteparret færdedes vidt og bredt i en eksklusiv vennekreds i Haderslev, Løgumkloster og Tønder og på store gårde. Der blev gjort genvisit på gården i Roost. Med få undtagelser var herligheden imidlertid lukket for egnens folk. Der holdtes et årligt gilde, hvor byens gårdejere var indbudt; men Outzens kom kun til gengæld i ganske få hjem. Hjemmets forhold og familiens liv holdtes skjult for den snævre hjemegn. Det var næppe snobberi, snarere en eksklusivitet, der ellers var så ukendt på disse kanter. Om der slutteligt var en virkelig vennekreds, kan være tvivlsomt. Storheden var forbundet med afsondring, om ikke ensomhed.

Christian Outzen drev gården sagkyndigt, handlede og ledede arbejdet. Ved siden af mange penge var han nøjeregnende og vakte uvilje, da han påtvang Arrild kirke tømmeret til et nyt tårn efter en lynbrand i 1774. Hans lidenskab var heste og køretøjer. Han færdedes ofte i et giglignende køretøj med en hurtig hest forspændt. Jørgen Fausbøl fortæller, at han havde et par små lette heste, der kunne løbe en hare ind. Han havde både kaleshevogn og »lukket« vogn med kusk på forsædet og var en vanskelig mand at køre for.

Outzen slægten siges at have haft samme ansigtstræk fra generation til generation. Mærkeligt nok findes der næppe portrætter af dens medlemmer bortset fra to på et epitafium i Brøns kirke over Hans Outzen fra Brøns og hans hustru Dorte Hanses, født Jesdatter. Christian Outzen siges at have været tidligt tyndhåret med kraftige ansigtstræk, lang næse og bestemt mund. Det kunne godt stemme overens med Brønsportrættet.

Så nær han kom på folk i de store jordfordelinger ved udskiftningen, forblev hans væsen køligt og afmålt. Han udtrykte sig jævnt og klart, men tit bidende ironisk. Bønders forhold til jorden forstod han, og han kunne tale deres sprog, når det skulle være. Man var imidlertid aldrig i tvivl om intelligens og position. Hans kritikere, og de fandtes, bebrejdede ham gridskhed og magtsyge. Han kunne trumfe tingene næsten foragteligt igennem, og han var ikke god som uven. Så lidt der kan bygges på, fornemmer man et køligt forstandsmenneske, der ud af egen fuldkommenhed gik henover mange af tidens skranke, men næppe over dens skel, hverken i marken eller i forholdet til mennesker.¹²⁾

Christian Outzen vides at have bevaret flere af sin ungdoms interesser og at have

fortsat mange forbindelser, han havde erhvervet i studietiden og årene derefter. Om han læste andet end faglitteratur og holdt aviser vides ikke, men han korresponderede en del. Manddommens indhold var jord og penge; men et nærmere indblik i hans levned er ikke muligt. I 1848 brændte taget på Fogedgården og et meget stort arkiv, muligvis helt ned i de første Outzeners dage, blev ødelagt. Bøger, dokumenter og breve gik til grunde. De ville have kunnet berette det uoverskuelige, ikke alene om den store slægt og dens sidste betydningsfulde repræsentant, men også om herredets forhold. Det var et endnu større tab end fjernelsen af herredets ældste tingsted i Rangstrup, der, hvis det var blevet bevaret, ville have været det eneste tilbageblevne i landet fra oldtidens dage.

Hr. husfogeden

I »Beskrivelse over Tørrning Lehn« 1815 opregnede topografen Knud Aagaard de verdslige embedsmænd i Haderslev amt: Amtmand, herredsfogeder, tingskrivere, amtsforvaltere, ride-

fogeder og husfogeder samt physikus (amtslæge), branddirektør o.fl.

Efter enevældens indførelse i 1660 var tendensen i forvaltningen gået mod embedsmænd, der havde regulær juridisk eller forvaltningsmæssig uddannelse. Det kunne næppe have truffet sig bedre, end at en mand, der var barnefødt i vesteramtet og var jurist, tiltrådte husfogedembedet, netop som dette vandt en helt overvældende betydning. Aagaard kalder nemlig husfogeden hovedperson i jordudskiftningssager, selv om herredsfogeden forrettede det skriftlige i disse sager. Det sidste var nok væsentligt; men endnu vigtigere var dog de forudgående forhandlinger, boniteringer og fordelinger.

Husfogedens embedsråde var i øvrigt opsyn med vejvæsenet, medopsyn med skove, moser, damme og vandløb, tilsyn med visse bygninger, de kongelige møllers og gårdes udpagtning, tilsigelse af bønderne til ægter (pligtarbejde), udskrivning af militærleverancer o.a.

Haderslev amt var en efterkommer af to middelalderlige len Haderslev og Tørrning, der på sin vis videreførtes som henholdsvis østeramt og vesteramt. Det første omfattede Tyrstrup, Haderslev og Gram herreder, selv om en del af det sidste her-

Inskription på pulpituret i Arrild kirke fortæller om byggearbejder i Detlef Outzens tid.

red skød sig ind i vesteramtets område ved Gram, Nustrup og Skrydstrup sogne. Vesteramtet var Hviding, Kalvslund, Frøs og Nørre Rangstrup herreder. Som helhed rakte Haderslev amt således fra Østersø til Vesterhav. Den nordlige del af Rømø var således haderslevhusisk, Ribe by lå som enklave i Haderslev amt, idet sognene nord for Ribe, Farup og Kalvslund, hørte til Kalvslund herred. Afstande og udstrækninger var af vest- eller nørre-jyske dimensioner. De nødvendige amtsrejser til Haderslev fra vesteramtet var besværlige og meget tidskrævende. Amtets og herredernes interne administration hvilede tungt på bønderne. Vedligeholdelse af veje, broer, grøfter og hegn var en næsten uløselig opgave, alene den offentlige kørsel og brevbringen var et problem.

Haderslev vesteramt var hertugdømmet Slesvigs uland. Da Christian Outzen i 1763 tiltrådte embedet som husfoged, var der ikke sygehus, læge eller apotek uden for den ucentralt liggende amtsby. Adgangen til højere uddannelse var alene mulig for en lille privilegeret klasse af præster og storbønder. Postbesørgelse, forsyning med høkerivarer, isenkram og byggematerialer var mådelig. Der var næsten ingen adgang til anbringelse eller lån af pengekapitaler. Dertil kom de langvarige eftervirkninger af svenskekrigenes ødelæggelser. Skovene var næsten forsvundet, megen jord var igen faldet hen i hede. Erosion, sandfygning og udtørring hærgede. Den almindelige fattigdom trykkede til langt henimod 1800. Disse forhold er nok kendt, men aldrig gransket systematisk, selv om de spillede en rolle for den nationale, politiske og økonomiske udvikling helt op mod vore dage.¹⁴⁾

1700-tallets mange krige og voksende folketal skabte imidlertid voksende efterspørgsel efter levnedsmidler med stigende priser. Vesteramtet havde en reserve i udstrakte enge, der ved systematisk overrisling kunne give grundlag for et stigende kreaturhold. Selv om svære kreatursygdomme gav tilbageslag, var der alligevel indtægter nok fra 1750 og fremefter til at kunne betale investeringer, først i udskiftning og udflytning og derefter til en forbedret drift. De første udskiftningsstiltag skete netop i engene, hvor det var åben-

lyst, at den intensive drift forudsatte, at enhver ejer vidste, hvad der var hans, så det kunne holdes i orden og fri af fællesdrift.¹⁵⁾

Christian Outzen var fra barnsben fortløbig med engbrugets omstændigheder, men af endnu større betydning var, at slægten fra Detlef Outzens tid havde erfaring i drift af »enestegårde«, d.v.s. gårde, der lå i egen skelsat mark uden for landsbyernes fællesdrift.

I Haderslev vesteramt kom man forholdsvist sent igang med udskiftningen, skønt der øjensynligt på et tidligt tidspunkt har været grobund for de nye tanker. I Roost stødte Christian Outzen således på en åndsfælle, Rasmus Holmer, én af byens største gårdejere, kniplingshandler og sandemand, der var dybt interesseret i udskiftning og engdrift. De to fandt sammen med en trediemand, herredsfoged Olaus Zeuthen. Det blev et team, der på én gang kunne forberede løsningen af den store opgave, og som sikkert også øjnede de forretningsmæssige muligheder, en storstilet indsats i bondelandet på statens vegne kunne indebære.

Christian Outzen fik tidligt et godt renommé på amtshuset i Haderslev. Alt skriftligt arbejde fra hans hånd blev afleveret i pinligste orden. Han må have gennemtrawlet vesteramtet på kryds og tværs, ellers havde han næppe besiddet det grundige kendskab til de mange egne omstændigheder, som han lagde for dagen få år efter. Ejendommeligt nok fik den første udskiftningslov af 1766 ikke de store følger i vesteramtet. Det var først loven af 1770, der faktisk betød det ældgamle fællesskabs ophævelse, der fik betydning. Til gengæld kom de lokale ønsker om udskiftning da med en sådan voldsomhed, at det kan være svært at forstå, at datidens myndigheder i det hele taget kunne overkomme dem.

Ved denne lejlighed skal udskiftningsprocessen i Haderslev vesteramt ikke beskrives i enkeltheder. Det er tanken at gøre det en anden gang, men selv et hastigt overblik støder på en stor hindring. Af Haderslev vesteramts husfogdis arkiv eksisterer næsten intet i vore dage, skønt det må have været meget omfattende. Også det skal være faldet som offer

»Anno 1747 haver Kirkevægeren Hans Outzen udi Roest ladet denne Kirke staffere« (male og udsmykke).
Fra Arrild kirke.

for branden på Fogedgården i 1848. Der findes en hel del delingsakter rundt omkring, noget findes på Landsarkivet i Åbenrå. En større eftersøgning på Rigsarkivet ville formentligt give nogle resultater, men som helhed er der kun et meget spredt og tilfældigt materiale tilbage.

Jorden havde hidtil været drevet i fællesskab. Det havde ført med sig, at den enkelte gårds andele i jorden var spredt på et stort antal agre, der ofte lå langt fra hinanden og gården. Den første opgave var at opmåle og bonitere al jord, dyrket og udyrket med hinanden. Der var dog nogle undtagelser. Skove og moser blev for eksempel opmålt og boniteret senere.

Principielt tilsigtede man, at hver landejendom skulle ligge i sin egen mark, og at denne så vidt muligt skulle ligge i et samlet stykke. I praksis lod det sig ikke altid gøre. En forudsætning var, at flest mulige ejendomme skulle ud af de tæt sammenbyggede gamle landsbyer og helst helt ud imod byskellene. Det forudsatte nedrivning og opførelse af bygninger, hvilket i sig selv var kostbart.

Ved opmålingen og boniteringen blev jorden ansat i tre klasser:

1. Toftejord, der var den jord, der lå umiddelbart omkring den enkelte ejendom.
2. Ager og eng, der var den værdifulde dyrkede jord.
3. Hede, fælle eller »braxning«. Der var jord, der lå udyrket eller kun blev græsset af i fællesskab. »Braxning« var jord, der kunne dyrkes efter lange hvilepauser. Den var tit brakket, d.v.s. opharvet og holdt ren for ukrudt.

Stort set skulle den enkelte ejendom modtage de værdier samlet, som den hidtil havde haft spredt over mange steder. Enhver, der har haft med jordfordeling at gøre, ved, at der for det meste afgives god jord og modtages mindre god. Denne vanskelige proces kompliceredes yderligere ved forskellige hævdvundne omstændigheder. Den vigtigste var græsningsretterne, der var tillagt mindre brug, der var udstykkede fra den enkelte gård med et mindre areal, der var suppleret med græs-

ningsret for et antal køer, får eller heste. Denne ret skulle nødvendigvis omregnes til jord ved udskiftningen.

Så vanskelige disse processer var, kom skatteberegningen til som kronen på værket. Det meste af landets skat lå på jordbesiddelse, og den måtte nu føres over på de sammenførte arealer og beregnes for den jord, der erstattede græsningsretterne. Skatten var i Sønderjylland pålignet efter den såkaldte »plovtakt«, Det enkelte sogn var ansat til et antal »plove«. Skatten var derefter fordelt på ottinger (der ikke betyder ottendedele), men var et udtryk for den enkelte gårds andel af landsbyens areal og bonitet. En otting var tilmed ikke et standardmål, men varierede fra by til by. I tidens løb var der sket talrige ændringer af den enkelte ejendoms dyrkningstilstand, bygninger og byrder i form af græsnings- og andre rettigheder. Den oprindelige skatteansættelse var derfor ofte helt forældet og fyldt med urimeligheder. Det var nødvendigt at regulere ansættelsen i forbindelse med udskiftningen. Det gik naturligvis ikke for sig uden strid. Den bonitering, der blev foretaget i forbindelse med opmålingen af den enkelte parcel, var derfor egentlig en skatteansættelse og ikke så meget en gennemgående ensartet værdibedømmelse af jordens og dens eventuelle ydeevne.

Til disse store opgaver kom et utal af mindre, men tit vanskelige problemer. Der kunne være tale om vej- og stirettigheder, vandingsrettigheder for både dyr og enge, skelforhold og skrevne og uskrevne aftaler mand og mand imellem, der kunne have lange traditioner. Når det alligevel lod sig gøre at komme igennem, skyldtes det, at landboerne indså nytten af den store reform. Der var lidt offentlige penge at gøre godt med, men ikke så forfærdelig megen tid. Var man først begyndt på udskiftningen og koncentrationen til den enkelte ejendom, måtte man af hensyn til årets gang med sæd og høst se at blive færdig. Der hang mange løse ender og dinglede, og de krævede tålmodighed. En fast hånd, der styrede og pressede var nødvendig, for at den flydende tilstand kunne overstås, og denne hånd havde Christian Outzen.

Gransker man de gamle delingskontrakter, er det slående, at husfogedens styrke må have ligget på tre iøjnefaldende felter.

Delings- eller udskiftningsakten var i sig selv en protokol, der skulle rumme det fornødne, men ikke være for lang. Den blev jo læst som en bibel efter overstået udskiftning. Christian Outzens akter er skrevet med uforlignelig klarhed og fasthed. Kombinationen af juridisk uddannelse og praktisk landmandsindsigt kunne ikke være bedre.

For det andet er det enorme pillearbejde, som opmålingen og boniteringen var, foretaget med næsten ufejlbarlig grundighed. De gamle dokumenter er skrevet, udregnet og optalt med største nøjagtighed. De mange små individuelle enkeltheder, der hæftede ved så at sige hver lodsejer, er overvejet, gjort i penge eller jord og afgjort én gang for alle. Man ved, at mange af disse enkeltheder er blevet afviklet med hård hånd af husfogeden, det var absolut også nødvendigt, ellers ville man aldrig være blevet færdig.

Det tredje er den overordentlige ordenssans, som Christian Outzen har haft i alle sine forhold. Det er ikke uden grund, at vesteramtets delingsakter blev fremhævet som eksemplariske vidt og bredt og jævnligt brugt som forbillede. Christian Outzen må have lagt en fast forretningsgang fra starten og haft alle formaliteter vel gennemtænkt.

Man undgik ikke stridigheder i vesteramtet, det gjorde man intetsteds. Alligevel var de forholdsvist få, men at træffe alt rigtigt første gang er ikke menneskeligt muligt. En af de værste ankesager var foranlediget af ritmester Peter Bramsløw på den senere fattiggård i Toftlund, Christian Outzens gode ven, der havde forset sig på den senere Herrestedgård i samme by.¹¹⁾

Der går mange historier om Christian Outzens medvirken ved udskiftningerne. Han kom som en herremand i et flot køretøj, der også havde plads til herredsfoged, skriver, landmåler og andet fint folk. Afstanden til folket blev holdt. Der blev sagt hr. husfoged, og det var nok også klogt. Jord og vand har altid kunnet bringe bønderens blod i kog.

Christian Outzens og Rasmus Holmers underskrifter på et udskiftningsdokument fra Roost, dateret 31. marts 1771.

Hvordan vil I dele, spurge han Brande-rups bymænd og tænkte her på de mange græsningsretter i byen. Efter retfærdig-hed, hr. husfoged, svarede man skinhel-ligt og dog spydsk. Husfogedens »ind-halenshed« var velkendt. Retfærdighed, svarede Christian Outzen, hvad er det for et dyr? Eder det hø? - Meningen var naturligvis, at alle måtte bøje sig og vise god vilje. Opstlytet snak om retfærdighed var ganske uden interesse.

Hvad skal jeg med al den hedejord, skældte en af Hyrups bønder. Sælg den til en slider, svarede husfogeden, underfor-stået, at det var den pågældende lodsejer ikke.

Da Roost Nørreby, Christian Outzens egen bopæl, blev udstykket, var der strid om eng og ager, skønt den Rooster jord ikke faldt hen i lyng, men vedvarende græs, et næsten ubetaleligt aktiv. Outzen slog af på engen og tog ager og fællede i stedet. Efter udskiftningen pløjede han fælledjord op, brakkede den et par år, gødskede den og såede kløver. Han gik et skridt videre og gødskede oven på græs-jorden, et skridt endnu og pløjede store arealer op til korn. Det var i gårdens nordøstre hjørne, hvor han byggede en

gård til, Skovlund. På den stod et par karle og tærskede vinteren igennem. Sidst i 1700-tallet steg kornpriserne, og hus-fogeden tvang gødningen fra vinterens store studehold på stald ud på de bedst egnede af den store gårds marker. Hans byfæller respekterede dygtigheden, men at han evig og altid skulle have ret og få ret vakte modvilje. Populær blev Chri-stian Outzen ikke; men det tragtede han heller ikke efter.¹⁴⁾

En vanskelighed, der næppe forstås i vore dage, er den forskel, der var på de enkelte landsbyer. For at nævne nogle få eksempler:

Gestrup havde god agerjord, noget krat, ingen mose, dårlige, men store enge.

Aabøl havde mager agerjord, hverken krat eller mose, men masser af eng, om- end stærkt vandlidende.

Hyrup havde ret god agerjord og eng, men for lidt, overlod af skov og mose og en uendelighed af hedejord.

Roost havde alting med undtagelse af mose.

Hvor omhyggeligt skatteboniteringen end blev foretaget, var der forskel fra by til by, og den er faktisk bevaret helt op til

vore dage, omend i afsvækket form. En stor hjælp ville det have været, om der havde eksisteret en ensartet bonitering i Sønderjylland i lighed med den danske hartkornsansættelse (selv om den også var forældet på udskiftningens tid); inen den kom først senere. Om Christian Outzen har skabt sig selv en slags nøgle ved vurderingen af den enkelte jordparcel, kan ikke afgøres uden et meget tidskrævende studium af hans boniteringer, der blev udført ved hjælp af lokale sandemænd.

Udskiftningsprocessen strakte sig over det meste af tredive år og fortsatte efter 1800, f.eks. for mosernes vedkommende. Det første tiår fra 1771 til 1781 var den travleste tid. Selv med det tilfældige dokumentmateriale, der er tilstede, kan man skønne, at der har været tale om et stort apparat, hvor ikke alene de offentlige embedsmænd har været travlt beskæftigede, men hvor landmålere og sandemænd har haft fuldt op at gøre. For Christian Outzens vedkommende har det givetvis været nødvendigt at have regulært kontorhold. Han må have ligget på landevejen tidligt og silde. Det er ikke muligt at skønne om antallet af udskiftningssager, han har deltaget i som husfoged. Det kan nævnes, at små lokaliteter som Refslund i Branderup, Rømet i Toftlund, Gammelskov i Agerskov og mange flere havde hver deres selvstændige udskiftningsforretning. At mange byer som f.eks. Stenderup og Roost var delt op, og at hele reformen ofte skete i tempi, så endelig udskiftning og opmåling fandt sted mange år efter, at det første tiltag var taget. Visse byer kom sent med. Åbøl by f.eks. først i tiden 1794-97.

Om Christian Outzen fik nogensomhelst lokal anerkendelse, er tvivlsomt. De mange gange, han kort havde trumfet en afgørelse igennem, blev husket. Hans »indhalenshed« faldt også for brystet. Egentlig var han kun lønnet med faste beløb af amtet plus såkaldte sportler, d.v.s. gebyrer. Han »akkorderede« imidlertid jævnlige om en fast sum for at køre hele retshandlingen igennem, der så straks kunne fordeles på lodsejerne. Det var i og for sig praktisk, og da han i så fald ikke satte noget igang, før pengene var der, vidste man straks, hvor man var, og

skulle ikke slæbe med ikke opgjorte regninger i årevis. Naturligvis satte han en sådan »akkorderet« sum så højt, at han var sikker på at få noget for sit arbejde. At han måtte holde kontor, svare de øvrige embedsmænd deres sportler og anvende tid og kræfter på arbejdet, havde man næppe forståelse for. Det var to tidsaldre, der stødte sammen. Hvorfor skal han, der har nok i forvejen, have endnu mere, var et ikke uforståeligt synspunkt.

De tre amtsmænd i Christian Outzens embedstid: Friederich von Klingenberg (1754-83), Christian Ludwig von Ste-mann (1784-89) og Johan Sigismund von Møsting (1789-1804) vidste alle at værdsætte den punktligt embedsførelse og den forbilledlige indsats i udskiftningsreformen. Christian Outzen nød deres tillid og var på sin vis en lille konge i vesteramtet. Der blev trukket på hans viden og erfaring, både ved udskiftningsanliggender uden for vesteramtet og ved forhold i vesteramtet, der egentlig lå udenfor hans domæne.

Hans lange og fortjenstfulde virke opnåede endda anerkendende omtale af Christian Ditlev Reventlow i 1796.¹⁷⁾ Alligevel er der over hans afgang noget uigennemtsigtigt. Han gik som 65-årig og skulle faktisk have kunnet sidde noget længere. Han skulle egentlig også have kunnet tilkomme noget mere ære. Der var i hele hans embedstid tanker om en deling af Haderslev i et øster- og vesteramt, med hver sin amtmand og separate administration. Det gav anledning til intriger, som kun kendes overfladisk. Man kan gisne, om der har været ønsker om hans ganske betydningsfulde embede, men noget sikkert kan ikke siges. Ejendommeligt er det imidlertid, at en stor del af husfogedarkivet med udskiftningsarbejdets store dokumentmateriale forblev på Fogedgården. Man må håbe, at grundigere arkivstudier ad åre vil kunne kaste lys over afslutningen af Christian Outzens lange embedstid.

Fra den vide vesteregn blev der så vidt vides ikke nogen tak til embedsmanden og storbonden. Det ville vel også have været usædvanligt for tiden.

Udskiftningerne sidst i 1700-tallet var kun en begyndelse, processen fortsatte op

gennem hele 1800-tallet for at afsluttes med det århundredes udstykninger. Ved mange lejligheder har man siden kunnet konstatere Christian Outzens forudseenhed. Mange af hans udskiftninger havde forberedt den næste eller de næste etaper. Da gårdene i Toftlund i midten af 1800-tallet blev tvunget ud af byen, fandt man det meget let at placere dem på de arealer, de havde liggende udenfor bykeren. Der havde været idé i hans tankegang, og den kan stadig følges i marken i adskillige byer og ved den store deling af hans egen gård i 1849. Han havde været forud for sin tid, og det blive man jo sjældent populær ved.

De sidste år

Husfoged Christian Outzen har næppe erindret året 1798 som et af sine gode år. Den 20. december 1797 var der bevilget ham afsked fra embedet med en årlig pension af 150 rigsdaler. Afskeden havde været ærefuld, men hans lange embedstid og store fortjenester kunne dog have berettiget ham til en udnævnelse til kancelliråd som en hædersbevisning, ordener dryppede jo sjældent på bondestanden. Ansvar og æren var borte, og pensionen var kun en klatskilling i forhold til de forgangne års rundelige indtægter.

En stor sorg traf ham, da hustruen døde den 26. september 1798. Hjemmet på Roost Fogedgård havde været anset og beundret; men der havde vel også været skår i lykken. Elizabeth Outzen blev kun 47 år. Et og andet havde vel også kikset i sønnens opdragelse, og trods gode landbotider sidst i 1700-tallet tyder noget på, at velstanden var i aftagen.

Christian Outzen følte sig skubbet ud. Der var ikke mere bud fra nær og fjern, hans ord var ikke mere lov. Han havde ikke mere med amtets embedsmænd at gøre. Det store rejseri, der både havde fængslet og trættet, hørte op. En begyndende døvhed gjorde endnu mere ensom.

Fra disse år haves kun mundtlige overleveringer om symptomer, årsagerne kan man kun gisne om. Forholdet til sønnen Christian Outzen kendes kun ganske overfladisk, og det må have været ret afgørende for fremtiden på den store gård.

*Hinrich Andersen Jessen
(1755-1842)
brændevinsbrænder
og branddirektør
fra Tønder,
der i 1829 købte
Fogedgården.
(Silhouetportræt).*

Den ældre Outzen havde giftet sig ret sent. Hans søn var på kanten af at være et gammelmandsbarn, og tilmed fandt hans opvækst sted under faderens travleste år. Der kan have været knapt med tid og forståelse til arvtageren. Tilsvarende vandt moderen i betydning, og sikkert med forærelse til følge. Om den unge Outzen af natur var veg, får stå hen. Det har aldrig været let at være en betydelig faders eneste søn. Men øjensynligt har der ingen tanke været om, at sønnen skulle gå i faderens fodspor og have en boglig uddannelse som supplement til bestyrelsen af den store formue eller som adgang til en offentlig position. Evnerne må ikke have ligget for.

Det siges karakteristisk, at faderen ikke ville stå rådet af, som det hedder oversat fra sønderjysk. Den ældre var fortsat manden på gården, hvor han havde stået dag efter dag på dørstenen og kommanderet med folkene og slået smæld med pisken. Sønnen forblev dreng i faderens øjne, og faderen huskes som »vrejen« i disse år. Først efter faderens død satte sønnen selv bo. En ung svigerdatter og en flok børnebørn kunne måske have forsonet den bitre gamle mand med livets gang.

Det er sikkert, at indtægterne ikke randt så rigeligt mere på Roost Fogedgård; men alligevel kan man undre sig

over, hvad der drænedes slægtens kasse. Med selskabelighedens og rejseriets bortfald efter Elizabeth Outzens død, blev husholdningen billigere. De store kriser udefra kom først efter den ældre Outzens død. Pengeudlånet gav skuffelser, men også først efter Statsbankerotten. Afsætning og priser var endnu gode i det første årti af 1800-tallet. Store investeringer og omlægninger var der ikke på gården. To forklaringer kan være mulige, enten deltagelse i tidens pengespekulationer, der sjældent endte godt, eller et lille, men støt årligt underskud, der slutteligt skulle opsummere sig til betydelig tal. Årsagen kan have været et stort og dyrt folkehold under en veg ledelse. Noget bestemt kan ikke siges.

Christian Outzen den ældre døde den 1. december 1809, og da var han allerede så godt som glemt på den egn, hvor han havde levet så længe og øvet så stort et virke. De ældre i hans hjemby følte, at en tid gik i graven. Christian Outzen nåede for den tid en høj alder af 77 år, han blev gammel og for gammel, sagde man sidenhen. Hans død har næppe været nogen stor sorg; men det kan jo godt have svaret til hans forstandsprægede, usentimentale livsholdning.¹⁸⁾

Epilog

Christian Outzen den yngre var født i 1776 og således 33 år ved faderens død. I mundtlige overleveringer er han beskrevet som »bløjhjarte å forlajt«, det vil sige godmodig og overlæst, og det var ikke de egenskaber, bestyrelsen af den store slægtsarv krævede i hans tid. Han havde ikke embede og indtægter til landbruget, der kort efter kom ind i svære vanskeligheder efter Statsbankerotten.

Det fortælles, at slægten Outzen i lighed med andre pengeudlånere enten fik en stak næsten værdiløse gamle pengesedler stukket ud i Statsbankerottens dage eller måtte se udestående fordringer nedskrevet til det ubetydelige, der endda var usikkert. Slægtens mange pengeregnskaber gik til ved branden i 1848, og der er næsten intet at bygge på med hensyn til Outzenslægtens pengeformue i disse år.

Værre var dog de prisfald og afsætningsvanskeligheder, der fulgte i bankerottens spor. Fogedgårdens og Musvangs drift var ensidig græsning af kreaturer med salg for øje, og driften lod sig vanskeligt omstille. Den ældre Outzen havde været noget inde på kornavl til salg, men kun for en lille del af den store ejendom i Roost. Engene kunne ikke pløjes. Der var ganske vist god høj jord; men en omstilling til markdrift ville have fordret mange heste og endnu flere folk. Smørsalg krævede staldplads til malkekøer og eget mejeri. Udvejen havde været en hård nedskæring af folkeholdet og egen arbejdsindsats og nøjsomhed, selv på herredets største gård. Den yngre Outzen kunne ikke skære igennem, det var blødhjertetheden, han savnede overblik og uddannelse, og derfor var han overbebyrdet. Problemerne var ikke kun hans, de var alt stort landbrugs på den tid. På sin vis er det mærkeligt, at nedgangen ikke gik hurtigere end tilfældet var. Store gårde stod øde i disse år eller gik for en slik på tvangsauktionerne.

Megen lykke var der ikke til Christian Outzen den yngre. I 1817 var han blevet gift med Anne Marie Christensen, der må være født i 1796, men hvis herkomst ikke kendes. Hun døde i barselsseng den 11. juli 1818, kun 22 år gammel, efter at have bragt et dødfødt barn til verden. Hvordan Christian Outzen så har indrettet sig, vides ikke; men Arrild kirkebog udviser en dåbstilsørsel i 1823 for en ny Hans Outzen, søn af Christian Outzen og Anne Rostgaard Evald. Det samme gentager sig den 15. marts 1825, hvor parret får en datter. Den 2. juni samme år er der bryllup. Få uger efter dør den lille pige, der var døbt Anne Marie, og den 1. januar 1827 dør den unge kone, kun 25 år gammel.

Det er forståeligt, at Christian Outzen den yngre tabte al energi og livslyst efter så svære prøvelser, og at han »nedbøjedes«. Den 3. juni 1828 døde han, af hvilken sygdom kendes ikke, knap 52 år gammel.

Den lille Hans Outzen kom i huset hos morbroderen Niels Rostgaard Evald i Roost. Dødsboet solgte den store Roost Fogedgård med Musvang og træbestand-

en af Hyrup skov til brændevinsbrænder og branddirektør Hinrich Andersen Jensen af Tønder for 7000 rigsdaler kurant. Taksationssummen var 21.000 rigsbankdaler. Omregnet lå salgssummen under halvdelen af den offentligt vurdering; men nogen formue var endnu holden til det sidste skud på den gamle stamme.

Hans Outzen var en rask og kvik dreng. Jørgen Fausbøl fortæller om hans snarådighed, da Roost' gamle skole brændte i 1834. Hans Outzen snappede i en fart sine kammeraters huer, da børnene i hast måtte ud af skolen; men han glemte dog sin egen.

Den 30. oktober samme år døde Hans Outzen, 11 år gammel, vistnok efter en af datidens frygtede diftiritisepidemier, der jo ofte bortrev hele årgange af børn. Ulykken var fuldstændig. Den sidste Outzen var gået bort, efter at slægten havde siddet om ved 350 år på stavnen. Hvad under, at egnens tanker og tale kredsede omkring så megen ulykke og gisnede om dens årsager. Men også det kun for en stund. En ny kraftig slægt sad nu på Fogedgården og handlede og virkede som fortidens storbønder af den berømmelige, men ud-døde Outzen slægt havde gjort det.

Glemselen sænkede sig forbavsende hurtigt over Outzenslægten. Om de tre sidste af dens mænd er intet minde tilbage i Arrild kirke eller på kirkegården.

Nøglen til slægtens hemmeligheder forsvandt ved den store brand på Fogedgården i 1848. Ved den lejlighed blev »Kongens kammer« også nedbrudt.

I 1849 deltes Fogedgården i to næsten lige store dele. På den fraskilte jord byggedes gården Sandet, hvor en af Hinrich Andersen Jessens døtre og en svigersøn satte bo.

Fogedgårdens skæbnetime slog i trediverne, da så mange kørte fast. Gården blev i lighed med andre Roost gårde overtaget af Statens Jordlovsudvalg og for størstedelens vedkommende udstykket. Der blev en stamparcel på cirka 45 hektar tilbage. Faktisk var udstykningen så hårdhændet, og arronderingsforholdene så uheldige, at gården nok burde have været helt nedlagt. Når det ikke skete, skyldtes det det vældige bygningskompleks, som der blandt andet var føjet en ny og efter

forholdene moderne stald til i 1920, Sønderjyllands smukkeste, sagde mange. Man veg tilbage for et sådant spild af værdier, og lod gården bestå i svag afglans af, hvad den havde været. På sin vis tryllebandt Fogedgården i sin fornedrede stand også de efterfølgende ejere. Ikke alene drev de den godt; men de værnede på bedste måde om bygninger og omgivelser. Det mægtige indhus, den smukke have og den storslåede gårdsplads gør stadig et bjergtagende indtryk.

Kun få aner, hvor megen historie der gemmer sig bag gårdens navn og ydre. Her er kun gjort en ringe begyndelse.

Kilder:

1. De slægtshistoriske oplysninger hidrører i det væsentlige fra bibliotekar, Carl Langholz, Skive, der har udarbejdet slægtstavler for flere af de kendte Roost slægter, herunder slægten Outzen. Desuden uddrag af kirkebøgerne for Arrild, Brøns m.fl. sogne. Holdensen slægten på Rømet og dens efterkommere i Roost er jævnligt nævnt i tingsvidner i 14- og 1500-hundredtallene, hvoraf dokumenterne vedr. salget af Rømet til Løgum kloster er gengivet i Løgumbogen.
2. Et stort antal oplysninger har kunnet findes i private dokumentsamlinger i Roost, Rurup, Branderup, Hyrup og Toftlund samt i Haderslev vesteramts husfogdis arkiv og i Nørre Rangstrup herreds tingprotokoller.
3. Agerskov Sparekasses historisk-topografiske bogsamling, der blandt andet omfatter et stort antal udskiiftningsakter fra Haderslev vesteramt og dokumentsamlinger fra Nørre Rangstrup herred.
4. En række brudstykkeagtige oplysninger har kunnet findes i private arkiver ud over Nordslesvig. Ek eksempel er afdøde pastor Nic. C. Nielsens arkiv i Det danske Centralbibliotek i Flensborg og slægten Rostgaard Evalds arkiv i Roost. En række breve fra pastoren til et medlem af slægten Rostgaard Ewald i 1909 stiller således mange direkte spørgsmål om de sidste generationer af slægten Outzen. Svarbrevene har desværre ikke kunnet opspores, og en omtale af degneslægt Buch i Arnuns værdi som umiddelbart kilde har heller ikke kunnet undersøges nærmere. Medlemmer af slægten Outzen ses ved talrige lejligheder omtalt som faddere, vidner ved retshandlinger, långivere og i anden anledning.
5. Indtil for en halv snes år siden eksisterede en ret righoldig mundtlig tradition på Roost egnen om slægten Outzen helt ned til Detlef Outzen (o. 1650-1721). Oplysningerne herfra er imidlertid ofte spredte og tilfældige og undertiden indbyrdes modsigende. Det har således ofte været vanskeligt at afgøre om overleveringer vedrørte husfogeden Christian Outzen (1732-1809) eller

sønnen Christian Outzen (1776-1828), og en række usikre enkeltheder har måttet udelades. Hjemmelmænd har været Niels Jokum Hørlück og Peder Rossen, Rurup, Jeppe Madsen, Henrik Thomsen og medlemmer af slægten Rostgaard Evald, Roost m.fl.

Litteratur:

Jørgen Fausbøl: En Slægts Historie på Mandbjerg, 1909. Minder fra Agerskov sogn, 1910. Minder fra Branderup sogn og Roost, 1911.
Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, 1941.
E. Lautrup: Chronik und Monographie der Stadt Hadersleben, 1844.
P. Rhode: Samlinger til Haderslev-Amts Beskrivelse, 1775.
Johannes v. Schröder: Hertugdømmet Slesvigs Topographi, 1854.
Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørning Lehn, 1815.

Noter:

1. I et foredrag på Koldinghus i 1934 behandlede dr. Lis Jacobsen et arbejde af magister C. A. Christensen om de to voldsteder i Arrild sogn. Foredraget blev trykt i Fortid og Nutid X samme år.
I Festskrift til Johan Hvidtfeldt 1978 har C. A. Christensen igen behandlet emnet: Arnsholm og Valdemar Sappi.
2. Ifølge delingsakten for Roost Nørreby 1775 androg Fogedgården 821 holstenske tønder a ca. 2/3 hektar eller cirka 540 hektar. Boniteten taget i betragtning har dette været et helt usædvanligt stort flademål for en gård på egnen. Aagaard beretter, at der skulle kunne avles 7 a 800 læs hø på Fogedgården, hvilket efter to læs per kreatur per vinter skulle muliggøre vinterfodring af 350 a 400 kreaturer. Musvang kan dog være medregnet i tallet for hølæs.
3. Jørgen Fausbøl: Minder fra Branderup sogn og Roost.
4. Rømet slægtens forhold kan ret nøje følges i dokumenter indeholdt i Løgumbogen.
5. Dr. G. Friis: Herredsfoged Nis Henriksen på Hajstrupgaard og hans Slægt. Sønderjydske Aarbøger, 1891.
6. Haderslev amtsarkiv.
8. I E. Lautrup: Chronik und Monographie der Stadt Hadersleben 1844, skildres på side 135-37 tankerne om en deling af Haderslev amt i et øster- og vesteramt. Det sidste ville formentlig have fået Gram til amtsby.
9. I Sønderjyske Årbøger 1978 og 1980 gives der i artiklerne om Riesslægten i Stenderup og Forholdet mellem J. N. H. Skrumsager og Laurids H. Kaltoft skildringer af de meget selvbevidste bondeslægter, der udsprang af udskiftningstiden.
10. Oplysningerne om Christian Outzen hidrører dels fra en mundtlig tradition, dels fra direkte og indirekte omtale hos f.eks. Achelis, Nic. C. Nielsen, Fausbøl m.fl.

11. Søren Abildgaard, 1718-91. Arkivtegner og kunstmaler. Se Sønderjyske Årbøger 1906, side 103.
12. Jørgen Fausbøl: Minder fra Branderup Sogn og Roost.
13. P. Rhode: Samlinger til Haderslev-Amts Beskrivelse, 1775, og Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørning Lehn, 1815, giver meget udførlige skildringer af Haderslev Vesteramt. Modsætningen mellem østeramt og vesteramt kom f.eks. til udtryk ved amtsrådsvalget i 1858 og spillede en stor rolle det sidste tiår af H. A. Krügers politiske virke.
14. Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, side 127-129.
15. Rigsarkivet. Rentekammeret. Den slesvig-holstenske Landcommision 1768-1823. Korrespondancesager vedr. Haderslev Amt. Udskrift af striden mellem ridefoged Peter Bramsløw og Dines Lauridsen, Herrestedgaard.
16. Oplysningerne er hentet i Jørgen Fausbøl: Minder fra Branderup Sogn og Roost. Nic. C. Nielsen og en ret righoldig mundtlig tradition, som der har måttet sorteres meget i på grund af usikkerheden og ofte modstridende oplysninger.
17. Rigsarkivar Johan Hvidtfeldts optegnelser om husfogeder: Christian Outzen berømmes af Reventlow i Dagbogen 1796, fordi han havde indlagt sig en stor fortjeneste af udskiftningen i vesteramtet. (Statsminister, grev Christian Detlev Reventlow, 1748-1827) Landsarkivet. Åbenrå.
18. Nic. C. Nielsen og mundtlig tradition.

Slægtstavle:

Holden (?) Pedersen på Rømet, Toftlund sogn. Omkr. 1400.
Peder Holdensen på Rømet, senere Branderup, Tinghører. Herredsfoged. Form. født og død i 1400-tallet.
Tersten Pedersen på den senere Fogedgård i Roost. Sandemand, form. født i 1400-tallet, død i 1500-tallet.
Ove Terstensen i Roost, form. født i 1400-tallet, død i 1500-tallet.
Hans Outzen den Ældre i Roost, herredsfoged, født 1518, død 1589.
Hans Outzen den Yngre i Roost, herredsfoged, født 1556, død 1609.
Hans Hansen el. Outzen i Roost, herredsfoged, født 15... død omkr. 1657.
Hans Outzen i Brøns, senere Roost, ridefoged, født 1616, død 1689. Formentlig i slægt på fædrene og mødrene side med slægten i Roost. Testamentarisk arving.
Detlef Outzen i Roost, ridefoged, født omkr. 1650, død 1721.
Hans Outzen i Roost, husfoged, født 1687, død 1755.
Christian Outzen i Roost, husfoged, født 1732, død 1809.
Christian Outzen i Roost, født 1776, død 1828.
Hans Outzen i Roost, født 1823, død 1834.

Den sidste agen

Hinrich Thomsen i Roost (1845-1919) af den kendte Thomsen-slægt på Hoffmannsgave nåede gennem et langt og virksomt liv at beklæde en lang række tillidshverv: Kirkeværge, medlem af Haderslev kreds dag og af Provinssynoden, kasserer i Den Nordslesvigske Skoleforening og meget andet. En begavet, hjemmegroet bonde med megen humor, der i en beskeden lommebog nedfældede, hvad han hørte og oplevede. Lommebogen skulle egentlig have rummet hans regnskab som incassator for et brandforsikringsselskab, men kom heldigvis til at omfatte næsten alt andet.

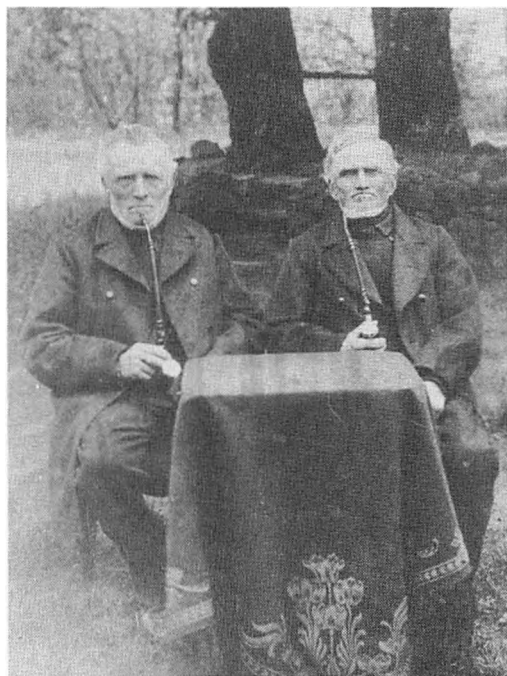
Under overskriften »En slagfærdig modstander« fortæller han om en generalforsamling i en større landlig sparekasse i Nordslesvig, hvor man i slutningen af det 19. århundrede havde afsluttet et godt regnskabsår. På generalforsamlingen fremsatte bestyrelsen derefter forslag om, at sparekassen skulle skænke sognet en pæn ligvogn. Den gamle forretningsfører motiverede forslaget: »Nutil dags kører næsten alle i fjedervogn. Selv de, der kun har én hest, anskaffer sig en sådan stadsvogn. Derfor synes jeg, at det er en skam, at den mand, der hele sit liv har kørt i fjedervogn, skal gøre sin sidste rejse til kirkegården i en simpel kassevogn. Derfor beder vi om at få vort forslag vedtaget«.

De fleste af generalforsamlingens medlemmer kunne tilslutte sig forslaget, men en enkelt mand modsatte sig dog dette: »Jeg synes, at det er godt, som vi har haft det hidtil og ønsker ingen ligvogn. Jeg har aldrig hørt nogen klage over den sidste agen«.

Enden blev dog, at ligvognen blev vedtaget, men den vittige opponents indlæg glemtes ikke med det første, og hans ord om, at ingen endnu havde klaget over den sidste agen, er ofte siden citeret. Den genstridige må have været i besiddelse af en

egen sort humor, for nogle år efter blev på en af sparekassens generalforsamlinger stillet forslag om, at to af dennes veltjente revisorer gennem 25 år skulle have en passende anerkendelse, og han bad igen om ordet: »Jeg vil gerne støtte forslaget og foreslår, at der bevilges de to revisorer fri kørsel i ligvognen«. Denne gang gjorde hans barokke forslag udslaget, dermed var diskussionen endt, og der blev intet bevilget til de to revisorer, hvilket man jo nok kunne synes var noget uretfærdigt.

I en afsluttende bemærkning oplyser Hinrich Thomsen, at sparekassen var Agerskov Sogns Sparekasse, at forretningsføreren var den kendte gårdejer, dannebrogsmænd Thomas Christian

Tvillingbrødrene Hans Jepsen Appel (1823-1908) og Johannes Appel af Mellerup. Det var Hans Jepsen Appel, der udtalte de berømtelige ord om den sidste agen.

Regnskabet er specificeret som bilag E
og lyder:

Regnskab over Anvendelsen af de ved Generalforsamlingen f. A. bevilgede 2000 Mk til
Anskaffelse af en Liigvogn med Tilbehør og Opførelsen af en dertil passende
Vognremise.

a. <i>Liigvognen</i> fra Vognfabrikant Sørensen i Haderslev.....	Mk	500,00	
2 Sørgedækkener til Hestene	Mk	94,15	
1 Par Læder Brystkobler	Mk	10,50	
1 Par kassable do. - skal sælges paa Auction.....	Mk	9,00	
1 Læder Krydstømme	Mk	14,50	
2 Sæt Vaskelæder.....	Mk	4,95	Mk 633,10
b. <i>Bygningens Opførelse</i>			
Bygnings Rids og Byggekonsens incl Porto.....	Mk	6,25	
375 saalbrændte Muursteen fra Nis Rossens Teglværk....	Mk	86,25	
700 Pund Kalk fra Brunde Kalkværk	Mk	21,00	
7 Læs Muursand	Mk	7,00	
Tømmer, Brædder, Spægger og Søm samt Lægter	Mk	211,56	
2 Lægter der manglede.....	Mk	4,20	
12 Traver Rugtag inclusive Levering.....	Mk	84,00	
Dagløn til Bygmester Søren Christensen	Mk	83,80	
Ditto til Haandlangerne derved.....	Mk	12,00	
Tækkeløn incl. Tækkerhaandlangerarbeide.....	Mk	19,00	
Smed Christian Lassen Regning for Arbeide og Jern	Mk	40,55	
Kjørsel af Muursten, Muuresand og Fyldjord	Mk	35,00	
Ved Bygningens Reisning Haandværkernes Beværtning..	Mk	1,50	Mk 612,11
c. <i>Andre Udgifter</i>			
Reiseudlæg, Vognbefordring og Fortæring til Hader- slev for at bestille Liigvognen og for at antage den førend den blev malet	Mk	48,35	
Vognens Befordring hertil af P. Theede	Mk	18,00	
Drikkepenge til Fabrikantens Svende	Mk	5,00	
Fortæring ved Afleveringen for P. Top og Porto.....	Mk	15,90	Mk 87,25
Resten af de 2000 Mk indsat i Sparekassen Konto No 2381 som et Vedligeholdelsesfond			Mk 667,54
			<u>Mk 2000,00</u>
	Saaledes udfyldt		
	<i>Th. Chr. Høyer</i>		

Agerskov sogns ligvogn. Kusken er Mads Beck, Rangstrup.

Høyer i Agerskov, og at den vittige opponent var gårdejer Hans Jepsen Appel i Mellerup. Endelig var de to revisorer gårdejerne Jens Appel i Rangstrup og Christen Lautrup i Gestrup.

Det passerede på de to generalforsamlinger kendes også fra Agerskov Sparekasses forhandlingsprotokol, hvor forløbet dog gengives adskilligt mere nøgternt. Protokolføreren har sikkert vredet sig under diskussionen, men den berømmelige bemærkning om den sidste agen er dog kommet med.

Forslaget om for sparekassens regning at anskaffe en ligvogn og skænke denne til Agerskov sogn blev fremsat på generalforsamlingen den 30. marts 1885 og ved

den efterfølgende året efter aflagdes regnskab for ligvognens anskaffelse, hvortil der var afsat 2000 mark.

Det fremgår af regnskabet, at ligvognen blev fremstillet på en af Haderslev købstads kendte vognfabrikker, og at der til vognen hørte standsmæssige sørge-dækkener og seletøjer.

Den i regnskabet nævnte bygning var en vognremise ved sognets fattig- eller arbejds gård, der lå på Vellerupvej, og blev nedbrudt i 1968. Byggetilladelse (Byggekonsens) fordredes under preussisk forvaltning. Nis Rossens teglværk lå i Gestrup, og smedefamilien Lassen er stadig virksom i Agerskov. Under andre udgifter bemærkes rejseudlæg og fortæring ved

vognens afhentning i Haderslev og aflevering i Agerskov. Drikkepengene til fabrikantens svende har været til at overse.

Som ved alt, hvad Thomas Chr. Høyer røgte ved, var der også overskud ved ligvognens anskaffelse, og de overskydende 667,54 mark blev hensat på konto nr. 2381 i sparekassen til vedligeholdelse.

Ligvognen gjorde tjeneste i henved tres år til slutningen af fyrreerne i dette århundrede. Den var den værdige fortrop, når begravelsesfølgerne i hestevogne fra det udstrakte sogn søgte mod Agerskov kirke. Vognen var i reglen forspændt med sorte eller mørkebrune heste, og kusken bar sort slag, høj hat og hvide handsker.

De første ligkuske kendes ikke, men i 1914 afløste Mads Beck fra Rangstrup Hans Jørgen Mahler i Agerskov, og efter ham fulgte sønnen Anders Beck. Mads Beck havde tjent hos Thomas Chr. Høyer, og der lært kunsten at køre vognen i de passende gangarter, måske har han endda kørt sin husbond til graven i 1887.

Ligvognen kørte ofte milevidt, når afdøde skulle hentes på sygehuse eller hvor de var døde uden for sognet, eller når sognebørn skulle begravnes udensogns. Mads Beck vides således i 1920 at have bragt den kendte pastor Carl Andresen fra Agerskov til Flensborg, hvor han blev begravet. Anders Beck nåede at anskaffe sig et begravelsesautomobil, og efter hans død gik bestillingen over til Anker Jensen i Toftlund.

Men hvad vi så engang skal køre i, så havde Hans Jepsen Appel fra Mellerup jo nok ret i, at den sidste agen vil der næppe nogensinde høres nogen klage over.

Jep Refsing

- en jyllænder i Roost

Landsbyen Roost i Arrild sogn og Nørre Rangstrup herred havde før første verdenskrig ord for at være en af hertugdømmets Slesvigs bedste landsbyer. Byens bonitet beroede på en blanding af god, letdyrkelig kornjord og vidtstrakte enge, der kunne give sommergræsning og vinterhø til store kreaturbesætninger. Det er da også den eneste egn af Nørre Rangstrup herred, hvor adel vides at have haft sæde gennem længere tid. Adel søgte jo i reglen mod den bedre jord.

Roost var fra sidst i 1400-tallet og op til cirka 1800 herredets fogedby. Christian Outzen (1732-1809) var husfoged i Haderslev vesteramt fra 1763 til 1797 og forestod som sådan udskiftningen i hele vesteramtet. Hans egen landsby havde været foregangsby allerede fra 1723, da nogle fællesheder udskiftedes. Den egentlige udskiftning af agre og enge skete i 1775. Byen omfattede da 14 gårde på til sammen 40 ottinger samt et enkelt kådnersted og en snes inderster eller jordløse huse.

Roost-ejendomme var efterspurgt

Efter udskiftningen var de gode og ret godt arronderede gårde søgte objekter for folk med kapital og interesse for det større landbrug. I 1829 solgte dødsboet efter Hans Outzen byens største gård, Fogedgården, til den kendte brændevinsbrænder, Hinrich Andersen Jessen, fra Tønder. Thomsen-slægten i Roost, der senere blev indgiftet i Jessen-slægten, var tilflyttet byen i 1799. En enkelt slægt i byen, Vind, kom i løbet af 1800-tallet i besiddelse af ikke mindre end tre af de store gårde.

Byen kregtede sig hurtigt

I kirkebyen Arrild karakteriserede sognepræsten Anders Th. Ørbech sogne-

børnene i Roost som »de store Rooster«. Jørgen Fausbøl skrev om de samme, at de slægtled efter slægtled havde siddet på deres gårde og nydt alle livets goder. Statsbankerotten og de efterfølgende kriseår havde ellers været hårde ved byen, men den kregede sig hurtigt. Tilflytternes kapitalforhold var gode. De store kreaturhold førte til en livlig handelsvirksomhed. Driften var ekstensiv, det store arbejde var høslettiden.

I et sådant landbrug kunne ejerne godt være hjemmefra. Gode køretøjer og lette heste gjorde det muligt indenfor et døgn at færdes til og fra Haderslev, Ribe og Tønder. Fra 1860'erne kom jernbanen til. Hamborg rykkede nærmere, og Roost-folket var rejselystent.

Da Jørgen Fausbøl ville karakterisere Roost, valgte han det latinske mundheld: *Suum quique*, der kan oversættes ved enhver sit. Det er endnu et gængst sønderjysk udtryk for noget, der er helt i orden og som det skal være.

I det efterfølgende skal fortælles lidt om en af de mænd, der flyttede til Roost midt i 1800-tallet. I 1846 kom Jep Hansen Refsing fra Store Andst, men var født i Refsing i Ribe amt, til Roost. Han havde i de unge år været hosebinder og uldkræmmer og tjent gode penge. Han købte Andreas Andersens halvgård, den ene af de to gårde, der udgjorde den oprindelige Roostgaard, Frederik Rostgaards fødegård.

En af hans samtidige, Hinrich Thomsen, (1845-1919), sønnesøn af brændevinsbrænderen og fader til amtslæge Lausten Thomsen, var en opmærksom betragter af tid og mennesker. Han nedfældede oplevelser og indtryk i en lommebog, der er bevaret. Da den fremmede fugl kom til Roost, faldt den indfødte Roostbos øjne på ham, og her er hans indtryk af en Jyllænder i Roost, Jep Hansen Refsing.

En Roosthos karakteristik

Hinrich Thomsen er citeret ordret, men med nutidig stavemåde:

Jep Hansen Refsing, gårdmand i Roost, født i Refsing, Ribe amt, den 11. juni 1801, død i Roost den 24. oktober 1882.

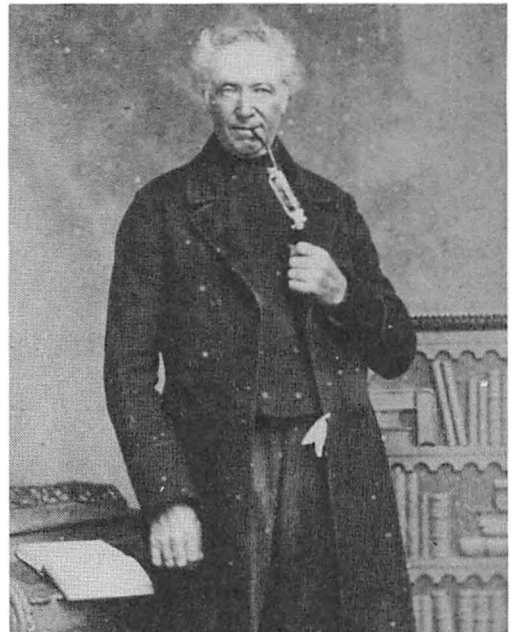
I året 1846 købte Jep Hansen, kaldet Refsing, Andreas Andersens gård, den nordligste i Roost. Han kom fra Midtjylland, så vidt mig bekendt fra Store Andst. Han havde været handelsmand (og smugler, dette vist nok i stor stil), og i Roost vedblev han ved siden af at være en mere end almindelig dygtig landmand også handelsmand, især studehandler, men han kunne bruge alt, især af døde varer, og var også en slags marskandiser. Han rejste meget, oplevede meget og kunne fortælle meget. Han kunne være vittig, og med munden var han i høj grad slagfærdig. Han var en meget klog mand, meget klogere end han gav sig ud for og klogere end mange troede. Den skulle stå tidlig op, der ville narre ham. Han drev i mange år en betydelig ejendomshandel snart i fællesskab med en, snart med en anden. Han forstørrede sin gård i Roost ved efterhånden at købe parceller og til sidst nabogården ind til den, så han til sidst fik hele den gamle Roostgaard samlet, der efter Sandet er den største gård i Roost. Om Jep Refsings vittigheder og morsomheder vil jeg fortælle lidt af det, som jeg kan huske:

En god Hamborgtur

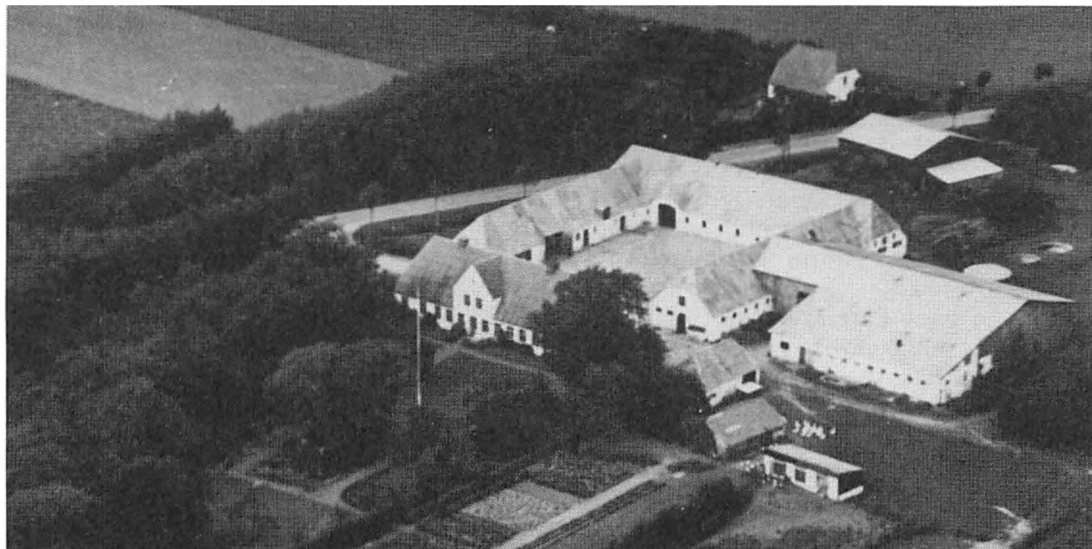
1. Han rejste ofte til Hamborg, og så købte han gerne al slags for at tjene rejsepengene ind, og det var noget han forstod. At handle med pantelånere og pantelånersker, særligt på »Alter Steinweg« var ham en stor fornøjelse. Jeg har nogle gange været med på en sådan rejse og med inde hos Ephraim og Rebekka på »Steinweg«. Rebekka, en lille gammel tør jødinde, trakterede altid med Pebermyntedram, når forretningen var kommet i stand. Ligeledes var der en manufakturhandler Nathan Wiener, som der købtes

hos. Han boede i Altona og var en ret god gerieben rødhåret jøde.

Det var ingen småhandler Refsing lavede - han købte på en sådan rejse gerne for mange tusinde mark eller dalere. Jeg var engang med, og der var flere af mine fætre med. Da købte han for eksempel: Et dusin vandtætte overfrakker, gummifrakker, blanke som voksdug - de blev alle smuglet igennem tolden i Altona - en hel del lommeuhre, både guld- og sølvuhre, silketøj til flere damekjoler, sakse og knive i dusinvis, hestedækkener, en spilledåse o.s.v. alt smuglet igennem. Vi boede alle - 3 à 4 mand - hos kommissionær »Danse Lorenz«'s enke i »Am Grünen Jäger«. Om morgenen inden vi rejste hjem, tog Refsing alle de 12 nye regnfrakker og »vrømplede« dem sammen, gik ud bag huset, smed dem på møddingen og dansede på dem, så de så ud som brugte, og så var de toldfrie. Det havde sikkert været unødvendigt, thi da vi skulle igennem tolden - det var dengang danske toldembedsmænd - var eftersynet så lempeligt ved Refsing og fæller, at det forekom mig, som om Refsing var toldernes gode ven, og det var han måske også.

Jep Hansen Refsing, omkr. 1870.

Roostgaard. (Luftfoto sidst i 1940'erne)

Men så købte han hele kasser manufakturvarer, og de gik med banen til Flensborg, derfra med vognmand til Løgumkloster (under toldsegl). De blev så fortoldet hos toldkontrollør Trolle - Refsings gode ven.

En gang hændte det, at flere store stykker tøj med silke i blev konfiskeret af toldvæsenet, fordi deklarationen ikke var rigtig. De blev solgt ved auktion, men kostede ikke meget. Det var, sagdes der, Trolle, der købte det eller lod det købe for Refsings regning. Jeg havde for øvrigt også part eller andel i det tøj. - Han købte samme gang hos en marskandiser 2 store smedeambolte, 1 stor skruestik og 2 uhyre store hamre. De gik pr. skib til Ribe, med en Fanøskipper, om jeg husker godt.

Min første Hamborgrejse, (også med Refsing) da han købte de mange regnfrakker var i vinteren 1863. Vi var just i Altona, da prinsesse Alexandra af Danmark pr. damper rejste derfra til London for snart at ægte prinsen af Wales. Der var i den anledning stor stads i Altona, særligt ved havnen, hvorfra afrejsen fandt sted. Der vajede Dannebrog ved Dannebrog, ikke alene fra de offentlige bygninger og alle skibe, men fra såre mange privatbygninger. Vi var nede ved havnen, så den smukke prinsesse og det statelige følge, hørte afskedstaler og hurraråb i det uendelige. Det var en slags fortale.

En flersproget handel

2. I halvtredserne, da jernbanen fra Altona nordpå endte i Rendsborg, var J. Refsing, Tammes af Mandbjerg (Thomas N. Fausbøl) og urmager Hørløck i Løgumkloster fælles i Hamborg. De kørte med egen befordring hjemmefra helt derop. Der blev også købt al slags deroppe den gang, blandt andet en gammel lukket vogn, vel egentlig kun en kaleche, den fik Tammes. Men Jep Refsing havde 17 ræveskind med til Hamborg for at sælge dem, og de skulle sælges til jøder på »Alter Steinweg«. Refsing havde skindene i en sæk, den tog han på ryggen, og så gik de 3 mand på handelen. De kom ind til en jøde, der tillige var stor bundtmager, og tilbød skindene, som kom ud af sækken og blev eftersat af køberen. Han talte tysk og Jep Refsing dansk. De forstod ikke hverandre, omend Jep Refsing blandede tyske ord ind i sin tale så godt han kunne. Jep Refsing, der ej var så dum som han gav sig ud for, blev nok klog på, hvad han kunne få for sine skind, men fandt tilbuddene alt for små. Han blev ved med at pludre på, så bundtmageren ærgerligt sagde: »Hvad er det for et sprog De taler?« - »Det er tøjme tysk, det må De da kunne forstå« - »Nej det forstår jeg ikke« - »Det er tøjme itt så sært«, sagde

Jep Refsing, »for a forstår det heller itt sjæll«.

Men så blev jøden vel klog på, at når han bød ordentlig på skindene, skulle de nok forstå hinanden, og så lagde han på buddene. Enes kunne de dog ikke, hvorfor jøden til sidst ærgerligt udbrød: »Hvad vil De da med skindene?«. Jep Refsing svarede: »Dann komm ich sie werre in de´ Sack«, og det gjorde han og gik. På én gang kunne han tale plattysk.

Det mærkelige var, fortalte Hørløck, at de gik lige hen til en anden jøde, som Refsing kendte, og der fik han straks hver skilling for skindene, som han havde fordret af den første.

Skolemesteren var lidt lille

3. En dag var jeg kørende med Jep Refsing til dyrskue i Haderslev. Det var en drøj tur helt derned og hjem samme dag. Vejen gik den tid altid over Bevtoft-Hyrup-Gestrup-Friskjær-Skovlund-Roost. Det var i skumringen, vi kørte fra Skovlund til Roost, det sidste stykke vej. Samme vej, som vi kørte, gik et lille ungt menneske, vi nåede ham lidt før Skovlund. Jep Refsing holdt og bød ham op at age. Han kravlede op bag i vognen og stod der blandt en hel bunke høriver, som Jep havde købt på hjemvejen af Skrydstrup kromand (Iversen). Da vi kom ned på »Vasen« ind til Roost, hvor der på N. Rostgaard Ewalds mark gik et kørespor op til Sønderbyen, bad det lille menneske om at måtte stige af. Jep Refsing holdt, den lille kravlede af og takkede. Men nu ville Jep Refsing dog vide, hvem han var, og jeg husker grant at han sagde: »Sæj mæ, hvens dræng æ Do«? og svaret kom: »Jeg er den nye Rurup skolemester, den nye seminarist, der lige er kommet dertil«. - Efter en tid kom gensvaret: »Do øwerdrywer da vist, fåwal«!

NB: Det var lærer Aarup fra Rurup, der ville aflægge lærer Thau i Roost et besøg. De havde begge to gået på seminariet i Tønder.

Ingen giftermålsplaner

4. Han plejede at sige til unge piger, som han syntes om, og når der taltes om giftermålsplaner:

»Det æ slemm få Dæ min pigh, a ka itt hjalp Dæ, for a har lowet min den gammel, te a itt gywte mæ, så læng hun løwe«.

Et par under bordet

5. Engang i halvfjerdserne var sognepræst Hillegaard fra Arrild der i besøg. De var ved kaffebordet, da jeg kom ind, men kun Jep Refsing og hans søn sad ved bordet. Jep Refsing sagde straks: »Æ præst å min den gammel ligger unne æ bord«. - Det viste sig i grunden at være rigtigt, thi både præsten og Jep Refsings kone, der for øvrigt var 18 år yngre end Jep, kom virkelig frem fra under bordet. Der var falden en strikkepind for fru, og den høflige præst gik straks med under det store bord for at kappes med hende om at opsøge og få fat i den faldne pind.

Jep Hansen Refsings datter, Else, blev gift med Peter Madsen, der var fra Sædinge på Lolland, og de to fulgte efter på gården. Jørgen Fausbøl omtaler Peter Madsen som en dygtig landmand, livsklog og med stor indsigt i økonomiske forhold. Også han var en lun fætter. Han siges at have haft et helt enestående »magæj« på sønderjyder, og det er en stor kompliment. Peter Madsen døde i 1935, Else allerede i 1916.

I deres ægteskab var der fem sønner og to døtre. En af sønnerne var afdøde redaktør Hans Madsen i Rødding, der øvede en stor indsats for Grænsforeningen. Sønnen Jeppe Refsing Madsen efterfulgte faderen på Roostgaard i 1919. Han var en stout mand med stor viden om egnens forhold. Jeppe døde i 1966. Han var gift med Margrethe Enemark fra Høgelund, der nu bor hos søn og svigerdatter, Anders og Else Madsen, på Roostgaard. Til hendes lange myreflittige livsvirke hører mange formandsår i Den Nordslesvigske Kvindeforening. I 1973 hædredes hun med den kgl. fortjenstmedalje, og få har fortjent den som hun.

Jyllænderen i Roost havde forstand på gårde, og hans efterkommere har holdt ved Roostgård. De er heller ikke sluppet af med hans lune i mellemtiden.

Ries-slægten i Stenderup

Riesernes gård

Det begyndte i Ribe, hvor den rige kantor ved Ribe Domkirke Anders Brok i 1458 skænkede to gårde i Kastrup by i Gram sogn til domkirken. Da han døde fem år efter, var der stadig meget at bortgive i et stort og prægtigt testamente.

Efter reformationen er de to gårde formentligt overtaget af kronen som så meget andet kirkeligt gods. På den ene af dem nævnes omkring 1550 Laurids Smed som »Kongelig Tiener« og i 1580 sandsynligvis sønnen Jens Nielsen. Derefter skiftes over til Toftlund kirkebog, hvor Jens Niensens søn, Laurids Jensen fra Kastrup, født omkring 1610, den 25. marts 1656 ægter enken Karen Jeskone af Stenderup og rykker ind på hendes gård. Laurids dør 31. august 1700 89 år gammel. I ægteskabet var der tre sønner og en datter. Alene sønnen Niels Lauridsen, født 3. juli 1664, interesserer. Han har mærkeligt nok tillagt sig slægtsnavnet Riese, der går videre til hans efterkommere. Niels Lauridsen Riese ægtede 16. maj 1700 Karen Jakobsdatter af Stenderup og opkaldte deres første barn, en søn, behørigt efter bedstefaderen som Laurids Nielsen Riese. Denne Laurids blev i 1733 gift med en Maren Jensdatter, og ægteparret fik tre sønner og to døtre. Sandsynligvis er fire af børnene døde som små. Der høres kun om pigen Bodil Lauridsdatter, der var født 19. november 1736, og som 22. oktober 1756 blev gift med Mads Andersen af Stenderup. Bodil døde kun 43 år gammel i 1779. Ægteparret fik fire børn, alle drenge, hvoraf en Andreas døde som spædbarn. Det var børnedødelighedens tidsalder; men overlevede man, var en meget høj livsalder ikke usædvanlig. Sønnen Laurids Madsen Ries, som efternavnet nu er kortet ned til, født 31. januar 1761, førte slægten videre.

Den 10. april 1786 udstedte den sessionsdeputerede på kongens vegne et fornemt hjemsendelsespas fra krigstjenesten

for »National-Mousquetier« Laurids Madsen, der har tjent i seks år ved »Slesvigske geworbene Infanterie-Regiment som ærlig og troe, ærekier og tapper Soldat«. Anledningen var, at soldaten nu overtog sin gård. Allerede den 4. november 1785 havde Laurids Madsen Ries ægtet pigen Malena Mikkels af Stenderup, og da faderen Mads Andersen i november 1786 indgik sit andet ægteskab, er det tænkeligt, at han har måttet skifte med børnene og derfor afstået gården til den ældste søn og måske fraflyttet byen.

Malena Mikkels var af gammel Stenderup slægt. Broderen Hans Mikkelsen sad på en af byens gode gårde og var en tid lang sognefoged. Han var ugift, og ved hans død i 1804 kom en god arv også søsteren og hendes børn til gode.

Laurids Madsen Rieses gård var den nuværende Enggaard i Stenderup, lidt ude ad vejen fra Stenderup til Ørderup. Pladsen er sandsynligvis gårdens oprindelige, selv om det har betydet, at den har ligget noget uden for den stærkt sammenbyggede Stenderup by. Den var, som det senere navn også siger, en typisk enggård, der kunne føde en stor kvægbesætning både sommer og vinter. Dens areal omkring 1800 lader sig vanskeligt bedømme, da den i tidernes løb i Riesernes eje har været indblandet i flere magelæg, til- og frasalg. Dens nuværende areal er omkring 110 hektar, og den har næppe på noget tidspunkt været mindre. Af oplysninger fra skatteansættelser, skøder og boopgørelser kan gården bedømmes til netop at være eng- og kvæggård. Udsæd og kornbeholdninger er af beskeden størrelse; men hø er altid at finde i fag og på lofter. Man sagde også, at ejere af sådanne gårde kun havde to interesser: Hø og stude, og gårdenes drift var enkel. Høbjergning i forsommeren, og kreaturpasning vinteren over. Sideløbende fandtes »mejergårde«, der havde store kohold og udnyttede

mælken til smør og ost. Studegårdene havde ringe interesse i koholdet, der fordrede stadig og god pasning, og foretrak at købe det nye tillæg som kalve eller ungdyr. Studedriften bar derfor i sig selv spiren til en handelsvirksomhed, til eget brug og som formidling.

Laurids Madsen Ries ses i hele sin tid som ejer af gården i Stenderup at have handlet vidt og bredt. Han synes dog at have haft bestemte strøg, hvor han færdedes mest. Således slægtens gamle hjemsted Kastруп, men også Gabøl, Ørderup og Toftlund og så fjernt som Bredevad ved Ravsted, hvor hans datter Elsbe, født den 14. oktober 1787, i 1808 blev gift med gårdmand Hans Johannsen.

Handel forudsætter omsætningsmidler, enten rede penge, eller andre betalingsformer som vekslers og obligationer eller formidling ved kaution overfor tredie-mand. Fra Laurids Madsen Rieses tid er bevaret to små notatbøger og en række notater, hvor han dels har opstillet afregninger over et stort antal handler fra få år, dels lavet en primitiv status ikke over gård og besætning, men over penge, han havde til gode eller skyldte bort. Fra omkring 1800 til sin død i 1809 ses han at have bevæget sig stadig mere over i pengeforretningerne. Tidens pengeforhold var forvirrende under Napoleonskrigenes inflation, og fordi flere møntsorter var gængse i hertugdømmet Slesvig i disse år. Der opereres med lybsk mønt, slesvig-holstensk courant, dansk sølv og seddelmønt. Et tilskud til velstanden, som aftegner sig af disse spredte optegnelser, der ikke har kunnet arbejdes sammen til et helhedsbillede, fik Laurids Madsen Ries ved Hans Mikkelsens død og boopgørelse i 1804. Dette bo foreligger næsten fuldstændigt i dokumenter og giver et fyldigt billede af forholdene på en Stenderupgård omkring 1800. Realisationen af boets mange ejendele blev varetaget af herredsfoged E. J. Clausen og Laurids Madsen Ries. - Den rentesats, der opereres med i de mange lån og transaktioner, bevæger sig fra tre til fire procent, uanset den stadige pengeforringelse. Den har man forsøgt at gardere sig mod ved omregning til sølvværdi af handelstallene, lejlighedsvis også ved pantesikring og forskellige bestemmelser

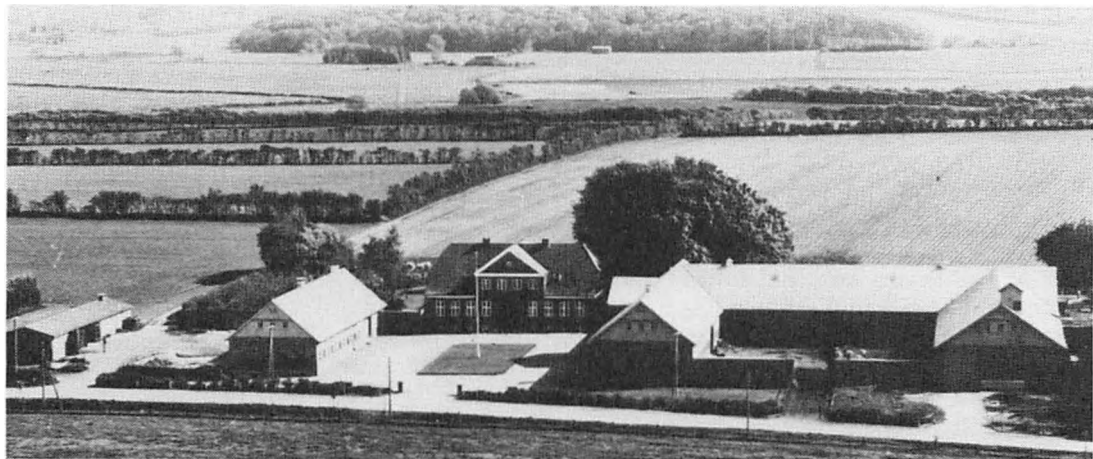
om forudbetaling og klausuler i købs- og salgsaftaler.

Laurids Madsen Ries døde den 6. juni 1809. Datteren var da allerede flyttet fra stavnen som gift, og enken Malena sad tilbage med sønnen Mikkel Lauridsen Ries, der var født den 2. september 1793 og altså ved faderens død kun var 16 år gammel. Mikkel skrev senere sit navn som Michel Ries og ses undertiden som Michael Ries.

Der er sikkert tidligt kommet ansvar til den unge dreng; men han har haft evnerne til at bære det. Allerede omkring 1812-13 i Statsbankerottens forvirrede år ses han engageret i handel af den ene og den anden art, og gårdens drift indadtil og udadtil har sikkert påhvilet ham. Der foreligger kun ganske enkelte papirer, der kan kaste noget lys over disse år. Han har vistnok haft skuffelser ved hjemtagelsen af faderens udestående fordringer, der ses optegnet flere gange forud for faderens død, der kan være sket efter længere svagelighed. Også søsteren Elsbe i Bredevad måtte tilgodeses med fædrene arv, og genoprettelsen af et sikkert pengevæsen efter Statsbankerotten, der skete ved bankhæftelsen, en fast prioritet i sølv på al fast ejendom i landet til Nationalbanken, har sikkert hvilet tungt på den højt boniterede engård i Stenderup.

I 1815 kom yderligere en vanskelighed til, idet Mikkel Ries da stod foran indkaldelse til militærtjeneste. Han havde imidlertid mulighed for at udnytte den ret, værnepligten gav en gammel mands eller enkes eneste søn til at købe sig en stedfortræder. Den 7. april 1815 skrev Mikkel Ries kontrakt med en Christian Sørensen af Haderslev om, at denne overtog tjenesten for 90 daler slesvig-holstensk courant, en meget betydelig sum for den tid; men Mikkel Ries må have haft råd.

Den 9. oktober 1816 blev der skrevet skøde mellem enken Malena, salig Laurids Madsens, i Stenderup og sønnen Michel Ries, idet søsteren Elsbe, uanset tidligere modtaget, modtog 1600 rigsbankdaler i sølv, og der sørgedes for moderen ved aftægt og kontante penge. Bestemmelserne tyder på solid velstand, og det fremgår af skødet, at der på dette

Riesernes gård i Stenderup i sin nuværende skikkelse som Enggaarden, forhen Jørgen Ludvigsen og nu Christian Ludvigsen. - I baggrunden Toftlund skov og Toftlund by.

tidspunkt stod penge udlånt fra gården. Gården betegnes som en tre ottings gård eller trefjerdedelsgård. Indirekte i teksten spores gode familieforhold. Alt er ordnet i fordragelighed.

Mikkel Lauridsen Ries var så mand på gården og forblev det til en tidlig død som 40-årig den 2. maj 1833, altså i kun sytten år. Disse sytten år kan følges ret nøje, alene på bevarede slægtpapirer. Stoffet kunne sikkert uddybes yderligere i offentlige arkivalier. Det væsentligste af de private papirer er nogle få lommebøger, der har været regnskabs- og notesbøger for Mikkel Ries, et stort antal breve, dels af forretningsmæssig karakter, dels af privat til venner bosiddende rundt omkring i landet, og endelig også et stort antal tilfældige notater over forskellige emner. Mikkel Ries har været virksom på gården, men i øvrigt ustandseligt på farten, handlende med kreaturer og penge. Han synes at have begyndt kommissionsforretninger for større handelsvirksomheder, særligt i Flensborg, Hamborg, men også i Odense og Ribe. Hans handel har dog udelukkende været med kreaturer og ikke med heste eller ejendomme. Hans pengeforretninger har omfattet et stort antal enkeltudlån, mange uden påviselig sikkerhed, men også ofte sikret ved kaution eller pant i fast ejendom. Størstedelen af kapitalen har givetvis været hans egen, men han ses dog ofte optage lån i Toftlund,

Branderup, Kastrup, Øster Lindet og andre steder. Han har sikkert undertiden gjort dette for at være likvid, men det fremgår også, at folk med penge har betroet den ansete og pålidelige mand kapital for at få denne forrentet. Han har altså været regulær bankier. Det interessanteste i denne forbindelse er, at hans kaution øjensynligt har været et garantistempel, der anerkendtes, hvor han var kendt, og som regulært søgtes og købtes, på en måde en moderne bankgaranti.

Mikkel Rieses efterladte papirer tillader ikke et fuldstændigt og tilbunds-gående billede af hans virke som handelsmand og bankier; men en række træk træder dog tydeligt frem. Ved siden af at forvalte og forbedre private formueforhold, har han udført en funktion, der kan betegnes som samfundsmæssig før bankers og sparekassers tid.

Folk som Mikkel Ries og samtidige af familierne Bjorholm i Ørderup, Thomsen i Roost, Refslund i Bovlund, Høyer i Agerskov og flere andre udførte i virkeligheden den pengeformidling, der dengang lå inden for primitive rammer på typiske landboegne, og som i vor tid er svulmet op til det uoverskuelige. Systemet rummede både godt og ondt. Et system var nødvendigt, dersom den stive naturalie-økonomi, hvor vare måtte byttes for vare, skulle undgås. Hvor kyndige og mådeholdne velhavende mænd røgtede deres

mammon med rimelighed, gjorde de stor gavn. Hvor pengemagten udnyttedes til kras personlig fordel eller uigennemsigtige forretninger, der gik ud over ukyndige og svage, måtte systemet have været et onde. Det personlige moment måtte altid være stærkt på godt og ondt, og i virkeligheden følte det som en befrielse, da banker og sparekasser efterhånden i løbet af 1800-tallet kom ind som et upersonligt mellemlid mellem kapitalejere og låntager og bragte de første en enkel og effektiv sikkerhed for pengene og de sidste længere låneperioder og sikkerhed mod tilfældige opsigelser og krav.

Mikkel Rieses eftermæle fra de få, men virksomme år, der var ham beskåret, er uplettet. Han har været dybt fortrolig med sin hjemegn, men synes ikke at have vist større interesse for anliggender uden for hans private sfære. Når dadelværdige forhold f.eks. vedr. skolen forebragtes ham, tog han affære og fik forholdene ordnede, men uden at gå hårdt til værks. Han synes at have haft interesse for tidens rørelser og at have læst en del. Hans vennekreds har været spredt og i det væsentlige uden for den snævre hjemby: Jes Bjørholm i Ørderup, en Raben i Odense, C. Philip Møller i Kastrup optræder oftest i de bevarede breve. Der var bøger i hjemmet ifølge et sirligt katalog, skrevet af hustruen Anne Marie Kjær fra Ørderup. Der har været lagt vægt på børnenes uddannelse og opdragelse både før og efter hans død. Af mange enkeltheder mærkes et stærkt familiesammenhold og megen åbenhed overfor omverdenen. Faderen rejste meget, og folk kom og gik i det gæstfrie hjem. De tre sønner var kun 13, 12 og 10 år, da Mikkel Ries døde; men det kan med sikkerhed estimeres, at han tidligt har søgt at opdrage til ansvar over for gård og familie og forståelse for handel og penges natur. Men som så ofte i sådanne hjem, var det moderen, der var mest betydende i forholdet til børnene, også fordi hun altid var hjemme. De skrev i voksen alder de mest hengivne og smukke breve til hende.

I indbydelsesbreve fra slægt og venner bevidnes hun udsøgt respekt og hengivenhed.

Mikkel Ries døde som kun 40-årig og så fjernt som for snart 150 år siden. Hans person og levned kunne tilkomme en langt udførligere beretning. Den kunne sammenholdes med andre samtidiges. Mikkel Ries var i al sin velstand og med al indflydelse ingen sognekonge, der interesserede sig for det afgrænsede og bestemte alt dér. Han var heller ikke manden, der som Thomas Høyer i Agerstov, slægten Refslund i Bovlund, slægten Thomsen i Roost og andre kom til at formidle andet end penge imellem hjemstavn og omverden. Han var præget af den megen farten og kendte verden uden for Verona, men til forretningsmæssig fordel. Det rummelige og forståelsesfulde skinner ud af hans papirer. Han har været den søgte hjælper og rådgiver; men hans rolle har jævnligt været den uengagerede tilskuers. En vejledning kunne gives, et problem analyseres, men så måtte folk selv om resten. På en ø i verden: Den store gård, i velstand, men med flid og sammenhold, var det ikke sært, at slægten fik et legendarisk præg gennem mere end 100 år.

Mikkel Rieses navn var længe efter hans død et begreb langt udover hans Stenderup hjemstavn. Da Marten Refslund Poulsen i erindringsværket Minder i 1950 skulle beskrive det gamle englandbrug nævnte han Mikkel Rieses gård i Stenderup som eksempel. Da havde Mikkel Ries været død i mere end 100 år, og hans slægt var uddød på staven; men hans navn var og høres endnu knyttet til den store gård.

I roligt uskiftet bo - Anne Marie Ries, født Kjær, af Stenderup og hendes skifte med fem børn.

Mikkel Ries af Stenderup døde den 2. maj 1833 efter en sygdom, hvis art og længde ikke kendes. I april måned samme år forsøgte han på et simpelt ark brev-papir at bistå hustruen for sidste gang: »Skulle jeg imidlertid i denne sygdom ved døden afgå - Du min gode kone. Sørg for, at børnene bliver godt opdraget og vænt til arbejde, thi lediggang virker ubestandighed«.

I den saglige tekst spores kærligheden til hustru og børn, og i dødens nærhed træder Mikkel Ries frem som et sjælsstort menneske.

På den store gård lå næppe fast gæld; men der fandtes en løs gæld omkring 1200 rigsbankdaler og tilgodehavender på 350. Det synes imidlertid, som om Mikkel Ries i de sidste år i overvejende grad havde helliget sig pengeforretninger, og at gårdens drift havde lidt herunder. Engbrugets komplicerede system af overrisling og udgrøftning beskrives som »i støkker«. Gårdens besætning var ved dødsfaldet unormalt lille, og konjunkturerne endnu vanskelige. Langt større vanskeligheder voldte dog den afdødes omfattende bankforretninger, der talmæssigt ikke kan opgøres nøjagtigt, men som formentlig har andraget mellem 4.800 og 6.000 rigsbankdaler, et betydeligt beløb for den tid. Mikkel Ries havde arbejdet med lånt kapital, der nu ved hans død overvejende blev opsagt. De tilsvarende udlån forsøgte naturligvis tilsvarende opsagt og inddraget; men den sidste proces viste sig langt vanskeligere end forudset. Der blev lidt tab på et par skyldnere, og andre bad om udstrakt henstand. Anne Marie Ries løb således ind i en klassisk likviditetskrise uden at være insolvent. I nøden søgte hun hjælp hos Ørderupbønderne Wilken Nissen og Jes Bjorholm samt sognepræsten Jørgen Bjerregaard i Toftlund, der alle forstrakte hende med penge og trolig bistod hende i vanskelighederne. Endnu syv år efter mandens død måtte hun arbejde med vekslers for betydelige beløb.

Disse tunge byrder og gårdens drift hvilede hårdt på Anne Marie Ries. Børnene måtte træde til, både med hårdt arbejde på gården og tidligt ansvar; men en stor styrke lå i familiens harmoniske samliv og sammenhold. I mange breve til og om hjemmet omtales hun med den største respekt, og børnenes breve og erindringer ånder dyb kærlighed til deres betydelige moder. Om de to ældste sønner Lorens og Andreas skriver hun ved en lejlighed, at de i en ung alder kun har kendt arbejde, men at de tidligt var landbrugs- og handelskyndige. Skolelæreren i Stenderup, H. J. Lagesen, senere den ældste søns

svoger, bistod med privat undervisning af børnene, der alle fik udmærkede skolekundskaber. Den tredje søn, Klement Christian, kom i farverlære i Åbenrå og blev senere stamfader til den kendte Riesslægt i Åbenrå. Datteren Anna døde som barn. De to andre piger Magdalene og Elsbe kom i gode hjem i Nordslesvig og endog i det gamle land.

Elsbe blev siden gift med købmand Hans N. Paulsen i Åbenrå.

Omkring 1840 bedredes landbrugskonjunkturerne, og gælden fra Mikkel Rieses bankforretninger var afviklet. Gårdens drift var inde i god gænge, og det store kvæghold genskabt. Familien begyndte at ånde lettet op.

Som naturligt var, hensad Anne Marie Ries i uskiftet bo. I 1842 var den ældste søn Lorens så vidt, at han skulle aftjene sin værnepligt, og det er da muligt indirekte at gøre status over familiens forhold. I en ansøgning til kongen beder enken om, at Lorens må fritages for militærtjenesten. Hun anfører da, at Lorens 22 år gammel, bestyrer gårdens drift, og at den næstældste Andreas hjælper hendes gamle fader på dennes gård i Ørderup. Den tredje søn er i lære, og pigerne endnu umyndige. Hun beder om, at Lorens må anses for gårdmandsenkes eneste søn, og at hun ikke har råd til at leje en stedfortræder for ham, da pengemangelen er stor. Det er imidlertid en klassisk undervurdering, og ansøgningen imødekommes da heller ikke. Den 14. marts 1843 indkaldes Lorens Ries til tjeneste ved 10. infanteribataillon i København.

Anne Marie Ries og hendes børn skulle imidlertid opleve endnu en stor vanskelighed, der varede fra 1845 til 1847, og som føltes særlig bitter, fordi den delvis beroede på uvenners giftige intriger. Naboen på den store gård, der nu hedder Stauninggård, men som dengang kaldtes Stenderupgård, var da Bohe Møller. I tidens røre bekendte han sig som ivrig slesvig-holstener og kom i et stærkt modsætningsforhold til den danske Riesslægt. Der opkom flere stridigheder, der gik rettens vej. Arten af disse har ikke kunnet udfindes, men af senere magelæg de to ejendomme imellem kan ses, at der

har været problemer med vej-, skel- og græsningsrettigheder. Bohe Møller indklagede Anne Marie Ries for herredsret og amtshus, og den 19. juni 1845 gav hun sønnen Lorens fuldmagt til at repræsentere hende i alle henseender for ret og amtstue. Udfaldet af retstvisten kendes ikke, men indirekte nævnes Lorens' forstandige og selvbevidste optræden i retten. Fra 1844 havde herredsfogeden i Nørre Rangstrup herred været Friederich Ahlmann, der var overbevist slesvig-holstener og i de få år indtil 1848 sjælen i den tysksindede bevægelse i herredet sammen med ridefogeden Riedell. Meget tyder på, at konfrontationen mellem de to Stenderupslægter har udartet sig til et nationalt modsætningsforhold, og at Rieslægten derved har fået et spændt forhold til Ahlmann.

Mange af de efterfølgende sagers enkeltheder er ukendte; men i efteråret 1846 fordrede amtshuset i Haderslev, at sønnen Lorens skulle tage fæstebrev på gården i Stenderup, og hans protest underkendes. Den 26. oktober 1846 udstedte amtmanden Fr. Johannsen derfor fæstebrev til Lorens Ries efter hans fader Mikkell Ries på en 3 ottinggård i Stenderup. Allerede den 11. november samme år tilpligtede herredsfogeden enken Anne Marie Ries at skifte mellem de 5 børn, der var levende. Fogdiets brev er ikke alene kold-sindigt krævende, men den frist, der levnes til at gennemtænke og forberede et så betydningsfuldt skridt, ansættes til kun 11 dage, og inden da skal enken have udpeget formyndere for de umyndige børn. Et skifte forudsatte registrering og taksation af ejendommens værdier, hvoraf jord, en del af bygninger og beslag samt en del af gælden henhørte under fæstet, medens alt andet var til deling med fæste-arvingens søskende. Ahlmanns person er vanskelig at bedømme i det nu følgende spil; men de meget korte tidsfrister, han gang på gang betår på og delvis fremtvinger, kan kun betegnes som chikane.

Dette offentlige krav slog ned som et lyn i familien Ries. Allerede den 14. november sendte den i skolelærer Lagesens håndskrift og ved Wilken Nissens bistand indvendinger mod det retslige krav og anførte, at dersom fæste-arvingen skulle tage

værdierne efter den nuværende gunstige tid, ville han komme så dyrt hen, at han ikke kunne bestå i en ugunstig tid. Sådanne synspunkter har offentlige myndigheder imidlertid altid smilet af, og familiens brev affærdigedes kort. Derefter søgte familien bistand hos kyndige venner i Toftlund sogn, hos den allerede ansatte Thomas Chr. Høyer i Agerskov og formentligt hos en af herredsfogdiets embedsmænd, der underhånden må have bistået familien. Disse hjælpere slår straks ned på det svage punkt i herredsfogdiets krav: at skifte i uskiftet bo forudsætter, at en af de myndige arvinger har krævet det, eller at deres omstændigheder ved fraslytning, giftermål o.l. er sådanne, at værdierne bør fordeles. Dette har ikke været tilfældet her. Myndige og umyndige bor alle hjemme og ingen er gifte og rettens indgriben er sket »ex officio« uden anden anledning. Der indgaves straks en foreløbig klage, og en advokat Gottfrieding i Haderslev engageredes til fremover at føre sagen for familien. Advokaten indgav en formelig »protestation« med anmærkning om, at dersom herredsretten afviste denne, skulle den automatisk appelleres til den slesvigske overret i Slesvig.

Familien blev meget hurtigt klar over, hvor store vanskeligheder et skifte kunne medføre. I 1833 havde der endnu været deflationstider mod nu i 1845/46 opgangstider. De værdier, der var skabt i de forløbne år med konjunkturerne delvis i ryggen, var Lorens' fortjeneste. Skulle de nu deles, kunne han risikere at skulle genkøbe disse dyrt. Det var, hvad det var; men tabte han modet overfor nye byrder, stod hans moder stadig med en stor gård, der kun kunne drives på sønnens arbejdskraft, og tilmed endnu med umyndige børn. Det lykkes familien, trods Ahlmanns indædte modstand, at opnå henstand med registrering og taksation i to måneder, og amtshus og overret var ikke vel tilmode, da sagen forelagdes, og der anordnedes særlige undersøgelser af dennes detaljer. Ahlmann opretholdt imidlertid herredsrettens synspunkt, at skifte skulle ske, og den endelige afgørelse faldt derfor ved overretten i Slesvig i maj 1847 efter gentagne udsættelser af herredsret-

tens krav. Forholdet med de myndige arvinger, der ikke ønskede skifte og blev bistået af de umyndiges formyndere, har været ret enestående, og familien stod juridisk stærkt med henvisning til bestemmelserne om uskiftet bo og formynderskab fra 1742.

Den 4. maj 1847 resolverede Den Kongelige Slesvigske Overret på Gottorp Slot imidlertid, at herredsrettens kendelse skulle stå ved magt, omend med lempelser med hensyn til de værdier, der henhørte under fæstet, og de, der som privatejede skulle arveretligt fordeles. Det pålagdes familien Ries at lade registrering og taksation ske fyldest, og i juni samme år blev sådant da foretaget, og allerede den 17. juli 1847 gav enken Anne Marie Ries sammen med myndige og umyndige børn Lorens Ries skøde.

I det meget omfangsrige skøde påtager køberen sig al kendt og ukendt, fast og løs gæld på ejendommen. Han udløser alle levende søskende med penge, møbler, klæder og ophold, for så vidt de endnu bedst kan bo på gården. Moderen sikres en udførligt beskrevet og omfattende aftægt, herunder bolig i det såkaldte ovenhus. En gammel pige, Maren, der tro havde tjent familien også i Mikkel Rieses tid, blev sikret bolig, ophold og hjælp i sygdom. Teksten er udførlig og forretningsmæssig. Familien har holdt masken, da den nødtvungent var gået til biddet og nu måtte bede rettens »officialer« udfærdige og bevidne dispositionen. Men indirekte spores en næsten middelalderlig følelse for stavnens som grundlag for slægtens eksistens, der også omfattede pligter overfor tyende og til familien knyttede. Hvem der slutteligt var skødehaver var vel af betydning, men ikke altafgørende. Slægtens vel og stavnens opretholdelse gik forud.

En grundig gennemlæsning af skødeteksten lader formode, at familien har haft særdeles kyndige rådgivere. Den store aftægt, hvis udnyttelse moderen jo slutteligt selv var herre over, var en god ventil, der tillod regulering af gældens tyngde. Det kan skønnes, at en væsentlig del af gårdens værdier sluttelig er henført under fæstet, hvoraf der skulle svares en årlig afgift, men som ikke skulle købes.

En bedømmelse af gårdens endelige købesum er ikke let; men de byrder, Lorens Ries påtog sig, var ikke ubetydelige. Senere erindrede han gårdkøbet som noget, der havde tynget ham. Den flittige og måske selvbevidste unge mand havde pludseligt følt omverdenen som noget fjendtligt og krævende, og han følte sig vel noget modløs overfor de mange pligter, der nu alene påhvilede ham. Året efter kom Treårskrigen og inflationerede alle priser op. Byrderne lod sig let bære. Men på egnen blev sagen ikke glemt med det samme. Herredsfogedens handlemåde føltes nævenyttig. Det kunne glemmes; men at plage en enke i så store anliggender med tidsfrister på nogle få dage føltes simpelthen som retsdrøjning, og harmen var stor. Der blev kaldt omkring rettens embedsmænd, og i marts 1848 blev Ahlmann og Riedel bortjaget og fik ikke senere lov til at vende tilbage. Hele herredet sluttede op omkring H. A. Krügers og kaptajn Jagds friskarebevægele. Vandene var skilt. År efter sad Ahlmann i meget vanskelige forhold i Krempe i Holsten og klagede sin nød for H. A. Krüger og Thomas Chr. Høyer. En Korrespondance med Krüger er gengivet i Morten Eskesens: Hans Krügers Saga, hvor Ahlmann belyser sin stilling i det nationale røre. Han var givetvis en dygtig jurist, og i korrespondancen træder han heller ikke frem som nogen dårlig mand. H. A. Krügers vrede kunne være som en byge brosten; men hans storsind var uomtvisteligt, og han hjalp den landflygtige Ahlmanns rolle i dette spil er vanskelig at bedømme: En jurist, der kunne se paragraffer, men ikke ret? Eller redskab i en intrige, der kunne karakteriseres hårdt? Høyer var en stilfærdig mand, men kunne være glasklar: Han svarede Ahlmann: »At hensigten helliger midlet anses ikke for anerkendelsesværdigt. At midlerne, uanset deres juridiske rigtighed, skulle kunne hellige hensigten, næppe ej heller«. - Så var det sagt.

Anne Marie Rieses lange tid i roligt, uskiftet bo, som hun selv kaldte det under retsstriden, var forbi. På Riesernes ø i verden, gården i Stenderup, havde man måttet bøje sig, men ikke mistet sammenholdet. Alt efter rimelighed, som skødet

sagde. Anne Marie Ries døde i 1868, agtet og elsket til sin dødsdag.

Lorens Ries kom til at sidde i 47 år som ejer af gården indtil 1894, og i hans tid nåede slægten Ries zenith.

Lorens Ries og tiden efter ham

Lorens Ries var født i 1820 og døde 1900 i Åbenrå efter at have siddet som ejer på slægtsgården fra 1847 til 1894. Fra hans tid foreligger så mange dokumenter, breve og optegnelser, at en udførlig biografi ville være mulig, omend med lakuner.

Fra hans unge år findes intet fotografi, derimod et fra omkring 1880, der viser et skeptisk, nærmest mut ansigt med opmærksomt betraggende øjne. Han skulle for tidligt være voksen, skrev hans moder ved en lejlighed, og det er nok tænkeligt. De tidlige pligter efter faderens død i 1833, da han var 13 år gammel, og de store problemer, han på moderens vegne måtte udstå 1845-47, gik ikke sporeløst hen over ham. Han tiltrådte ejendommen med en følelse af mismod, og han bevarede livet igennem en skeptisk, afventende holdning over for meget omkring sig. Han var ingen heftig natur, men på vagt i alle forretningsanliggender og gav jævnlige råd for usødet. Han blev en meget forretningskyndig mand, men sikkert også en koldsindig mand med ar på sjælen. Hans børn fandt ham siden vanskelig at komme i kontakt med.

Sammen med broderen Andreas, der siden arvede morfaderens ejendom i Ørderup (nuværende Poul Rossens), deltog han i frihedsrøret i 1848, og begge brødre var alle dage danske. Men ellers helligede Lorens sig en årrække gården. Den var i hans lange liv en basis, der skulle være i orden, uanset hvad han ellers indlod sig på. I 1850-erne ses han som deltager i adskillige jordhandler i kompagniskab med vennen Anders Th. Refslund på Løbækgård i Ørderup. Formålet har primært været en bedre arrondering af hans egen ejendom, men også fortjeneste ved udstykning og frasalg. Tilfældet ville, at hans gamle modstander Bohe Møller da var i vanskeligheder. Et

Egteparret Lorens og Marie Ries, født Refslund.

stort byggeri på dennes gård var finansieret i sydslesvigske og holstenske adels- og advokatkrede i 1840-erne, og Møller evnede ikke at efterkomme de betydelige forpligtelser, der i 1855 førte til en opsigtsvækkende tvangsauktion. Prioritetshaverne var en baron von Heintze på Nienhof i Holsten, senator I. G. Marcusen i Slesvig og advokat P. Hansen i Flensborg. Umiddelbart efter auktionen afkøbte Lorens Ries og Anders Th. Refslund de tre Bohe Møllers tidligere gård og skaffede øjensynligt med lethed de betydelige summer, der var tale om. Der har næppe været tale om nogen gengældelseshandling, men kun om en forretningsmæssig disposition. Denne ejendom og andre vides at have bragt betydelig fortjeneste. Som et kuriosum kan nævnes, at vel lå Stenderup i Haderslev amt; men flere af byens ejendomme hørte dog som et levn fra en kirkelig fortid til Løgumkloster amt, der havde afløst det tidligere Løgum Kloster, og flere af disse handlers skøder er lyst i Løgumkloster.

Lorens Ries synes kun i ringe grad at have interesseret sig for den afdøde faders

bankforretninger. Det gjorde derimod broderen Andreas, der i denne henseende førte slægtens interesse videre. Han var Agerskov Sparekasses første indskyder i 1863 med 2.000 rigsdaler, og i 1872 var han drivkraften bag oprettelsen af en sognesparekasse i Toftlund, der i mange år havde domicil i Stenderup. Lorens Ries drev gården solidt, græssede en stor besætning, pløjede efterhånden lidt mere op, begyndte med kunstgødning og bedre plove. Bygningerne fik en stor forbedring i 1857; men tvungen til den helt intensive drift var der ikke. Der var indtægter udenfor landbruget.

Efter indlemmelsen i det preussiske rige kom Slesvig ind bag de tyske toldmure, der år efter år voksede og blandt andet tilsigtede et produktionsdygtigt landbrug, der kunne brødføde den store befolkning i fred og især i krig. Trods periodiske kriser var årene fra 1870 frem til 1914 gode landbrugstider i Nordslesvig. Stigende kornpriser bevirkede megen nyopdyrkning, store drænsarbejder og udvidet brug af kunstgødning for at skabe kornjord; men også landsdelens gamle erhverv, kvægholdet, havde opgangstider. Markederne i de store nordtyske byer havde brug for tilførsler, som det lønnede sig at producere til. Der opkom derfor et stort behov for opkøb og formidling af kvæghandel. Lorens Ries slog ind på denne vej og udviklede sig fra midten af 1860-erne til en af Nordslesvigs største kvæghandlere. År ud, år ind færdedes han på hesteryg med pengekatte om livet over hele Nordslesvig. Hans lommebøger fra 1870- og 80-erne rummer næsten hver dag notater om køb og salg, ofte store partier. Hans organisations-talent må have været stort. Tilliden førte kunderne til ham; men forsendelserne, afregningerne og kontrakten til solide aftagere synes at have være ordnet med utrættelig påpasselighed. Breve, telegrammer og løse sedler vidner om hans forbindelser til store handelshuse i Hamburg, Husum og endog England og lejlighedsvis Danmark. En enkelt markedsberetning dateret 14. oktober 1872 fra det store tyske firma G. Hagedorn & Co's London kontor slutter næsten ydmygt: »Hoffentlich denken Sie vor Schluss der

Saison noch an mich«. For et enkelt år kan opgøres en omsætning på mere end 1800 dyr, og der har givetvis været endnu større tal.

Et indtryk af Lorens Rieses besætning og handel har indirekte kunnet fås gennem dyrlæge Rasmus Bjorholms efterladte regnskabs- og notesbøger, hvor Lorens Ries optræder fra 1876 til 1894 som dyrlægens største kunde. Det samlede antal konsultationer løber op i mange hundrede, dels på gården i Stenderup, dels ved tilkaldelser til opkøbt kvæg nær og fjern. De sidste særligt i årene 1876-1888.

Det kan skønnes, at Lorens Ries har arbejdet udelukkende på egen kapital og hverken benyttet prioritetsoptagelse eller bankkredit af betydning, men da han i 1870-erne søgte tilknytning til et pengeinstitut, var det mindre den lokale sparekasse end banker på østkysten og muligvis længere nede i Tyskland. Han måtte have en tidsvarende betjening med udenlandske betalinger, veksler og garantier. En forbindelse til Den Nordslesvigske Folkebank i Åbenrå kan konstateres, muligvis også til Haderslev Bank, som venen Anders Th. Refslund benyttede.

I 1851 var Lorens Ries blevet gift med Marie Christine Refslund af den tysk-sindede Refslund eller Revslund slægt i Stenderup. I ægteskabet var der to sønner og fire døtre, der fik vidt forskellige livsskæbner. Fra talrige breve børnene imellem er det muligt at danne sig et indtryk af et storbondehjem sidst i 1800-tallet, indirekte også af den brydningstid landsbyen Toftlund da var inde i. Byen blev fra 1880 en lille hovedstad i midtlandet med en stor embedsmandsstand og mange tilflyttere.

Hjemmet beskrives i disse breve som autoritært og præget af faderens hyppige fravær. Der blev ofret meget på børnenes uddannelse. Den ældste søn Andreas studerede til tysk læge og bosatte sig senere i Flensborg, hvor hans efterkommere endnu lever. Meget af undervisningen skete ved huslærer, der i reglen var tyskuddannet uanset hjemmets danske indstilling. Pigerne lærte husførelse i gode hjem, bl.a. hos pastor Tiedje i Skrydstrup. Senere blev den ældste datter, Anna, gift med Hendrik Jessen Refslund på Løbæk-

gaard i Ørderup, der var indbegrebet af danskhed. To af pigerne blev gift i Tyskland. Den yngste Pauline forblev ugift og passede senere forældrene på deres gamle dage. Den yngste søn Niels Petersen Ries var udtalt dansksindet og fik senere gennem sit ægteskab med Johanne Mygind fra Øster Lindet forbindelse til grundtvigske frimenighedskredse. Hos flere af børnene spores et rastløst element. Slægten var i opbrud.

Lorens Ries forblev dansksindet og forholdt sig afvisende over for den tysksindede svoger H. P. Refslund i Stenderup og hans meningsfæller. Men til hjemmets vennekreds hørte flere tyske embedsmænd, blandt andre amtsdommer Storm i Toftlund, søn af digteren Theodor Storm. Lorens var på én gang udpræget verdensvant og Stenderupbonde; men ved flere lejligheder har han givet udtryk for, at noget i livet var gået ham forbi. Han havde måttet tage tidligt ved. Det var aldrig blevet til længere ophold i Danmark, højskoleophold og læsning. Han havde kun pengeforstanden at byde på, og forældrene følte sig ensomme. På hjemegnen stod der glans om hans store gård og position; men han fik ikke som broderen Andreas betydning for by og sogn. Denne havde arvet moderens noble og hjælpsomme sind, hvor Lorens måtte forblive den ensomme.

Først i 1894, da Lorens var 74, afstod han gården til den kun 22-årige Niels og bosatte sig som rentier i Åbenrå, hvor han havde forbindelse til broderen Klements efterkommere. Niels Petersens Rieses billede er meget varieret. En søster har i et brev nævnt, at mange fandt ham genial; men for hende var han en forkælet dreng. Han havde arvet faderens handelstalent, men ikke oplevet dennes hærdende ungdom. Om han var den berømte spreder, der efterfølger slideren, sparereren og samleren, tilkommer ikke os at dømme; men en trang til spænding har givet ligget i hans karakter. Han mindes som en rask, velbegavet og meget charmerende mand, der kunne underholde et selskab, så det længe huskedes og med en sjælden evne til at udtrykke sig kort og bramfrit. Bemærkninger, han har ladet falde dengang, huskes endnu. De, der havde tjent

hos ham, huskede hans lune og vid, men også at han var præget af uro og måske overmod. Han levede sikkert noget hårdt; men der var også nok at tage af. Han var kendt for hurtig og dristig kørsel med urolige heste, og det blev hans skæbne. Hans tragiske endeligt fængslede længe efter sindene, og med fejl og fortrin mindedes han altid som en usædvanlig mand.

I begyndelsen af oktober 1904 holdt han med hest og vogn ved Stenderup smedie. Derefter er enkelthederne omstridte, om hesten slog op, eller en skagle knækkede og brækkede hans ene ben. Han fik et svært sår, som gav stivkrampe. Han blev lagt i en kassevogn med halm og i huj og hast kørt til Kreiskrankenhaus i Haderslev, hvor man amputerede benet. Hans tilstand var fortsat alvorlig, og flere gange opsatte han og hustruen Johanne testamente, der kendes. Det er gribende ud af den tørre tyske notarialtekst at fornemme den raske og stolte mands resignation. Døden kom den 28. oktober 1904, og han var kun 32 år gammel.

Gammel tid målte den afdødes betydning og det indtryk, en dramatisk livsskæbne og død gjorde på samtiden, på gravfølgets størrelse, f.eks. antallet af hestekøretøjer. Rentier Sophus Hübschmann i Toftlund så som lille dreng Niels Petersens Rieses følge strække sig hele vejen fra gården i Stenderup med den ældgamle Stenderup kirkevej til Toftlund kirke. Der skal have været omkring 160 køretøjer. Han blev begravet i Riesernes gamle gravsted på Toftlund kirkegård, og på hans grav sattes en brudt søjle. Lorens Ries var død i 1900. Moderen fulgte efter den 1. maj 1906. Begge blev begravet i Åbenrå, hvor de havde tilbragt deres sidste år. Johanne Ries overlevede sin mand i mange år, sidst i Øster Lindet. Hun skildres som en smuk og indtagende kvinde. Ægteskabet var barnløst.

Riesernes gård blev derefter købt af Peter Rossen fra Gestrup, der måtte opleve første verdenskrigs forarmelse og de vanskelige tyvere. 1926 brændte gården, og dens genopbygning i herregårdsstil var et særsyn og er nok stadig egnens stateligste gårdbillede. Efter Peter Rossens død i 1931 overtog Handelsbanken går-

den og solgte i 1934 til Jørgen Ludvigsen fra Sandet, der i 1938 gav gården navn som Enggården. En ny sliderslægt var på den gamle gård og fik med årene også den sande landmands livsløn: at se det gå fremad år for år. Driften var nu gængs. Fortidens høavl og studehold forsagedes til fordel for det alsidige landbrug. I 1971 afstod Jørgen Ludvigsen gården til sønnen Christian Ludvigsen.

Den sidste rest af Riesernes ø i Stenderup var slægtens gravsted på Toftlund kirkegård, men også det er nu sløjft. De udviskede tavler på de gamle grave og den brudte søjle minder ikke mere om slægten og dens saga.

Slægten Ries i en national brydningstid

Lorens Ries og hans søskende var danske. Deres børn kom til at leve i en natio-

nal brydningstid op til første verdenskrig, og den gik ikke sporløst hen over dem. Det kendteste navn af dem er nok senatoren Thomas Ries, hvis politiske brevskrivning blev behandlet af G. Japsen i Sønderjyske Årbøger 1976. Denne skildring skal dog holde sig til Lorens og Maria Christine født Refslunds seks børn, der alle forlængst er døde. Kilderne er først og fremmest sønnen Andreas Christian Ries' barndoms- og ungdomserindringer, der er nedskrevet omkring 1940. Dernæst en mere eller mindre tilfældigt bevaret korrespondance mellem de seks søskende og endelig en række mundtligt gengivne erindringer fra slægtninge og tjenestefolk, der levede indtil for få år siden.

Ud af disse kilder kommer billedet af den store gård, der hvilede i sig selv. Piger, karle, dyr, livet på landet. Det regelbundne liv. Den store have. Høslet-

Johanne Ries, født Mygind, foran hoveddøren på Riesernes gård i Stenderup.

Niels Petersen Ries og hustru Johanne, født Mygind.

tiden. De få rejser til bys: Toftlund, Åbenrå og en enkelt gang til Flensborg. De store stuer med Green ur, mahogni-chatol og statelige sofaer. Porcelæen og sølvtøj på de festlige borde, når den vidt forskellige bekendtskabs- og vennekreds kom på besøg. De mange danske dag- og ugeblade. Husmoderen, der erindres af tidligere tjenestefolk for god og rigelig madlavning og mild overbærenhed. Øverst i tavs, lidt tvær majestæt familie-overhovedet, Lorens Ries. Jævn af væsen og levemåde, men med penges stille respekt om sig, og gnavent ventende at alt skulle gå efter hans hovede.

Hustruen var ud af den tysksindede Revslund slægt. Hennes broder Peter Revslund, der ejede en gård i Stenderup, karakteriseredes af Andreas Christian Ries som »sehr eigenwillig. Frühzeitig und intensiv deutsch«. Nok til at den kompromisløst danske Lorens Ries afbrød enhver forbindelse med ham.

Ældst af børnene var datteren Anna (1855-1931), siden gift med Hendrik Jessen Refslund. Ifølge alle søskendes ud-sagn var hun den, der lignede faderen mest af sind og skind, og hun var så længe han levede hans fortrolige. Mange år efter huskede den ene og den anden af børnene med fortrydelse, hvor meget faderen havde talt med Anna og hvor lidt med dem. Hun var uomtvisteligt dansk, og som flere af hendes søskende ændrede nationalt sindelag eller flyttede til Tyskland, afbrød hun forbindelsen med dem.

Derefter fulgte to drenge, der døde som små, og i rad tre piger. 1869 fødtes sønnen Andreas Christian Ries og slutteligt Niels Petersen Ries i 1872. Datteren Pauline forblev ugift og blev boende hos forældrene, også da de flyttede til Åbenrå. Hun var en af de tro sjæle, der efter tidens skik, ofrede sig for forældrenes pleje på de gamle dage. Andreas Christian Ries kaldte hende tysk. Søsteren Maria Laura beretter i et brev, at faderen »duldete kein deutsch im Elternhaus«, og at hun var dansksindet.

Næste søster var Mikelia, der fik en meget bevæget livsskæbne. Gang på gang omtales hendes skønhed og strålende livfuldhed, der lod hende gå ind i folk med træsko på. Hun var gift tre gange. Første

gang med Martin(?) Andresen, broder til den kendte indremissionske pastor Carl Andresen i Agerskov. Efter hans tidlige død giftede hun sig anden gang med en gymnasielærer Juhl ved Latinskolen i Haderslev. Det sidste ægteskab var med en Oberstudienrat Stölting i Hamborg. Hun havde kælenavnet Tante Kille og blev flittigt opsøgt af nevøer og niecer, der længe mindedes den muntre, fordom-frie stemning i hendes hjem. Hendes nationale sindelag kendes ikke; men hendes bohèmesind har næppe fæstnet sig ved sådant, efter at hun flyttede fra Nord-slesvig.

Derefter fulgte Maria Laura, der blev gift med en tysk embedsmand Hempel. Han gjorde en stor karriere og endte som Regierungsrat i Baden, hvor hun som enke tilbragte de sidste år i Sankt Blasien i Schwarzwald. Hun og hendes mand havde ry af gode økonomiske kår og en fornem, men stilfærdig levevis. Hun kaldtes den kloge søster, og i flere breve træder hun frem som et begavet og afklaret menneske. I brevene mindes med en blanding af kritik og vemod barndoms-hjemmet, forældrene, de to brødre og forholdene i det fjerne Nordslesvig for mange år tilbage. De nationale forhold var noget fjernt og overlevet for hende.

Under børnenes opvækst holdt ægte-parret Ries i reglen huslærer efter tidens skik. Det var i nogle år en dansk frk. Emmy Nybro; men ejendommeligt og uden kendt grund blev hun i slutningen af 1870-erne afløst af tyske lærere. Motivet har sikkert været, at børnene skulle have en uddannelse, der kunne bruges i det land, de nu levede i. Alligevel kan dette forhold undre, Lorens' danskhed taget i betragtning; men der har øjensynlig ikke været tanker om at søge uddannelse i Danmark. Efter konfirmationen kom pigerne i huset hos den kendte pastor Tiedje i Skrydstrup for at lære praktisk husførelse og »Benimm«. Dermed var der lukket op for en tysk på-virkning ind i det ellers aflukkede danske hjem.

Havde der været bonde i sønnen Andreas Christian Ries, havde der måske siddet en Ries på gården i Stenderup endnu; men hans lyst stod til bogen. Han

voksede op i hjemmets danske sindelag, som han senere omtalte med stor loyalitet og forståelse. I 1885 kom han på latin-skole i Flensborg, og fra første dag synes han med liv og sjæl at have indstillet sig på en tysk akademisk uddannelse. Efter en glad og flittig studietid og nogle års praksis nedsatte han sig i 1900 i Flensborg som praktiserende læge. Han blev gift med Anna Katharina von Hielm-crone og blev boende i Flensborg til sin død i 1946. Under alle omskiftelser forblev han bevidst tysksindet. Han omtales som en dygtig læge og et meget tiltalende menneske. I Flensborg boede medlemmer af familien Paulsen fra Åbenrå, som hans faster Elsbe var gift ind i. De hørte til byens fremtrædende danske. Fru Aje Rol-skov, et barnebarn af Lorens Ries, besøgte begge familier gennem mange år og omtalte dem som sine danske og tyske fætre.

Endelig var der den yngste søn, Niels Petersen Ries, hvis livsløb er beskrevet. Han tilbragte barndom og den meste ungdom i det danske hjem. Hans hustru var af den dansksindede, grundtvig-prægede Mygindslægt fra Øster Lindet. Gennem hende fandt han over til Bovlund Frime-nighed. Hans danske sindelag har været det nedarvede og selvfølgelige.

Sindelagsbrydninger inden for den enkelte familie under Fremmedherre-dømmet var jo ingenlunde usædvanlige. Hvad der i familien Ries' tilfælde må interessere, er den rødøshed og fremmed-artethed, der i løbet af få år afløste noget, der måtte synes så grundmuret og rod-fæstet. I den modne alder synes de seks søskende næsten ikke at have kendt hin-anden. Jævnligt spores i brevene ikke alene ligegyldighed, men antipati. Barn-domshjemmet havde ikke magtet at bi-bringe nogen følelse for fællesskab. Kun den glade Tante Kille kunne løse op for noget af det følelsesbundne, når hun en enkelt gang viste sig hjemme eller hos søskende. Den stive Lorens tøede op, og selv den myndige Anna på Løbækgaard kunne ikke stå for hende.

I 1947 sendte Maria Laura Hempel et kondolencebrev til læge Hans Ries i Flensborg i anledning af faderen, An-dreas Christian Rieses død. Hun minde-

des da barndomshjemmet: Der var koldt hos os. Mellem os og forældrene var der en stor afstand. Trods det var det et hjem med meget godt og stor frihed; men vi talte for lidt sammen. Siden klagede for-ældrene over, at vi aldrig fortalte dem noget. Men det havde de ikke lært os som små, og nu kunne vi ikke mere lære det. Far var aldrig hjemme, og mor havde så meget at gøre. Vi måtte gøre, hvad vi ville, men ikke volde besvær.

At forstå alt, er at tilgive alt. Lorens Ries blev så tidligt faderløs, og hans unge år havde været kamp og ansvar. Han havde ikke selv fået lov at være barn, som hans moder rigtigt så.

Hans hustru omtales altid som stille. Hun havde ikke noget at skulle have sagt i skyggen af ægtemandens dominerende personlighed. Hvad der manglede i fæl-lesskab om børnenes opdragelse, søgte hun at opveje med en omsorg, der trods al travlhed blev til forkælelse. Den tåltes ringest af den søn, der skulle have ført slægtens gamle stavn videre. - Barndoms-hjemmet gav kun liden ballast med. De indtryk, børnene mødte senere i livet, blev de alt afgørende.

Fausbøllernes sidste dage på Mandbjerg

- eller Spoon River på Toftlund kirkegård

I 1915 udkom den amerikanske forfatter Edgar Lee Masters digtsamling: Spoon River Anthology, der herhjemme blev oversat af Ove Brusendorff i 1935.

Edgar Lee Masters går på sin hjemby kirkegård i Midtvesten og lader gravstenene fortælle de dødes livsløb. Det er svært at beskrive, hvor gribende en bog denne digtsamling er. Den kan læses igen og igen, og hver gang føler man, hvor tid- og stedløs den er. Spoon River er overalt, også på de kirkegårde, vi kender.

Toftlund kirke har en meget stor og praktisk parkeringsplads, en låge fører ind til en bred midtergang. Derfra fører gangen op til kirkens apsis, hvor en stor sten falder i øje. Dens indskrift lyder:

Marten Fausbøl,
født 10. januar 1833,
død 4. oktober 1914.

Anne Fausbøl, født Hansen,
født den 15. august 1842,
død den 18. september 1916.

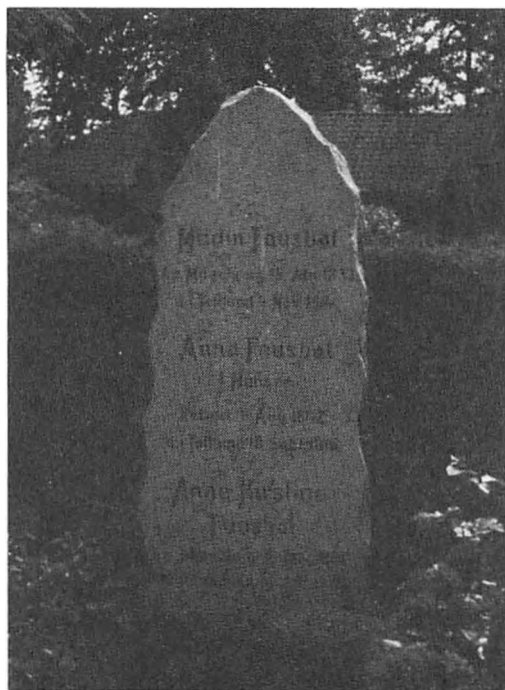
Anne Kirstine Fausbøl,
f.p. Mandbjerg
den 16. november 1867,
d.i. København,
den 16. januar 1931.

Den lokalkendte vil undre sig, hvorfor Marten og Anne Fausbøll ligger begravet på Toftlund kirkegård. De ejede jo dog engang den store gård Mandbjerg i Branderup sogn og gården havde et stort gravsted på sognets kirkegård, hvor Martens forældre hviler. En prægtig gravsten over hans forældre Thomas og Anne Kirstine står endnu, og der havde været så rigelig plads til Marten og Annes kister og deres store gravsten.

Mandbjerg

Mandbjerg var engang en gård på 300 hektar, hvoraf de 60 hektar var høj løvskov, eg, bøg, lind, ask, ahorn og elm. Der var også hundredårige skovfyr. Ravne, sorte storke, hejrer og traner holdt til i skoven og dens våde enge. I det forblæste midtland var det en herlighed og værdi uden lige.

Fra begyndelsen af 1600-tallet sad samme slægt på denne stav. I 1721 giftede Marten Pedersen fra Fausbøl i Uge sig med en datter fra Mandbjerg, som han overtog. Hun var forresten slegfredsbarn, d.v.s. født uden for ægteskab. Da der sidenhen befaledes faste slægtsnavne, døptes Thomas Nissen med slægtsnavnet

Marten og Anne Fausbøls gravsten
på Toftlund kirkegård.

Thomas Fausbøl, daguerretypi, omkring 1860.

Anne Kjestine Fausbøl, født Ravn, daguerretypi, omkring 1860.

Fausbøl. Han var født den 2. november 1800. Overleveringen fortæller endnu vidt og bredt om ham som Tammes af Mandbjerg. Han blev gift med Anne Kjestine Ravn af Jels by og sogn, og det var godt. Han havde mange evner, men var slurre. Det var hun ikke. Hun havde evner, men især ordenssans og energi. Sammen skabte de et sagnomspundet hjem på den gamle gård med velstand, hjemmeliv, åndelige interesser og en vennekreds blandt høj og lav.

Der var jord, skov, penge og dyr nok, men omgivelserne var såmænd ellers ikke så fornemme. Det gamle indhus (stuehus) var bygget 1720. Tømreren havde været et klummer og havde fået et tagspær for kort. I stedet for at skarre (føje ved), kortede han samtlige spær af. Derved blev huset lavt og smalt. Men dets stuer var præget af fornemme gamle møbler, ure og husgeråd. Der var bøger, og gårdens gamle dokumenter var bevarede. Til gæsternes kreds hørte hertugen af Augustenborg, prinsen af Nør, medlemmer af slægten Danneskiold-Samsøe,

kendte danske og slesvig-holstenske adelsmænd og embedsmænd, ja endog Frederik den 7. De kom for jagtens skyld, den var kendt og søgt over land og rige. Endnu fortælles der spøgefuldt om de problemer så fornemme besøg førte med sig. Datidens toiletforhold var jo båsgraven (grebningen) bag kreaturerne. Det kunne man ikke byde de højfornemme gæster, og der indrettedes en vakkelvorn bjælke på stubbe i et afsides hjørne af haven. Sædet var meget ustabil, og drenge af slægterne Fausbøl og Hørlück blev sat til at holde på bjælken, men, siger sagnet, det var at sætte ræve til at vogte gæs. De lod bjælken vakle endnu mere.

Der var tre børn i Thomas og Anne Kjestines ægteskab. Marten den ældste, Jørgen den senere ejer af Branderup vandmølle og en kendt egnhistoriker og endelig Aabelline, der blev gift med Anders Dons Hørlück på Kærgaard i Rurup, dansksindet tysk landdagsmand.

Marten var født i 1833 og var som så mange andre unge fra Midtønderjylland emigreret til Australien, hvor han til-

Dragkiste fra Mandbjerg, fremstillet sidst i 1600-tallet.

bragte en lang årrække. I samtidiges dagbøger og breve skildres han som en robust og handlekraftig mand, der befandt sig som en fisk i vandet i den fjerne og dengang så primitive verdensdel. Han gravede guld med held og bar ikke uden grund revolver ved siden. Han kom viden omkring og prøvede mangt og meget. Siden mindedes han disse år som sit livs gyldne tid, han længtes tilbage, og det var nok en stor fejl, at han engang i 1860'erne fulgte faderens bøn om at komme hjem til den store gård. Der skulle unge kræfter til. Den 5. oktober 1867 blev Martin Fausbøl og Anne Elizabeth Hansen af Lert viet. Det var opover. Den 16. november fødtes datteren Anne Kjestine Fausbøl. Det unge ægtepar stod nu helt for den store gårds drift.

Marten Fausbøls kamp og nederlag

Alle betingelser for en fortsættelse af den solide drift på Mandbjerg skulle

synes at have været til stede, men det skulle ikke gå sådan. Godt 100 år efter er det ikke muligt at forklare hvorfor, Marten og Annes tid skulle blive en stadig tilbagegang. Landbrug går ikke efter linealer. Det, den ene gør med held, kan være forkert for den anden. Den, der står for bedriften, kan pinefuldt spørge sig selv, hvorfor det ikke lykkes for ham, hvorfor han og hans familie ikke kan leve og have råd som alle andre.

Der var landbrugskrise i Sønderjylland allerede i 70'erne, det blev værre i 80'erne. Da skulle der ske en stor omstilling fra det ekstensive græsserlandbrug, hvor Mandbjerg havde klaret sig godt. Nu skulle landbruget være intensivt med malkekøer og mejeridrift. Der skulle avles korn og fedes svin. Der skulle investeres, og det sker sjældent uden lån. År efter år må de være kørt med underskud, der blev klaret ved gældsstiftelse. Til sidst kunne gården ikke svare gældsbyrden.

Alligevel blev der levet godt. Vi sønderjyder har altid været gode til at skyde skyld på konerne. Der er ej heller tvivl om, at Anne Fausbøl havde et stort hjerte. det er ikke ubetinget en kompliment på sønderjysk, det siger at man er lidt stor i slaget og lidt tilbøjelig til vellevned. I det gamle landbrug var den største kompliment til en landbokone, at hun kunne bruge hænderne og især, at hun kunne spare.

Der kom endnu tre døtre: I 1871 Anne Margrethe, i 1875 Kathrine Marie og i 1885 Aabel Magdalene. Den eneste søn Thomas Nissen Fausbøl, opkaldt efter farfaderen, døde som spæd i 1880. En ung søn kunne have været ægteparrets redning. En svigersøn af bondestanden kom ikke. Den ældste datter var stundesløs, Anne Margrethe blev gift med en dansk læge. Kathrine Marie blev gift med en forretningsmand, der kørte fast omkring 1900. Den yngste blev gift med dr. theol. Holger Mosbech.

De økonomiske besværligheder, som ikke var noget særsyn for ejere af store gårde i Sønderjylland i årene op til 1900, og den stadige nedgangslinie kunne alligevel sikkert have været overvundet. Efter 1900 bedredes konjunkturerne. Slægt og venner havde været villige til at hjælpe med råd og dåd. Den unge Niels Jokum Hørlück, søn af Anders Dons Hørlück og Martens søster Aabelline, var interesseret i Mandbjerg. Men det skulle ikke være, en stor ulykke havde undergravet Martern Fausbøls helbred.

I den Fausbølske familie findes markante familiesygdomme. En af dem angriber næse og ansigt. Man har talt om rosen og om en speciel sygdom, der angriber næsen og farver den rød og lader den svulme grotesk op. Det er muligt, at der i dette tilfælde kan have været tale om en kræftsygdom. Den havde angrebet Marten tidligt, og i årenes løb blev den en frygtelig hjemsøgelse. Hans udseende vansiredes, og han havde store ulemper og smerter. Naturligvis søgte han råd vidt og bredt, men uden resultat. Han søgte at skjule den stærke vansiring, men på landet må vi nok erkende en ofte grim spotte lyst selv overfor en så ulykkelig sygdom. Der er ingen tvivl om, at Marten Fausbøl

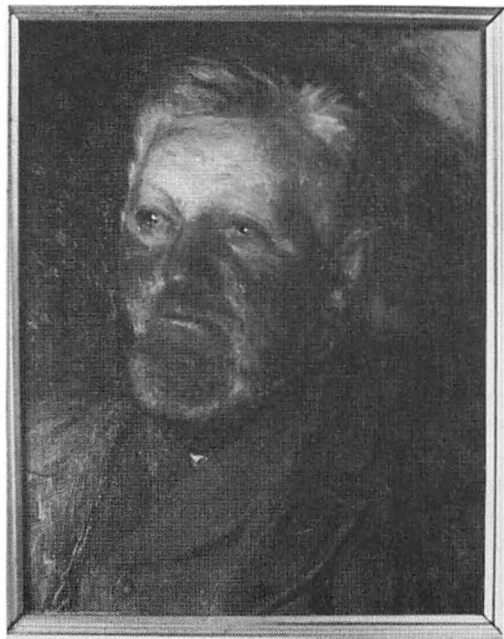
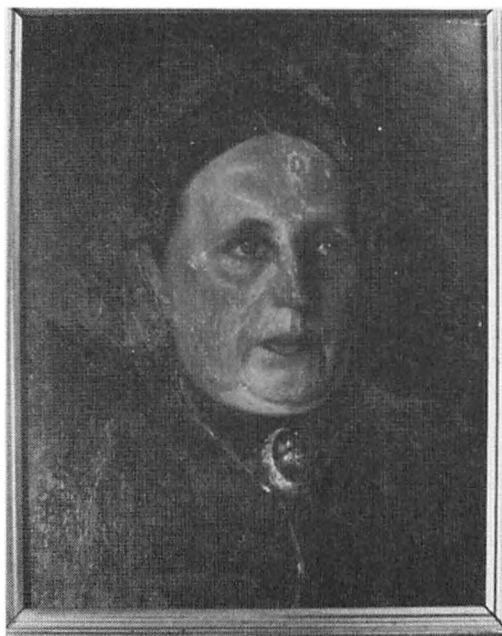
i årevis har lidt meget tungt både rent fysisk og sjæleligt. Længe før han forlod Mandbjerg fik han i en tilstand af voldsom og konstant irritation, og noget sådant indvirker jo på dømmekraften.

I årene omkring 1900 havde en af hans gode venner søgt at køre en sanering af gårdens økonomi igennem. Der var udsigt til bedring, men de stadige pengesorger forsvandt naturligvis ikke på en gang. Det hvilede tungt på hjemmet, at man på sognets største gård var henvist til en levevis, der ikke harmonerede med det man havde kendt engang. Familien pintes af megen uforstand, dum snak og sladder, som vanligt er ved sådant. Alle vil gerne have deres børn ivej, alt brokkede sig sammen og alt tårnede sig op. Livet for hårdt frem mod de to stoute og bundhæderlige mennesker.

Det er næppe muligt i dag at skildre den psykologiske hårdknude, som Marten Fausbøl, nu oppe i halvfjerserne, stak i. Han og søstersønnen Niels Jokum kunne ikke finde hinanden, sikkert med fejl på begge sider. Det knusende nederlag ved at skulle slippe en elsket gård, der havde været 300 år i slægtens eje, på den ene side. En enkelt uoverlagt bemærkning på den anden om alt det, der skulle rives ned og gøres ved, var vel forklaring nok. I 1908 solgte Marten Fausbøl Mandbjerg til den preussiske stat, der oprettede domæne af den store gård. Det gamle stuehus blev straks revet ned og en efter den tid stor, moderne villa blev bygget. Forpagteren var Heinrich Kock af den kendte slægt i Oksenvad. Marten og Anne Fausbøl flyttede til Toftlund.

Sidste år

Salget var for den tid et chock og føltes i dankheden som et nederlag. Bebrejdelserne rettedes ensidigt mod Marten Fausbøl, der måtte se sig forkastet i den landsby og på den egn, hvor han havde levet et langt liv. Selv hans broder Jørgen kunne ikke lade være med en enkelt bitter bemærkning i bogen: En slægts historie på Mandbjerg og fortællinger om forholdene der, 1909.

Malerier af Morten og Anne Fausbøl, født Lausen. Malet af Carl Wennerwaldt (1896).

Toftlund var dengang en stor landsby i voldsom udvikling. Mange flyttede til byen fra fjern og nær, på beskeden vis var der en næsten kosmopolitisk stemning. Det var svært at finde en ny vennekreds og i det hele taget at finde sig tilrette. Marten købte et hus ved siden af den nuværende sparekasse. Her boede han og hans kone nogle år. Den mand, der kunne mildne og forsone så meget af det bitre for ægteparret, var Hans Rolskov, selv udaf kendt Rurupslægt og senere sparekassebogholder i Toftlund. Rolskoverne har en bestemt slags sind - de fleste af dem i hvert fald - de kan vist både glatte ud og bære byrder.

Marten Fausbøl sad ensomt i sin stue og stirrede ud på den fremmede gade, hvor der skete så meget. Hans lidelser voksede, og gadedrengene spottede ondskabsfuldt hans udseende: Marten mæ æ Næjs. Marten med næsen, som viden-skaben skulle arve.

Da den store krig brød ud i august 1914, red hans efterfølger på Mandbjerg, der var tysk reserveofficer, rundt med de røde mobiliseringsplakater på en skumsvedt hest. Tre måneder efter blev der løst op for Marten, han døde den 4. oktober

1914. To år efter, den 18. september 1916, fulgte Anne Fausbøl efter.

I døden ønskede de to ikke at hvile i slægtens store gravsted på Branderup kirkegård, de forblev i Toftlund.

Eftertiden

Marten Fausbøls samtid havde travlt med at dømme og fordømme. Nu gik det sådan, at tabet af Mandbjerg for danskheden ingenlunde var noget endeligt. Få år efter fulgte Genforeningen. Den danske stat overtog gården og udstykkede mange husmandsbrug og beholdt skoven. Gårdens stamparcel er stadig en privatejet gård på næsten 100 hektar, meget efter vor tids begreber. Det er kun godt, at der kunne komme nye gode bedrifter og hjem på den store gårds udmarker. Alt har således jævnet sig.

Ingen kender de Jakobskampe, Marten Fausbøl har været igennem med sig selv og med en samtid, der næppe forstod ham. Der er jo alligevel næppe nogen, der lærer af historien, så hvorfor ikke lade det fordømte dømmeri fare og kun holde sig til det, der er muligt at forstå?

For alt blev jo ikke til nederlag for Martin og Anne Fausbøl. Deres ældste datter fik nok en kummerlig tilværelse, men de tre andre døtre gik det godt for. Her skal kun fortælles lidt om Kathrine Marie. Hendes mand kørte fast herhjemme, og som så ofte var, blev udvejen emigration til USA. En dag stod de med en kuffert i hånden i Seattle på Amerikas vestkyst. Uden penge, uden venner, helt henvist til sig selv.

I vor tid ville man tale om samfundets skyld og pligt til at hjælpe, men det var før de store sociale lovgivninger med bistandskontor, og hvad dertil hører.

Kathrine kom i tanker om at hun havde lært at »vække hen«. Det var en henkogningsmetode, der var gængs indtil køleskabe og frysebokse kom op. Man kogte fødevarer og konserverede dem i lufttætte glas, der lukkedes med de kendte røde gummiringe. Seattle var en fiskerby, hvor der landsattes store mængder fisk, der skulle sendes ind i landet. Kathrine begyndte at »vække hen«. Det blev til et af den amerikanske vestkysts største firmaer i fødevarerbranchen og stor velstand. Engang i 50'erne blev det fusioneret med »General Foods«, og hendes familie lever endnu i USA.

Fausbøllerne

I lige linie findes Fausbøl-navnet ikke mere, men mange har sikkert set det i forbindelsen Hauch-Fausbøl. Bag dette navn ligger også en historie. I 1779 fik en pige af Ugeslægten, Seli (sandsynligvis Cecilie eller Sille) Fausbøl, et barn udenfor ægteskab. Hendes forældre Peder og Ellen Nissen på Fausbølgaard tog barnet til sig som Christian Nissen Fausbøl. Det var en opvakt dreng, der blev præst, sidst i Hasle ved Århus. Hans søn var professor Viggo Fausbøl, der som sanskritekspert ligefrem havde verdensberømmelse. Giftermål mellem slægterne Fausbøl og Hauch skabte navnet Hauch-Fausbøl. Det er siden båret af flere kendte journalister, skribenter og kunstnere. - Men selv om Fausbøl-navnet næsten er forsvundet, så er mange kendte sønderjyske slægter i familie med de to grene af det gamle

navn, både Uge og Mandbjerg. Før talte man undertiden om Fausbølblodet, der rummede både positivt og negativt, men sjældent det småtskårne.

Spoon River på Toftlund kirkegård

I Edgar Le Masters digtsamling står man ved mange gravstene, hvor gravstenene taler deres tyste sprog. Der er kristen tankegang i det, men også græsk tragedie og uafvendelig, grusom skæbne. Mange er gået uforløste i deres grav. Livet har for dem været et narrespil, hvor realiteterne sjældent stod mål med deres håb og længsler.

Kender man det mægtige skæbnesus i Fausbøllernes historie og i de store træer, som de selv har plantet ved deres ældgamle gård Mandbjerg, så kunne man måske forvente samme håbløse skæbnehengivelse. Men Grundtvig, den store fortolker, ser det anderledes:

*Udrundne er de gamle dage,
som floder i det store hav,
og hvor sig hviler nu den svage,
der fandt den stærke og sin grav,
men lovet været himlens Gud,
de rædles ræt dør aldrig ud.*

Just de sidste to verselinier står på en anden gravsten på Toftlund kirkegård få skridt fra Fausbøllerne. De to linier er sat der med velberåd hu, men det er en helt anden historie.

Laust Arnum af Bovlund

Den grummeste kone i Bovlund skal engang have været Maren Hanses - Hans hører man aldrig noget om - på en gård, hvis bygninger nu er forsvundet. Jørgen Fausbøl kalder den den nordvestligste gård. Den var nabo til Helge Thyssens gård og lå sammen med den nedenfor bjerget, hvor vejen nu går efter Bovlund Baalsted.

Maren Hanses sagde og gjorde mange ting, der endnu mindes, og det kan der fortælles om en anden gang. Her skal kun nævnes hendes store ønske: At hendes gård kunne flyttes op på bakken. Der skulle der bygges standsmæssigt og over døren skulle der sættes: Store forgyldene Tøgger, et gammelt ord for initialer. På bakken ville hun kunne skue ud over verden - det er et gammelt Bovlund ønske - og alverden kunne se hendes herlighed og glæde. Men Maren nåede aldrig så vidt. Det gjorde derimod en af hendes efterfølgere på gården. Laust Arnum byggede på bakken og gjorde det, så Maren ville have frydet sig. Det er den gård, der nu kaldes Bjerggaard, som Andreas Jacobsen og efter ham Laurids Møller ejede i lange årrækker. Det er en prægtig gård både i jord og bygninger, selv om begge dele har kostet slid. Mange vil have lagt mærke til de smukke hegn af seljerøn, der omgiver en del af markerne.

Har man været i Bjerggaardens stuer og gået over dens marker og gennem den smukke have med de statelige træer, fornemmer man lidt af sind og sjæl hos de mennesker, der har boet og virket her, også af den mand, der byggede på bjerget, Laust Arnum, selv om han forlængst er død og begravet. Sådan er det med gårde.

Laust Arnum var for sin tid et begreb, en Aladdinnatur med store evner. Marten Refslund Poulsen har skrevet om ham i bogen Minder og gjort det godt. På vore bedsteforældres tid var det en fordel og en

ære at have tjent hos den dygtige foregangsmand. Mindet om ham levede længe efter hans tid, men der er jo for-gæng i næsten alting.

Han var født i 1835 på en gård i Landeby ved Løgumkloster. Som dreng var han videbegærlig og oplevelseslysten. Udlængslen drev en tid rundt med ham. Han var allerede som ganske ung handelsmand og rejste vidt og bredt. Han havde store evner til at suge viden og ud-dannelse til sig uden regulært at gå i skole eller tjene i længere tid på foregangsbrug. Det var just i hans ungdom at meget nyt kom op i landbruget, både i markdriften og avlsarbejdet. Lutter gode landbrugs-tider blev det ganske vist ikke i hans manddomsår fra omkring 1860 til ind i 1890'erne, men det gjorde ikke så meget.

Laust Arnum i sølubryllupsdret 1888.

*Cathrine Arnum, født Callesen,
i sølubryllupsbilledet 1888.*

Allerede i 1855 havde han fået fast ophold hos en barnløs farbroder, Jacob Arnum i Bovlund, der ejede to gældfrie gårde. Han blev gift i 1863 med Cathrine Callesen fra Wittegaard i Højst sogn. Efter svigerforældrenes død arvede han også denne gode gård. Den blev solgt til en slægtning, der døde tidligt, og Laust Arnum arvede Wittegaard endnu engang. Pengene kom ind ad lukkede døre i form af arv. Marten Refslund Poulsen taler om en samlet arv på 70.000 mark, men det var betydeligt mere - på en tid, hvor gårde på et par hundrede hektar stod i ejendomsskyld til 40.000 mark.

Arven fik ikke lov at ligge uvirksom hen. Laust købte jord og mageskiftede så han fik sin Bovlundjord samlet. I 1871 byggede han Bjerggaarden, hvis stuehus står endnu. Der går en smuk hall tværs gennem huset, så man kan se udover en meget stor plæne mod syd og øst. Stuerne er nok store, men meget hyggelige, udsmykket efter smagen for 100 år tilbage med bemalede vægge og lofter. Der var rigeligt plads i det store indhus. Der kunne endda blive eneværelse til hver

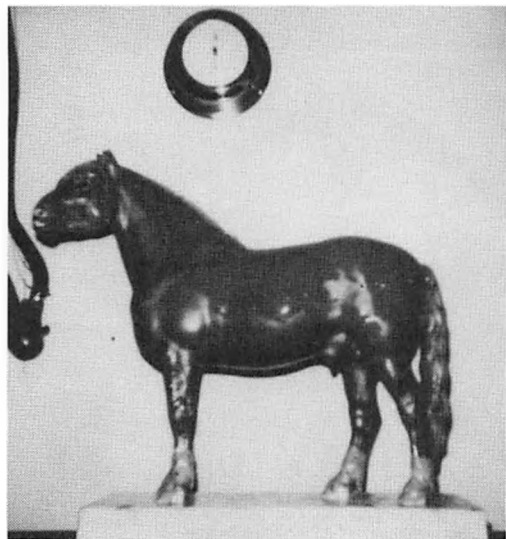
karl på den store gård, det var en uhørt luksus for den tid. Min morfader tjente der i 1880'erne og har fortalt om de store bogreoler på loftet, som karlene endda måtte låne af.

Det var ikke blot inde, der skete noget. Der blev indført korthornskvæg og stamfår fra England, men mest interesserede hesteavlens Laust Arnum. Det var jo den tid, hvor hestene var eneste trækraft i landbruget. Svære belgiske og jyske heste var de dominerende på større gårde, men på Bjerggaarden sigtede man efter en lidt lettere hest, der både havde trækevne og bevægelighed. Den kaldtes den slesvigske hest, og på gården stod THOR, en meget kendt hingst, til disposition for avlsarbejdet. Endnu i trediverne har jeg hørt om heste her på egnen, der skulle nedstamme fra Laust Arnums hingste. Det var meget eftertragtet at komme til at tjene på Laustes gård, og hans stalde var ofte besøgt af landmænd fra nær og fjern, der ville se indretning og dyr.

Da Laust Arnum stod på sit livsløbs højdepunkt var hans gård på 138 hektar, der var en gunstig blanding af høj og lav jord. Engene var jo så nødvendige til sommergræsning og vinterhø, og den høje jord var meget belejen, d.v.s. ikke for våd og tung, men let at arbejde i. Laust var åben for alt nyt, der kom frem: Røeavl, nye frø- og kornsorter, bedre pløve og bekvemmere stalde med møddingspladser og ajlekuler.

Der var bud efter ham i foreningslivet. Gennem mere end 20 år var han formand for Den Nordslesvigske Landboforening. Der blev nok trukket store vekslere på hans tid og pengepung. Både handelen, avlsarbejdet og foreningslivet trak ham meget hjemmefra, og var han endelig hjemme væltede det ind med besøg. Hans natur var gæstfri, og stemningen i det store hjem var festlig. Han kunne også feste for andre uden for hjemmet og var en meget afholdt »skaffer«, der nok skulle holde stemningen vedlige.

Mange lærte ham at kende som et hjælpsomt menneske. Han var aldrig smålig med lån af den ene og den anden art til folk, der kunne trænge til en hånds-rækning. Han var ens overfor alle, og han forstod at tale jævnt og forståeligt om al

Hingsten Valdemar, der blev kåret i 1885 som Tysklands bedste af slesvigsk race, modelleret af Max Landsberg i fuld størrelse. En mindre model ejes af familien og er fotograferet her.

den ting. Folk kunne lide ham. Djærv og ligefrem kunne han finde træffende udtryk både for medfølelse og spøg. Han var det, der hedder en glant mand på sønderjysk.

Der går et utal af historier om denne Aladdinskikkelse. Flere gange skal han være forsøgt bestjålet eller overfaldet på de lange køreture i en arbejdsfjedervogn, som handelen førte med sig. Det fortælles, at han engang i mørke fik to mand bagop i vognen, der ville kværke ham. Den ene fik et slag med en stor vognnøgle, han altid havde for hånden, den anden en af pisken, og så satte hestene i galop.

Hamborg var dengang en verdensby, hvor lommetyve og bondefangere havde kig på de mange gæster fra bondelandet. Laust mærkede en dag i stærk trængsel en hånd på vej ned i sin jakkelomme. Han kunne ikke få armene fri, men fik alligevel en arm lusket udenom tyvens og klemte til. Tyven vandede sig og trak armen til sig uden nogen af dem sagde et ord.

Laust var ikke høj, men stærk og linne, d.v.s. smidig. Han var noget nyt for sin tid, nemlig gymnast. Min bedstefader har fortalt, hvordan han kunne svømme og det var usædvanligt for den tid. Han var

en glimrende skøjteløber og tog ved vintertid tit turen over engene på skøjter fra Bovlund til Løgumkloster. Han kunne stå på en hesteryg i trav og sprang op og ned fra lofterne som en kat. Han var ikke tit med i marken, men var han, kunne ingen følge trop med leen. Ride og køre var sport for ham, og der går et utal af historier om væddekørsel og standsning af løbske heste. For det meste skulle karlene trave hestene, når de skulle mønstres på gårdspladsen eller i hestelykken, men skulle det være helt ekstra, tog Laust selv hesten og nakkede den op. Dyr forstod ham, fortalte mange af hans karle, de gjorde, hvad han sagde.

Dertil var han en spolt, d.v.s. en spøgefugl. Når handelsfolk var langs, sov de tit i dobbeltseng, men helst ikke med Laust, for han kunne nappe med tæerne. Børn elskede ham for hans mange kunster og fordi han tog sig tid til at snakke med dem. Han kunne lave skyggespil på væggen, rokke med ørerne og fortælle allehånde historier.

Skønt han i mange år var en meget velhavende mand, var han ganske fordringsløs af væremåde og hård ved sig selv. En nat blev en af hans karle vågen ved, at Laust stod og rodede i en værktøjskasse på karlens værelse. Hvad leder Du efter Laust, spurgte karlen. En knibtang, var svaret, jeg skal have en tand trukket ud. Æ tror Do er tombe, gøs karlen, men Laust satte sig, så han sad godt fast, og fik tangen listet ind om tanden. Et fast ryk og så var den potte ude. Sådan var Laust. Og snakken gik.

En vis portion ulykke og modgang skal alle vist have, og det fik Laust Arnum også. Hans farbroder havde spået ham, at det dyre byggeri på bjerget ville bringe ulykke, men som helhed havde han vistnok haft for dyr en levevis. Det megen fravær fra hjemmet og de mange gæster havde kostet. Han havde gjort for meget arbejde uden at få penge for det, og fra engang i 1890'erne kunne det mærkes, at hans sind undertiden var nedtrykt.

I 1889 døde hans hustru, og tabet tog meget af hans livsmod og energi. Cathrine Petersen af Vellerup, moder til fru Anne Schelde, Vellerup, var husbestyrerinde for ham en tid efter. Hun har fortalt,

Indhuset eller stuehuset set fra haven. Stilen er blandet, men helheden enestående stemningsfuld.

at Laust sagde til hende, at det var bedst om der kunne spares i husholdningen. Hendes svar var, at der jo kom så mange, og at alt jo skulle være så godt, så godt. Både gæstfriheden og hjælpsomheden kostede. År forud sagde Laust engang spøgende, at nu havde han syv koner, sin egen og seks enker med børn i vanskelige kår, som han bistod. Han gjorde ingen skel mellem dansk og tysk, når han traf på nød, og han mindedes af begge nationaliteter som en god mand.

Den 13. september 1890 traf en ny stor ulykke ham. Hans gård brændte med hele avlen og genopbygningen kostede dyrt. Besætningen bjergedes sammen med seks værdifulde hingste, men en lang tid var alt i uorden. Det kneb at komme igang igen. Der havde været kriser i halvfjerdserne og firserne. Omkring 1900 kom der opgangstider igen, og havde Laust kunnet holde ud nogle få år endnu, var han sandsynligvis kommet over æ knach, som det hedder. Nye toldmure omkring det tyske

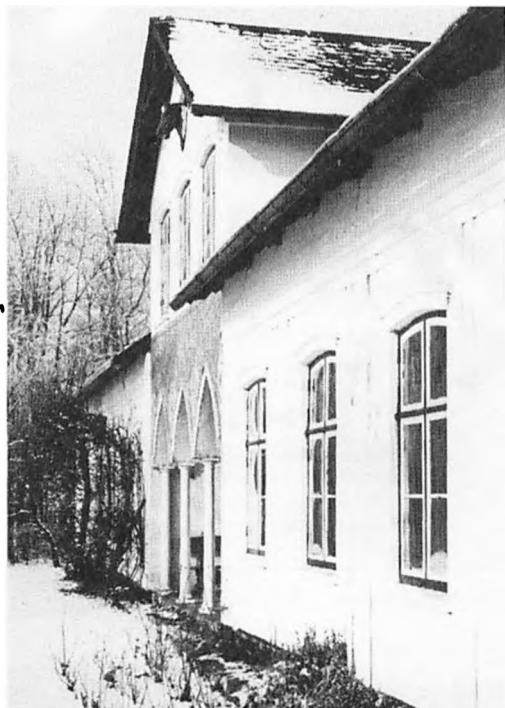
kejserrige, gav store landbrugspriser, men da var det for sent.

Den 20. februar 1902 solgte Laust Arnum sin gård til Andreas Jacobsen, møllersøn af det kendte dynasti på Hellevad vandmølle. Prisen var 130.000 mark og ville få år senere have været det dobbelte. Besætningen var der allerede svundet i, og resten solgtes særskilt. Laust Arnum kunne svare enhver sit, men så var der heller ikke meget tilbage.

De følgende år vekslede han med ophold hos børnene, særligt den ældste søn Jens Arnum, der var boghandler i Askov. Han afviklede sine mange tillidshverv, og han havde prøvet meget: Sognefoged, kirkeværge, kredsdagsmand, medlem af mange kommissioner, men glædest havde han været for formandsposten i Den Nordslesvigske Landboforening i henved tyve år. Han havde stået for de store dyrskuer i Toftlund og Gram og altid sørget for gode foredragsrækker i foreningen, der havde kostet ham det uendelige af

Bjerggaard fotograferet fra haven. På den store plæne står fire prægtige træer: Rødbøg, broget ahorn, birk og eg.

I gavlen satte hesteopdrætteren Laust Arnum et hestehovede.

penge og tid. Han fejredes ved en festmiddag på Frosch Hotel i Toftlund, og foreningen gav ham endda en beskeden livrente som en tak for de mange års arbejde.

Laust Arnum kunne tage det onde med det gode. Han blev ikke nogen bitter og indesluttet mand, men var stadig aktiv i stort og småt. Venner var velkomne i de nye og beskednere omgivelser. Der blev spurgt til alt og alle, og minderne blev genopfrisket. Min ko gir kun kjennmjalk no, kunne han sige med et smil til en gæst fra den gamle egn, men Do har jo også kendt den, da den gav procenter.

Mange mindes ham som en livets elsker. Han glemte aldrig solens gang fra bjerget, hvor hans gård lå. Æ loj vachen i nat, sagde han til sønnen, der kom en god forårsregn. No grønnes ett i Bovlund.

Han fordrev megen tid med læsning og fulgte levende med i alt i en tid, hvor alt begyndte at bevæge sig. Verdenskrigen tårnede langsomt op i horisonten, og danskheden kæmpede for livet. I de unge

år havde Laust fulgt H. A. Krügers eds-nægterlinie, nu kunne han følge H. P. Hanssens tanker. En sidste tort fik han, da tyskerne tog hans valgret i 1908, fordi han var så lidt hjemme, at han ikke blev betragtet som boende i Nordslesvig. Laust var i det »gamle land«, hvor man har så langt et blik nedover Sønderjylland.

Laust Arnum døde den 19. oktober 1908 i Askov hos sønnen efter nogen svagelighed. Han blev mindet i mange nekrologer, og på ligfærden med hestevogn sydpå, mødte folk op ved vejen for at vise ham en sidste ære. I Gram blev han fulgt af et stort følge gennem hele byen. I Agerskov havde hans søn Jakob gæstgiveri og herfra førtes kisten til Agerskov kirkegård. Talerne ved begravelsen mindedes hans liv og virke og også den modgang, der havde kendetegnet hans sidste tid i Bovlund, men også hans ædle hjælpsomme sind og hans evne til at tage livet som det kom.

Martin Refslund Poulsen filosoferede ved mindet om Laust Arnum om det nød-

6811

Vor kære Fæder og Svigerfæder,

Laust Jensen Arnum,

er i Gaar efter længere Tids Sygdom afgang ved Døden i en Alder af 73½ Aar.

Askov, d. 20. Oktbr. 1908.

Paa Børns og Svigerbørns Vegne:

Jens Arnum.

Begravelsen finder Sted Lørdagen den 24. Oktober om Eftermiddagen Kl. 2 fra Jakob Arnums Gæstgiveri i Agerskov.

I Merges døde min kjære Kone

Cathrine Marie Arnum

f. Callesen.

Bovlund, d. 26. Marts 1889.

L. Arnum.

Begravelsen finder Sted Tirsdag d. 2. April Middag Kl. 12¹/₂ fra Hjemmet.

Laust Arnums egen dødsannonce.

Dødsannoncen over Laust Arnums hustru, Cathrine, født Callesen.

vendige i, at der både er samlere og spreder. Var der kun samlere, ville alt jo ende på ganske få hænder. Laust havde været en spreder, men hvad han havde været, så havde han været det med maner.

Man kunne også se sådan på det, at Laust Arnum og hans samtidige havde levet i en tid, hvor meget var i bevægelse. Det var en tid med store krav, og der skete grundlæggende ændringer. Hvad enten man blev stående eller sprang på vognen, var der risiko. Slutteligt var den enkelte svag overfor konjunktur og udvikling, eller om man vil: skæbne. Frugtesløst havde hans levned ikke været. Talrige landbofæller og tidligere tjenestefolk havde nydt gavn af hans hjælp og undervisning. Han havde været med til at føre en ny tid ind i sit erhverv og på sin egn.

Mange har spurgt, hvordan han egentlig vidste og kunne alt det, han førte igennem i mange år. Hans far døde tidligt, og hjemmet stillede store krav til ham. Han havde nok megen medgang, men de mange hverv slugte mere både af tid og penge. Svaret er, at Laust Arnum var en læsehest: Skønlitteratur, aviser, fagskrifter, alt blev slugt. Han forstod at formidle meget af det han læste uden nogen større uddannelse, og det er jo en stor kunst. Folk, der har tjent hos ham, undrede sig

mange år efter, hvor mange aviser Laust holdt, og hvor mange bøger han havde. Hvad der optog sindet, snakkede han med sine folk om. Det var bedre end at være på højskole, har flere sagt. Han havde ikke svært ved at få folk.

Laust Arnum havde noget meget dansk i sind og levned, og han burde have en langt udførligere levnedsskildring, end det her har været muligt.

Det preussiske forligsmændssystem

- praksis i Tislund sogn 1880-1919

Wir Wilhelm, von Gottes Gnaden König von Preussen etc. gav den 29. marts 1879 en lov om indførelse af en Schiedsmannsordnung i alle byer og landkommuner. Kort efter udkom i Frankfurt am Main loven med fortræffelige kommentarer, sagsregister og formularer, der var let forståelige for lægmænd. Ordningen var bemærkelsesværdig ved udelukkende at skulle administreres af lægmænd uden juridisk indblanding. På dansk vil Schiedsmann bedst kunne oversættes som forligsmænd, hvis hverv var et formidle en art frivillig mægling eller voldgift, der i protokolleret og underskrevet stand bandt de stridende parter.

De sidste årtier i 1800-tallet var brydningsår med store vandringer fra land til by, fra egn til egn. Store strukturændringer foregik i alle erhverv. Pengeøkonomien blev altdominerende. Dagligdagen blev afvekslende. Folk blev tvunget tættere op ad hinanden, og den ene og den anden bagatel gav anledning til uenighed og stridighed. Den preussiske Schiedsmannsordnung tilsigtede en lempelig administration af sådanne gnidninger, så de ikke nåede frem til juridisk retsbehandling og derved belastede retssystemet. Schiedsmannsordnung gjaldt naturligvis også provinsen Slesvig-Holsten og dermed Tislund sogn i Haderslev amt. Knud Aagaard i Agerskov havde i 1815 i Beskrivelse over Tørring Lehn skildret slesvigernes overmåde kærlighed til disputer, der gerne, uanset omkostninger, måtte udkæmpes på retsplan. Det må derfor være af interesse at erfare, hvorledes den egentlig praktiske og fornuftige preussiske ordning kom til at virke i praksis. Dette er muligt for Tislunds vedkommende, fordi den fuldstændige protokol over Schiedsmannsordnung for sognet er bevaret for perioden 19. maj 1880 til 19. juli 1919, tilmed ført på dansk indtil 24. april 1900.

Hvervet som forligsmænd var et æreshverv, men dog borgerligt ombud, som vanskeligt kunne undviges. Hans opgave var at foretage en mægling i visse borgerlige retstvistigheder, og der var givet meget detaljerede bestemmelser om eventuel inhabilitet. Enhver, der følte sig forurettet i et eller andet anliggende med en række undtagelser, kunne indfinde sig hos opmanden og begære den stævnet, som han mente sig trådt for nær af. Han angav kort grunden, der blev protokolleret. Derefter stævnedes begge parter til forligsmændens bolig, hvor der foretoges et mæglingforsøg. Lykkedes dette, blev parternes indvilligelse protokolleret og underskrevet, hvorefter den var retskraftig. Lykkedes mæglingen ikke, blev den fortsatte uoverensstemmelse protokolleret og underskrevet. En udskrift af protokollen var derefter ofte første indledende skridt i en regulær civilproces.

Ordningens effektivitet beroede udpræget på forligsmændens sunde fornuft og evne til at forstå mennesker og problemer. Hvor sådant var til stede, kunne et utal af stridigheder glattes ud og afgøres ved et fornuftigt kompromis. Var forudsætningerne ikke til stede, fik ordningens udøvelse vel let et skær af det komiske og betydningsløse. I Tislund sogn synes den fornødne menneskekundskab at have været til stede, men i en lang række afgørelser må forligsmændene have smilet i skægget, men godt inde i skægget, fordi masken måtte holdes som et vigtigt element i ordningens anvendelighed. Parterne måtte føle, at deres anliggender toges alvorligt, retsindigt overvejedes, og at afgørelsen lå i nærheden af det man, når en hidsigthed havde lagt sig, følte var rimeligt. Undertiden føles, at forligsmændene har hørt om oraklet i Delfi, undertiden også, at han har ladet falde et par kraftige og velvalgte ord.

Die
Schiedsmanns-Ordnung

vom 29. März 1879

mit

**Erläuterungen, Sachregister und
Formularen.**

Herausgegeben

von

G. Kraß,

Oberamtsrichter zu Braubach am Rhein.

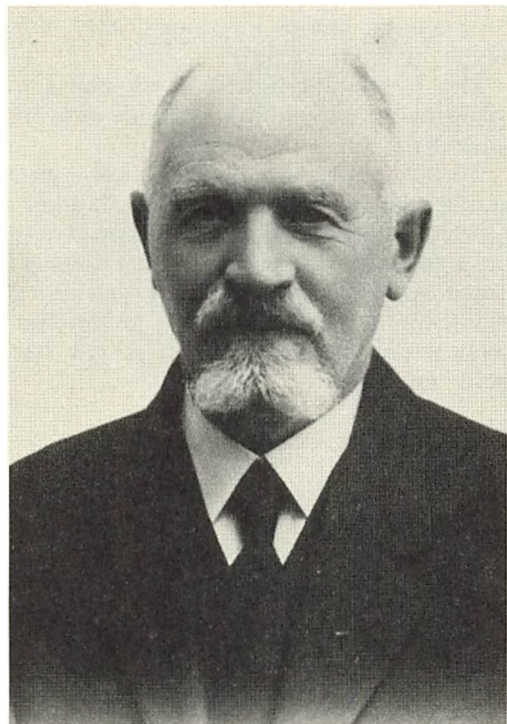
Zweite unveränderte Auflage.

Frankfurt am Main.

Jaeger'sche Buch-, Papier- und Landkarten-Handlung

1879.

Gårdejer Christian I. Lund, (1866-1946), Lundsminde, Aabøl. Den sidste Schiedsmann i Tislund sogn.

Ordningens første sag i Tislund sogn fandt sted for gårdejer Niels Oxholm, Gøtterup, den 19. maj 1880:

I dag fremstod M. L. J. fra Tislund og androg på, at pigen C. M. M. i Tislund indstævnes til forligsprøve, fordi hun den 2. maj d.å. kaldte ham for en gammel quind og lort. Dernæst følger en beskyldning om uretmæssig fjernelse af en række genstande fra klagerens bopæl. Denne del af klagen er streget igennem med blyant. Sandsynligvis har den besindige opmand ment, at der ikke burde siges mere, end hvad man kunne stå ved, så man ikke senere skulle fortryde.

Der indstævnes til den 21. maj 1880 kl. 2 eftermiddag, og underskrift afgives af klager og opmand.

Dernæst den 21. maj 1880: Begge parter mødte og blev således forligte, at alt fra i dag af, hvad de forhen havde imod hinanden, er tilgivet og eftergivet, og hvad de har beskyldt hinanden for, tages hermed tilbage. Forelagt og underskrevet.

I den næste sag den 6. maj 1881 forligedes to parter, der var blevet uenige om en kartoffelsæk.

Den efterfølgende sag 15. maj 1881 drejede sig om en kreaturhandel mellem en mand fra Aabøl og en fra Agerskov. Kreaturet havde vist sig sygt. Et passende afslag i prisen aftales. Forelagt og underskrevet.

Gennem årene følger en lang række sager, hvor en eller anden har sagt noget fornærmende om en eller anden. Betegnelserne kan have været ret utvetydige: Tyveknægt, so, bedrager, sladderkvind og lignende. Heldigvis viser det sig næsten altid, at så stærke ord har aldrig været brugt, aldrig været tænkt brugt, og skulle de endelig være blevet brugt, beror de helt på en misforståelse. Da begge parter i reglen har nået at udtale sig, har ingen noget at lade nogen høre, og grundlaget for en fuldstændig tilbagetagelse, beklagelse og løfte om fremtidigt ikke sige lignende igen, er til stede.

Vigtigere er uoverensstemmelser i husdyrhandler, læreforhold, forladen af plads i utide og især hegns- og vandløbsstridigheder. Her har opmanden været på prøve, men når i langt de fleste tilfælde frem til et fornuftigt kompromis. Han har hurtigt lært sig en kølig, upersonlig stil i sagernes beskrivelse. Til gengæld understreger han i forligsprotokollaterne parternes fuldstændige enighed og beklagelse over, at det skulle komme så vidt. Lejlighedsvis ikendes en mindre bod eller regulering i pris, løn m.m.

I 1883 blev Terkild Brodersen fra Åbøl forligsmand. I hans tid mislykkedes enkelte mæglinger, og det skete også, at indstævnedede ikke mødte. Det ses også, at enkelte navne forekommer ret ofte både som klager og som klegeanledninger.

En mand med to gode danske navne og et klangfuldt tysk efternavn, endda med von, møder op den 24. juni 1885. Nogen har sagt om ham og hans familie, at de var ringe folk. Sagen forliges. Der er sagt noget uholdbart, og der er 6 mark til vonindehaveren, der har haft en flot håndskrift.

Den 20. november 1885 klager samme igen. Hans kone angives at sulte børnene. Forliget mislykkes. Udskrift af protokollen til klageren.

Den 6. marts 1886 har der været lidt slagsmål i Gøtterup kro. Den indstævnedede

kromand møder ikke. Udskrift af protokollen.

1888 tiltræder Niels N. Schultz som forligsmand. i hans tid idømmes flere gange bøder af erlægge til Tislund sogns fattiggasse. Der er flere tilfælde af slagsmål, beskyldninger for tyveri og et par unge tjenestefolk, der blev trukket ved håret ud af sengen. Men der er megen tilgivelse tilsidst. Forelagt og underskrevet. Et par mark til fattiggassen.

To sager har plaget forligsmanden gennem flere år. Anledningen har i begge tilfælde været løs snak, der i ufuldstændig gengivelse er nået til de omtalte. I den ene var en fader fornærmet over, at det sagdes, hans børn ikke fik nok at spise, i den anden havde for år tilbage været indgået forlig. En af parterne skulle have tiet stille derefter og gjorde det ikke. Fra 1895 til 1898 fornemmes den upartiskes suk.

I 1900 tiltræder Christian Lund af Åbøl som forligsmand, og fra 1902 må protokollen føres på tysk. I hans tid er det næsten udelukkende diskussioner, hvor man er blevet lidt heftig og uoverlagt, og den sædvanlige snak om dit og dat, der altid tjenstvilligt bringes videre. Opmanden er englelig tålmodig, og de fleste mæglinger lykkes.

Der er englesang i de gensidige forsikringer om, at man ikke har ment noget ondt, tager alt i sig igen, tilgiver og aldrig vil gøre sådant igen. Man er nået frem til verdenskrigens år.

Den sidste embedshandling foregik den 19. juli 1919 og var en mægling mellem to gamle krigere, der flittigt havde gjort brug af den preussiske stats Schiedsmannsordning. Der anføres først, at mæglingen mislykkedes; men i forstuen må man have besindet sig.

Hvad forligsmanden helst ville skrive, kom til at stå: Klageren tog sin klage tilbage. Forelagt og underskrevet. Det var protokollat nr. 70 i løbet af de 40 år siden ordningens oprettelse.

Tislunds sogns protokol over forligsmandsordningen kan give anledning til smil, men også respekt. Mennesker strides. Her var det dagligdagens små uoverensstemmelser, der for det meste blev afgjort i mindelighed. Ude i den store verden var der også strid, og der

blev mange landes ungdom dræbt, lem-læstet og gjort fattig.

Der hørte faderlighed til hvervet som forligsmand, og den må Tislunds udøvere have haft.

Forligsmandsbegrebet har ikke været kendt i dansk ret; men voldgiftsmanden i husdyrstridigheder har nok jævnligt haft brug for lignende evner. Om en meget kendt og agtet voldgiftsmand fortælles: Han bløw tombe gal, hvis vi itt forlisset, men winne vi haj forlisset, så gav han gelik en bajer.

Toftlund Søndermølle - borte med blæsten

I skattelisterne fra 1500-tallet nævnes sammen med Bevtoft og Branderup møller en lille vandmølle i Herrested, Toftlund bys og sogns ældste navn. Den var kun lille, hvor de to andre møller svarede 900 og 360 skæpper mel i afgift, skulle Herrested kun udrede 20.

Hvor den lille Herrested mølle kan have ligget ved ingen mere. Muligvis på Lebakken i nærheden af broen på den gamle Toftlund-Gestrup vej, muligvis på Fiskebakken i nærheden af Musvang. Det mest sandsynlige er dog nok Farverbækken, der før løb forbi Iver Matzens ejendom i Østergade, men som nu er rørlagt på en lang strækning.

Toftlund by lå fjernt fra vandløb, der førte store og stabile vandmængder. Til gengæld lå byen højt. Det var naturligt, at der tidligt kom vejmølle i byen, med tiden blev det endda til to: Sønder- og Vestermøllen.

Vejmøller blev almindelige i Danmark i 1600-tallet. Sandsynligvis har der været vejmølle i Toftlund fra omkring 1780. Da nævnes en møllegård i Toftlund by, som tilhørende Detlef Outzen i Roost. Der kan muligvis have været mølle før, men først ved udskiftningen blev der flyttet en gård ud fra Toftlund by til møllegårdens plads bag installatør Jens Holts og mekaniker Peter Holms nuværende forretninger. Her lå møllen godt på den træløse kirkebakke, der fangede vinden fra alle verdenshjørner. Toftlund kirke og Søndermølle siges at være de højstliggende i Sønderjylland.

Møllegården lå mærkeligt nok på såkaldt »kongerigsk« grund, d.v.s. den havde skatte- og tingpligt til Ribe amt som hørende under grevskabet Schackenburg. Iøvrigt var det en meget stor gård, der strakte sig øst på gennem de nuværende Blomsterpark- og Kongehøj kvarterer til Hølleskov, og nord på ned til mejeriet.

Toftlund Søndermøllens tidlige historie må vente til en anden gang. Den kan imidlertid følges ganske nøje fra 1851 i arkivalierne på landsarkivet i Aabenraa.

Den 1. august 1851 indgår møller Thomas Hansen Lund fra Toftlund, født den 4. februar 1811 i Avnbøl, ægteskab med Cathrine Ravn, født den 19. marts 1818 i Vandling, Starup sogn. Thomas Lund har sandsynligvis været møller for ejeren af Møllegården, Johannes Jessen Pedersen. I 1857 køber Thomas Lund gård og mølle af Johannes Pedersen for 600 rigsdaler, en ret lav pris. Alle bygninger skal have været noget forsømte.

Omkring 1870 skal møllen være brændt og blev meget solidt genopført. Bekostningen må have været betydelig, og det er sandsynligt at Thomas Lund, der da har været omkring 60 år gammel, har måttet påtage sig en del gæld. I 1879 sælger han til sønnen Hans Thomsen Lund for 31.500 Mark. En del af købesummen lånes hos en enke i Haderslev, Anne Margrethe Sørensen. Hen ad vejen sælger Hans Lund jord fra gården, og det er nok ikke gået så godt med gård og mølle. Efter forskellige omskiftelser må Thomas Lund, 75 år gammel, i 1886 tilbagekøbe Møllegården. På dette tidspunkt har der været omkring 40 hektar jord til den.

Kort efter købet i 1886 dør Thomas Lund, og hans arvinger ejer en tid gård og mølle i fællesskab. En af Thomas Lunds døtre, Botilla, er gift med en maler August Poulsen i Toftlund, og han kommer sluttelig til at eje det hele i 1892. Derefter kommer gård og mølle for en tid »o æ rumpelbænk«. En købmand Bern i Flensborg køber Møllegården i 1900 og sælger den flere gange, men må hver gang tage den tilbage. Selve møllen har imidlertid god søgning, og den holdes godt vedlige. Fra gården sælges jævnlige jord, formentligt for at rejse penge.

Toftlund Søndermølle kort for nedbrydningen i 1938. - Den tunge møllehat med de store vinger drejedes fra omgangen med røkværket. - Møllen er drejet op mod vind fra sydvest.

I november 1920 købes Møllegården af møllejer Carl Madsen, der må virke i de vanskelige år efter første verdenskrig. Han kører fast i 1925, og gård og mølle overdrages til sønnen Hans Eckard Madsen. Der var vanskelige pengeforhold, og købesummen måtte rejses ved kautionsisters hjælp. Det var 12 møllesøgende bønder, og de blev kaldt de 12 apostle.

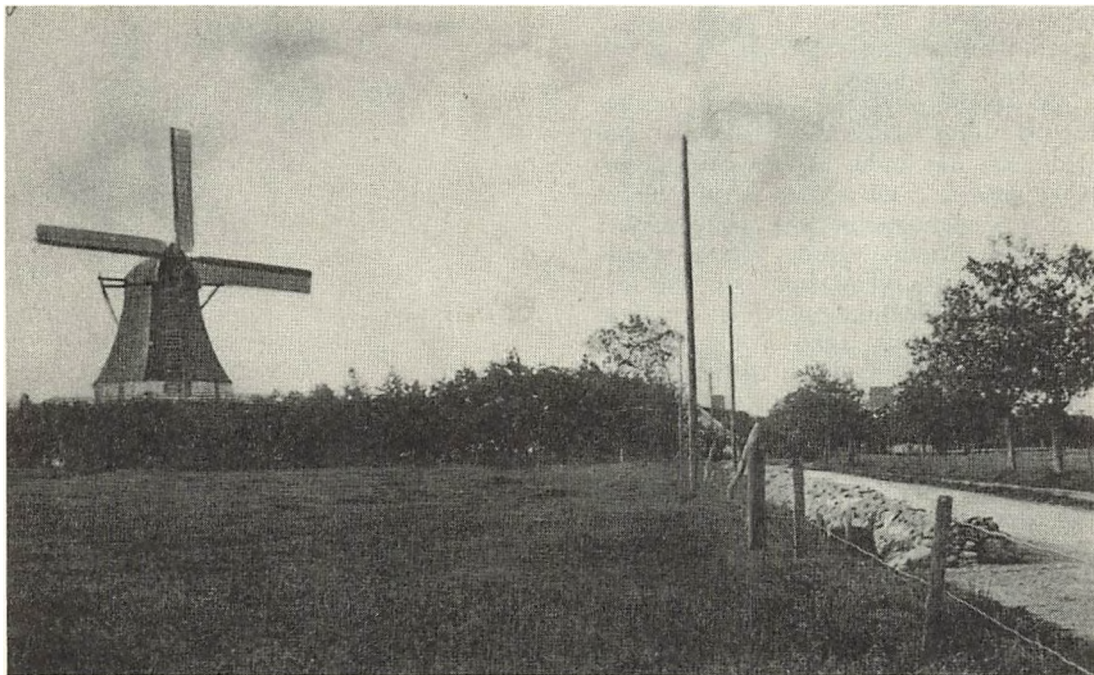
Kort tid efter den 25. september 1926 overtager to af disse bønder Møllegården. Det var gårdejer Nis Enemark, fra Enemark mellem Højrup og Stenderup, senere Storvig ved Toftlund, og gårdejer Hans Peter Boysen, Kjærgaard ved Toftlund. De solgte i 1928 til møller Marius Antoni Petersen, der solgte tilbage til Nis Enemark i 1932. Møller Petersen passede dog fortsat mølledriften.

Endnu i trediverne var der stor søgning fra hele Toftlund egnen til Søndermøllen. Møllens kraftige vinger var 19 meter i diameter og havde stor trækraft. Vinden blæser dog ikke altid og med et stort behov for grutting til svinefoder, skulle der stabil kraft til også i vindstille. Den

leverede for den tid kraftige petroleum- og dieselmotorer. I årenes løb var Møllegårdens jord svundet meget ind, men møllen holdtes vedlige. Tilsidst slog dens skæbnetime, da de fleste landbrugsejendomme fik egne motorer og ikke behøvede at søge mølle.

I 1937 solgte Nis Enemark til Heinrich Meine, der nu ejer Møllegårdens gamle stuehus, opført efter branden omkring 1870. Møllen blev nedrevet i foråret 1938, og alene de to nederste etager blev stående og tækket med pap. Resterne med nogen jord blev solgt til vognmand Jeppe Andersen, der byggede garager til sin forretning. For nogle år siden solgte Jeppe Andersen til Peter Holm, og nu ligger der et stort moderne automobilværksted på den gamle møllejord.

Toftlund Søndermølle var en såkaldt hollandsk mølle, hvor hatten - den øverste del af møllen - med vingerne kunne drejes efter vinden. En anden type mølle var stubmøllen, hvor hele møllen drejedes på en stub, som det endnu kan ses på Haderslev Frilandsmuseum.

Toftlund Søndermølle set fra Søndergade med vejgrøft og allétræer, der først forsvandt i 1930'erne. I baggrunden anes kirketårnet. På marken i forgrunden lå tidligere Poul Sjællands automobilforhandling og bag hegnet har installeret Jens Holt nu forretning. Bag telefonpælene den tidligere smedie.

Møllen havde seks etager: Stue, broloft, kværnloft, stjernehjulsloft, lorisloft og hatloft.

I stuen var der lager af korn- og foderstoffer. På broloftet stod melsigte og rensemaskine og en tid motorer. På kværnloftet to skørt (grutnings) kværne, en brødkornskværn og en grynmølle. På stjernehjulsloftet fandtes det store tandhjul, der overførte møllevingernes drejning til kværnhjulene. Gennem lorisloftet gik den store akse fra stjernehjulet til hat-hjulet. Endelig var der hatloftet med hat-hjul og bremse. Her kunne møllehatten også krøjes, d.v.s. drejes efter vinden, og vingerne kunne kantstilles efter vindens pres.

Søndermøllen var imponerende. Når vinger og mølleværk gik, gungrede den stærke bygning, men den kunne holde. Der var stemning, når landmændene holdt i række for at komme for, men kro til møllen har der vistnok aldrig været. Ved god vind skal den største kværn have kunnet male 15 tønder korn i timen, men det forslår ikke mod de moderne slaglemøller, der kan klare flere tons. Dertil kom at vedligeholdelsen var meget dyr. Kun de bedste træsorter var stærke nok til den stærke mekaniske påvirkning og vejr og vind i stor højde.

Arbejdet som møller var også strengt. Var der vind, skulle der males med det gode eller det onde. Det gav ofte døgnlangt arbejde i en tid, hvor selv meget strengt arbejde var dårligt betalt. I løbet af 1930'erne måtte næsten alle de gamle vindmøller give op. Mange fik et trist forfald, enkelte nåede at opleve en tid, hvor de blev interessante igen. I disse år ofres der meget store beløb på møllerestaure- ringer, som f.eks. i Højer og Jels, men Toftlund har ikke denne mulighed mere.

I foråret 1938 blev møllen revet ned. Da var der endnu betydelige værdier særligt i det gode tømmer. Da møllehatten var blevet taget af - den vejede mange tons - kravlede nogle skoledrenge op ad trapperne og så for første og sidste gang fra Toftlund Søndermølles top udover et solbestrålet forårslandskab. Det var et betagende og uforglemmeligt indtryk, de fik, og det kan ikke fås igen.

Det er borte med blæsten.

Agerskov mølle - borte med blæsten

I bogen *Beskrivelse over Tørring Lehn* (1815) fortalte pastor Knud Aagaard i Agerskov, at den østre del af sognet var møllepligtig til Bevtoft mølle, den vestre del til Branderup mølle og de Løgumkloster tjenere til Arndrup mølle, syd for Bedsted. - Smedebækken var ikke stor nok ved Agerskov by til at kunne drive en vandmølle.

I 1839/40 blev mølletvangen til Branderup mølle ophævet, og møllen overgik fra at være kongelig arveforpagtningsvandmølle til at være almindelig mølle i selveje.

I de efterfølgende årtier voksede behovet for kornmaling over hele egnen.

Før var der kun malet brødkorn og gryn, nu skulle der også grattes til svinene. Vandet slog ikke til. Der blev bygget vejr-møller mangesteds, også i Agerskov.

Tingbogen fortæller, at den 27.5.1873 fik møller Ludwig Hansen Schmidt skøde på et stykke jord fra Agerskov kro. Ludwig Schmidt skal være kommet fra Hyrup, det vides ikke, hvor han har lært møllerhåndværket. Selve møllen er muligvis allerede bygget i 1871. Møllebyggeren var en kendt møllebygger, Mortensen fra Ribe. Agerskov mølle var af samme type som Højer, Toftlund og Jels, en såkaldt hollandsk mølle. Når den skulle drejes efter vinden, skete det ved en kæde og et spil.

Agerskov mølle med vingerne mod en vind fra sydvest.

Agerskov kirke og mølle den 10. februar 1920.

Senere fik den et krøjeværk, der automatisk drejede møllehatten og holdt vingerne op mod vinden.

Møllens beliggenhed var særdeles god og afpasset efter terrænet uden at ligge særligt højt. Var den blevet lagt på en af bakkerne syd eller vest for byen, kunne dens fundament have været på højde med Agerskov kirketårn, men det var ikke nødvendigt. Sønden- og vestenvinden kommer op gennem Smedebækkens dal og drejes hen efter kirken. Her lå møllen så og ventede på vinden.

Schmidt ejede møllen til den 3.8.1894, da den købtes af møller Theodor Nissen (1864-1926); han kom fra Haderslev og var gift med Ottilie Wind af den kendte Agerskov slægt (1874-1947). To af Theodor og Ottilie Nissens døtre, Anna og Johanne Nissen, bor i Agerskov og kan fortælle meget fra deres dygtige og livsglade forældres gode år på Agerskov Mølle. I Theodor Nissens tid var møllen en altid virksom og velrenommeret arbejdsplads, hvor folk kom og gik hver dag. Der var en møllestue, hvor de ventende møllegæster

kunne opholde sig. Det var en selvfølge, at der blev budt en forfriskning, og søstre Nissen fortæller, hvordan bestillingerne kom til køkkenet: To kaffepunche, fire kaffepunche og hvad det gæstfrie møllerhjem ellers kunne byde på.

Møllens værk og vinger blev holdt godt vedlige. Det var meget nødvendigt med den stadige brug. Kværnstenene skulle jævnligt bildes, d.v.s. rillerne skulle hugges op, når de var slidt ned. Træværket skulle repareres og behandles med tjære eller maling. Til gengæld gik møllen tit dag og nat, og vingernes og træværkets knagende lyde var en fast bestanddel af barndommens minder. Det var før traktorerens tid, og folk satte en ære i at komme langs med et ordentligt spand heste og velplejet seletøj. Det var den tids statussymboler. Særligt husker søstre Nissen spandet fra Mandbjerg. Så langt borte fra kørte man til Agerskov Mølle, men forresten blev møllen søgt langvejs fra og var et samlingssted dagen igennem, hvor snakken gik og der var tid til et ærinde til byens butikker. Møllen var i sin velmagts-tid et stort aktiv for byen.

Møller Theodor Nissen (1864-1926).

Til mølledriften hørte naturligt handel med sædekorn, foderkorn og gødning. Senere kom udenlandske foderstoffer og frø med, og møllen måtte have et stort lager. Der var gode landbrugstider op til første verdenskrig, og den dygtige og vel-lidte møller Nissen sad godt i det.

Egentlig var møllens tilliggende kun så stort, at tagdryppet fra flere af bygningerne faldt udenfor skellet, men Theodor Nissen havde lyst og evne til landbrug og købte jævnlige jord. Der kom en gård ud af det på omkring 20 hektar. Jorden lå, som det havde været muligt at købe den, men var af god bonitet. Både det gamle og nye Agerskov er bygget på noget af sognets bedste jord. Der var besætning på gården, og den og markerne var der meget arbejde ved. Søstrene Nissen fortæller smilende, hvordan de måtte hjælpe til ved alt forefaldende arbejde. Næverne skulle rubbes og alt skulle være i bedste orden. Fader Theodor var så akkurat, som det hedder på sønderjysk, og han var en brand, som det også hedder, til at holde øje med alt og alle.

Møllen levede med i sognets og byens liv. Var der begravelse, stod vingerne i kors. Var der fest kunne de være pyntet på forskellig vis. Den statelige kirke og

den store mølle var byens pryd og dannede sammen en prægtig silhouet, når man kom til byen fra alle verdenshjørner.

Agerskov mølle var med i den store genforeningstid. Den 14. juli 1920 kom den danske kongefamilie kørende i en prægtig Mercedes fra Vellerupkanten. Da Christian den X så møllen, var den smykket med granguirlander og flag. Kongen sagde, at hvis byen var ligeså smukt pyntet som møllen, måtte den være en seværdighed, og det skal Agerskov faktisk også have været den dag. Kongen viste sin påskønnelse af det varme sindelag ved et telegram efter besøget.

I 1921 solgte Theodor Nissen møllen med jord til Jens Johannsen og flyttede ind i et hus i nærheden. Allerede i 1923 solgte Johannsen til møller Carl Møller, der var møllersøn fra Nybøl mølle på Sundeved. Men nu var det trange tider i tyverne. Folk begyndte endvidere at få petroleum- og dieselmotorer, så de selv kunne male. Handelen med korn og gødning skulle for en del ske på kredit og krævede megen kapital. Theodor Nissen levede fortsat med i møllens drift. Da der blæste en vinge ned engang, var han straks til stede med råd og dåd, men som så mange andre af de gode, gamle møllere, skulle han ikke få lov at se sin kære mølle i fortsat god drift. Kundekredsen svandt, vanskelighederne blev større. I 1928 måtte Carl Møller give op, og den 10. marts 1928 blev Agerskov mølle med jord overtaget af Otto Agerholm Larsen, der var Morsingbo, og som ville drive landbruget.

Der var endnu lidt søgning til møllen. Der var installeret motor, så man var uafhængig af vinden, men tiderne blev ikke lettere i de efterfølgende år. Krøjeværket havde måttet afmonteres, fordi pludselige vindskift ved tordenvejrr kunne rykke så voldsomt i krøjeværket, at det lettede på møllehatten. Der var to kværne og en afskalningskværn til havre. Alt til møllen var rummeligt, men ved siden af det virksomme landbrug var der nu sørgeligt stille i møllen og på lageret.

I foråret 1940 blev møllen nedbrudt. En af dens vinger kom til Jels mølle, og de gode materialer, der altid var i en stormomsust mølle, kunne bruges rundt

Agerskov Mølle ved kongebesøget den 14. juli 1920.

omkring, men de kostede næsten ingenting. Kun lageret står endnu.

Otto Agerholm Larsen drev sammen med sin kone Magdalene, født Lund, fra Rødning, gården i mange år. Han købte også jord til og senere hen kom møllens jord ind i en af de mange jordfordelinger, der er sket omkring Agerskov by. Gården ejes nu af sønnen Frode Larsen.

Der findes smukke fotografier af Agerskov mølle, og det er let at se, hvilken pryd for byen den var. Mølle og gård lå i en smuk beplantning, men ellers alene på marken. Der var endda et stykke over til Hovedgadens husrækker. Nu er byen kravlet tæt ind på bygningerne.

Havde møllen stået tilbage i dag, selv i forsømt stand, ville man nok have gjort sig de samme anstrengelser som i Højer og Jels for at restaurere og bevare den. Det ville have været meget dyrt, men det er for sent. Både Toftlund og Agerskov har tabt deres gamle vartegn: De store vindmøller.

Det meste er borte med blæsten, men ikke alt.

Otto Agerholm Larsen er 82 år, men fuld af erindringer og lune og alt på uforfalsket morsingmål. Hos ham kan man endda se en toldekop, det er det mål, mølleren toldede af kornet med. Systemet er det samme, som ved den nuværende MOMS. Det underfundige ved historien er, at der er absolut intet nyt under solen.

Han bor i Theodor Nissens gamle hus. I nabohuset, der er bygget af Agerskovs legendariske bygmester Christian Lauenborg, bor søstrene Anna og Johanne Nissen. De er også værd at snakke med, og op af skuffer og skabe kommer minder om tid og egn. Det gamle Agerskov var en munter by, hvor alle kendte hinanden, og der var meget godt tidsfordriv i godmodige drillerier, som der kan fortælles om en anden gang.

Da vi sad med fotografiet af Theodor og Otilie Nissen, skulle jeg være lidt galant og mente, at Otilie havde været en skønhed. Ja, hvem skulle vi vel ellers have det fra, var det glade svar.

Kigger man godt efter, kan man se, at Theodor Nissen havde smil og lune i øjenkrogene, og det er også gået i arv.

Det forsvinder heldigvis ikke med blæsten.

(Otto Agerholm Larsen døde den 1. juli 1982).

Tragedien i Toftlund den 5. juni 1918

Anders Th. Refslunds død på lazarettet

Den 5. juni 1918 i den første verdenskrigs sidste år døde en ung mand på militærlazarettet i Toftlund. Det var indrettet i den tidligere landbrugsskole, der hvor der sidenhen var børnehjem. Den unge mand hed Anders Thomsen Refslund, han var født i 1887 og han nåede således kun at blive 31 år gammel. Han havde været tysk soldat i flere år, var blevet såret og havde nogen tid ligget syg på lazarettet. Hans død var tragisk, også fordi den fandt sted få kilometer fra hans hjem: Løbækgaard i Ørderup i Toftlund sogn. Hans nærmeste havde ikke kunnet få lov at være sammen med ham i hans sidste stund, de fik først lov at hente hans lig et par dage efter. Den 10. juni 1918 blev han stedt til hvile på Toftlund kirkegård i familiegravstedet til Løbækgaard ved siden af faderen Hendrik Jessen Refslund, der levede fra 1848 til 1914. Hans moder Anna Refslund, født Ries, levede til 1931. Hun boede i sine sidste år i det hus i Toldbodgade, hvor landsretssagfører Valter Petersen boede, og som oprindeligt er bygget af købmand og bankbestyrer Hansen Langediil før første verdenskrig. Hun ligger nu også begravet i det gamle gravsted sammen med manden og sønnen, alle som værende til Løbækgaard, ikke fra eller på. Det er en fortidens stoute bondeslægter i Toftlund sogn, og den udsluktes på denne egn med Anders Thomsen Refslund.

Forhistorie

Ulykke kan komme brat, den kan også have en lang forhistorie. Anders Thomsen Refslunds død er en blanding af begge dele.

Hans bedstefader Anders Thomsen Refslund var den første af slægten på Løbækgaard. Han blev gift i 1845 med Gyda Elizabeth Jessen fra Fogedgården i Roost,

datter af brændevinsbrænderen Hinrich Andersen Jessen. I ægteskabet var der to sønner Hendrik og Thomas, den sidste drog til Seest i det gamle land, og en datter Anna, der blev gift med en fætter, Johan Mühlenstet. De kom begge rundt i den vide verden. Hendrik overtog fødegården og blev gift med Anna Ries fra Riesernes gård i Stenderup. Hun var datter af Lorens Ries, gårdmand, handelsmand og bondebankier, Hendrik, som kaldtes Henrik a æ Lykk, og Anna fik sønnen Anders og tre døtre Elizabeth, Helga og Anna. Den sidste kendes som Aje, hun var gift med Aksel Rolskov på Mand-

Anders Thomsen Refslund (1887-1918), som soldat i Metz.

Hendrik Jessen Refslund (1848-1912), omkring 1872.

Anna Refslund, født Ries (1853-1931), omkring 1872.

bjerg. De er begge døde og ligger i det Refslundske familiegavsted på Toftlund kirkegård.

Der var den solideste velstand på Løbækgaard. Hendrik handlede og med held. Da hans moder, Gyda Elizabeth, døde i 1895 var der til ham og hver af hans søskende om ved 35.000 guldmark. Det er næsten ikke til at gøre op i vore dages penge.

I 1912 solgte Hendrik og Anna til deres søn og drog til Toftlund, hvor de købte det solide og rummelige hus i Toldbodgade, som de kaldte Løbækhus. Til huset hører en af Toftlund bys kønneste haver, helt indhegnet af høje mure. Men allerede i 1914 døde Hendrik. Der findes endnu folk, der kan huske ham: Høj og med hvidt skæg, let haltende og kørende i en jumbe rundt på handel.

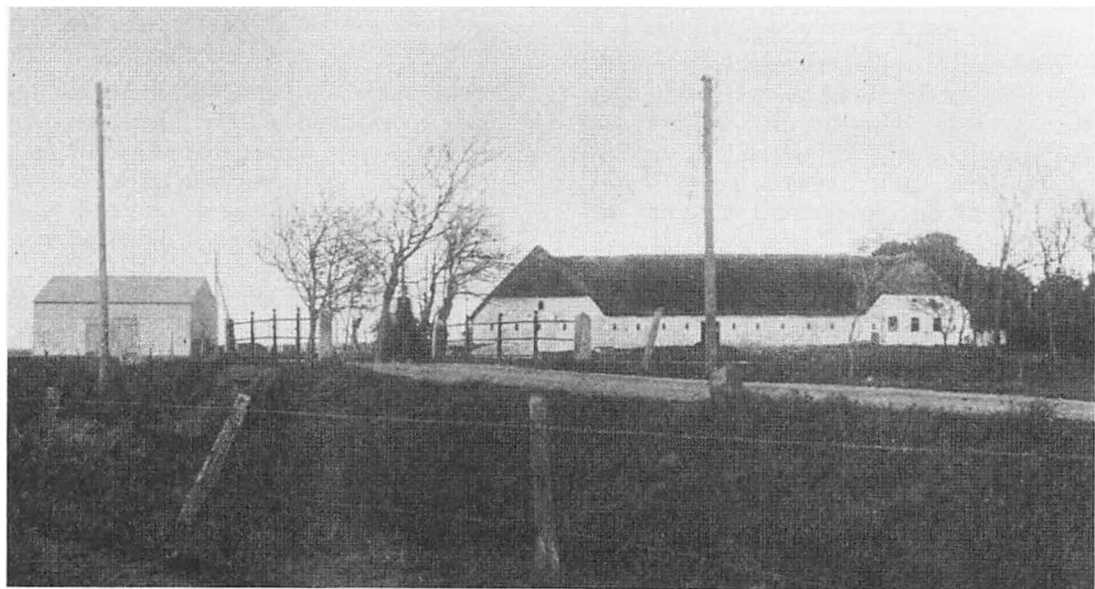
Anders havde aftjent den tyske værnepligt. Egentlig havde familien været optanter, d.v.s. beholdt det danske statsborgerskab, men i 1895 lod de sig »naturalisere«, d.v.s. antog statsborgerskab i den stat, hvor de boede. Derefter kunne de stemme og påtage sig tillidshverv, men

på længere sigt blev det tyske statsborgerskab en ulykke for familien.

På lazarettet.

Anders og hans søskende er født i 1880'erne. Sandsynligvis sidder der familie rundt omkring i Danmark, der kan berette om disse søskendes barndom, ungdom og for Anders' vedkommende også om hans skæbne under verdenskrigen. Han forlod kun modvilligt hjemmet i 1914, da han blev indkaldt. Han siges at have gravet gårdens messing, tin og kobber ned. Det skulle ikke indsamles til den tyske krigsmaskine. Men ellers kendes der ikke nærmere til hans færden i krigsårene.

Man ved umiddelbart kun, at han i forsommeren 1918 kom tilbage til sin fødeegn, syg og såret, og at han lå en tid på militærlazarettet i Toftlund. At det endte med døden ville egentlig ikke være usædvanligt. Civile og militære var udmærkede af strabadser og savn. Sygdom hærgede blandt de svækkede mennesker. Det blev

Løbækgaard i Ørderup, Toflund sogn, i begyndelsen af 1920'erne.

helt galt i 1919 og 20, da »den spanske syge«, en slags influenza, bortrev tusinder af mennesker, men allerede i 1917 og 18 var det galt nok. Værst var det i fangelejrene og storbyerne.

Men Anders Thomsen Refslund var en af Toflund sogns kendte unge mænd, ejer af en stor gård, ugift, og der var nok, der ville have ham. Han var en mand man ventede sig noget af både som landmand og som dansksindet. Hans død var et chock, og den slags går der sagn om. Mennesker føler, at det er så tungt, at det næppe kan være gået rigtigt til.

Om Anders Refslund siges det, at han dagen før sin død blev dekoreret med Jernkorset af første klasse, det var den kendte tyske militærorden, som også kendtes under anden verdenskrig. Han var dansksindet og vistnok helt nedbrudt af lidelser og fortvivlelse over ikke at kunne være i sit hjem. Han siges at have afvist jernkorset og slutteligt at have slængt det henad gulvet. Det var i sig selv en strafbar handling, der kunne have alvorlige følger. Det siges også, at hans handling udløste stor opstandelse blandt de militærpersoner, der skulle foretage overrækkelsen. Om natten døde han pludseligt. Rygtet gik, at det ikke var gået natur-

ligt til og direkte taltes der om en dødelig indsprøjtning eller gift.

Alt dette er jo kun rygter og formodninger. Om der virkelig skulle være sket noget sådant, kan man intet vide om. Hvad der satte gang i rygterne har nok været, at han vel var svag og nedbrudt, men at man dog ikke havde formodning om, at han var direkte døds syg. Den pludselige død vakte derfor opsigt, og så er der grobund for rygterne. Obduktion og nærmere forklaringer har det tyske militær sikkert ikke inladt sig på, men derimod blev der givet strengt påbud om begravelse hurtigst muligt. Det var dog ikke noget usædvanligt, man var i almindelighed bange for smittefare.

Jordefærd og eftertid

Da nyheden om hans, Anders Refslunds, dødsfald kom ud i by og sogn, var man som lynramt. Fru Lise Huusmann i Toflund fortæller, at døden var så ofte gæst, at man næsten havde vænnet sig til den, hvor tragiske omstændighederne end kunne være i den dødes hjem. Vi græd ikke mere, men da Anders døde, græd alle igen. Han var den kønneste og glanteste

mand vidt og bredt. Alle, der kendte ham, kunne lide ham. Det var ikke til at fatte.

Anders Refslund blev begravet den 10. juni 1918 og efter egnens sæd og skik. Det vil sige, at folk kom fra nær og fjern. De skulle bydes et måltid før den lange hjemkørsel. Der skulle tages vare på deres heste, og alt det i krigens tid, hvor der var mangel på alt.

Den unge mands død var et knusende slag for familien, der nu ingen arvtager havde på den gamle gård. Nogle af de dystreste toner i møll i denne skæbnesymfoni er de bevarede regninger fra jordefærden. De vedrører nødvendige eller dagligdags ting. At de har været svære at skaffe, giver dem en undertone af tradiedie.

Der er en regning fra naboen J. Bjorholm i Ørderup, der foretog al kørsel med kiste og pårørende.

Der er en regning fra bagermester J. Freund i Toftlund for »Backgeld«. Familien måtte selv komme med mel og andet, hvis den ville have bagt.

Der er en regning fra slagter Christian Christensen i Agerskov for kød. Så langt bort måtte man for at få madvarer.

Der er en regning fra møbelhandler N. P. Lausten for kiste, sørgedække og ligklæder, de sidste af papir i krigens mangelår.

Der er en regning for gravstenen leveret af et firma i Haderslev lige før våbenstilstanden den 11. november 1918, fem måneder efter Anders Refslunds død.

Men inden da havde skattemyndighederne meldt sig. Alt blev gjort op på mark og pfennig. Girokort vedlagt. Mens hele verden var ved at gå under, indkrævede Den kongelige Toldkasse ved Hovedtoldkontoret i Altona-Ottensen, ialt 1829 mark, senest den 10. november 1919. Makabert, man kunne protestere, men ikke af den grund trække betalingen ud.

Anders Refslunds arvinger solgte Løbækgaard til Anders Clausen, som mange endnu vil erindre. Han solgte senere til Statens Jordlovsudvalg, der udstykkede en del jord, men lod en stamparcel blive tilbage. Den er nu et moderne veldrevet landbrug, der stadig bærer det gamle navn Løbækgaard, i daglig tale æ

Lykk, som Løbækken kaldtes fra gammel tid.

Vor tid viser sin velstand på mange måder, også ved at ofre meget på pasningen af vore kirkegårde. Overalt følger man, at kirkegårdsgraverne og deres hjælpere sætter en ære i at skabe værdige og stemningsfulde omgivelser for mindet om vore afdøde.

For halvtreds år siden var der ikke helt så stemningfuldt på mange kirkegårde. Der var ingen penge. Men havde man en Bedste eller en mor, der kunne fortælle, så gjorde det ikke så meget. Skæbne efter skæbne kom ud af stenene og deres indskrifter, selv om de var falmede eller tilgroede. Dengang kunne børn og unge mennesker blive grebet af det hemmelighedsfulde trykkeri, der lå over et gammelt gravsted.

I dag er det vistnok anderledes. Da skal fortællingen over en avis, over radioen eller fjernsynet for at nå ud til folk. Men det fortællingen handler om ligger stadig lige udenfor vor dør og kan høres og læses uden at det koster penge.

Anders Refslunds minde er forlængst blegnet, men mon det ikke stadig er værd at dvæle ved?

Tjelle Wortmann af Gøtterup

- *såhn sin sach.*

Ved siden af det tidligere missionshotel i Tønder ligger en bygning, hvor der indtil for nylig var Quick Lunch og nu indrettet til farvehandel. Adressen er Torvet 7, og bygningen er det tidligere Hotel Børsen. Her døde den 19. november 1943 enkemand, handelsmand Tjelle Wortmann, født den 28. marts 1868, søn af Knud Wortmann og hustru Kjesten, født Oggesen i Aabøl, Tislund sogn. Få dage senere blev Tjelle Wortmann begravet på Tønder kirkegård, hvor hans gravsted nu er slettet.

Dødsfaldet skete i krigens dage, da alle forbindelser var besværlige. Alligevel stævnedes et stort gravfølge til Tønder, i hestevogn, med rutebil og jernbane og mange cyklede vist også helt oppe fra midtlandet, hvor Tjelles hjemsted egentlig havde været. Det var et meget kendt navn, der var gået bort. Ganske vist havde han boet i Tønder de sidste år, men erindringer om ham levede endnu. Det store samtaleemne blandt de henfølgende var: Er der nu noget efter ham? For en gang havde Tjelle været en meget velhavende mand.

Begravelsen forløb på en måde, der vakte opmærksomhed. Ved begravelsen dvælede sognepræsten ved den afdødes levned: Han havde levet adskilt fra sin kone, han havde tilbragt meget af sit liv på gæstgiverier og kroer, og hans lidenskabelige tidsfordriv havde været kortspillet. Folk dukkede sig, mange af dem havde spillet med Tjelle i længst forgangne år.

Alligevel nåede den døde at få en slags oprejsning, selv om han jo egentlig kunne være lige glad. Ved jordpåkastelsen trådte fru Frederikke Nicolaisen, værtinde på Hotel Børsen, hen til graven og bad om ordet. Det var usædvanligt for den tid, at en kvinde trådte offentligt frem ved en sådan lejlighed. Endnu mere opsigt vakte hendes ord: Hun havde kendt Tjelle

Wortmann gennem mange år. Hvad han havde bestilt og købt, havde han altid betalt. Han havde været en beskeden og nem gammel mand, der aldrig havde fornærmet nogen, og hans minde var det bedste på disse kanter.

Det tør nok antydes, at ordene faldt ved, men slutteligt var sognepræsten storsindet nok til at erkende, at hans viden var på anden hånd. Hvis nogen vidste bedre, ville han gerne trække sine ord tilbage. - Der var noget at snakke om ved kaffebordet og på hjemrejsen. Tjelle var blevet begravet som han havde levet, det vil sige, usædvanligt og ikke som andre.

Tjelle Wortmann som tysk kyrasser i Riesenburg omkring 1890.

Tjelle Wortmanns barndom og ungdom

Slægten Wortmann er gammel i Aabøl i Tislund sogn, den er nu uddød på egnen i lige linie. Slægtens medlemmer har været agtværdige mennesker, der ofte har haft offentlig hverv som fogeder eller værger. Knud Wortmann havde ord for at sidde godt ved det, og der er ingen tvivl om, at Tjelle og en søster voksede op i et godt hjem.

Der kendes selvfølgelig meget lidt til Tjelles barndom, hans samtidige er forlængst døde. I skolen var han nok ret doven, men meget dygtig til regning. Aabøl lå dengang ved vintertide i et deltalandskab, der var hjemsted for tusinder af gæs og ænder. Den kække Tjelle havde jagtbøssen med i skole og kunne godt få lov til at skyde en fugl til lærerens køkken. Han skøjtede og stangede ål og levede et friluftsliv, som drenge altid gerne har villet det.

Næste gang vi møder ham er han tysk kyrasser, det vil sige ryttersoldat, i det fjerne Riesenburg, der vistnok ligger i Østprøjsen. Tjenestetiden var tre år, så han fik virkelig lært at ride og køre. Heste blev en lidenskab for ham, til sin død var han en mester i at tilkøre vanskelige plage og kurere de gængse hestesygdomme.

Et fotografi viser ham som en slank og kæk ung mand i flot uniform, han har et lille overskæg og stærke øjne.

Den 8. juni 1899 vies Juliane Nørgaard af Aabøl til Tjelle Wortmann, deres bryllupsbillede viser et par unge og smukke mennesker. Det hele var nu ikke gået så let. Juliane havde en kæreste, der var emigreret, og ham ventede hun på. Tjelle var voldsomt forelsket og truede med at tage sig af dage. Det endte med at de to mødre kom sammen og fik det hele snakket i lave, som det tit skete dengang.

På billedet har Juliane opstrøget hår, kniplinger i halsen og ved håndlinning-

Juliane og Tjelle Wortmann på deres bryllupsdag den 8. juni 1899.

erne. Kjolen er silkemoiré. Måske er Juliane en lidt streng skønhed efter vor tids begreber, men alle husker hende som en smuk og velmenende kvinde. Tjelle er en rank og flot mand med MacCloud overskæg og et fast blik, de har klædt hinanden. Man kunne forvente, at et sådant billede var indledningen til et livs lykke, men det var det ikke.

Bogstaveligt talt fra første dag, kunne de to ikke spændes, som man sagde. De levede i løbet af kort tid som hund og kat og sad tilsidst i hver sin ende af huset og havde intet med hinanden at gøre. Folk undrede sig, morede sig og tilsidst gik snakken tidligt og silde. Der blev gjort forsøg på at mægle og sognepræsten tilkaldtes, men uden resultat. Der var mere skam ved en skilsmisse end ved at leve på denne måde. Denne tragedie blev gennemlevet i henved fyrre år. Tilmed var der ingen børn i ægteskabet, en redefuld unger kunne måske have givet så meget arbejde og fællesskab, at der ikke havde været tid til de bitre stridigheder. Begge ægtefællerne var glade for børn, Tjelle særligt, men det skulle altså ikke være.

Tjelle og Juliane fik ikke et hyggeligt hjem, de gik hver deres veje. Selskabelighed var vanskelig, når der var en dårlig stemning hos værtsfolkene. Tjelle gik sine egne veje, og Juliane låsede sine døre, når hun hørte mandens køretøj på vej mod gården.

Tjelles manddom og handel

I løbet af få år var Tjelle en mand, der et år kunne græsse 800 stude nede i nærheden af Husum. De har repræsenteret en kapital på omkring 400.000 mark, og han har selv ejet disse penge. Hvordan han har skaffet sig dem, ved man ikke, men han havde sjældne handelsevner. Over hele Sønderjylland blev han en kendt skikkelse, kørende i en lille jumbe, hvor bagsmækken altid stod åben og klevrede. Jumbens gulv var dækket af et tometykt lag tændstikker, Tjelle røg ustandseligt på en kort porcelænspipe, der tit gik ud. En tændstik blev strøget og droppet på gulvet efter brugen. Hvor pipen svajede hen over hans bryst, var tøjlet brændt

igennem. Ret hurtigt blev han noget for sømt af udseende, især var han en gris med sit fodtøj. Han vadede gennem møddingssteder og vandpøle og ind over de pæneste gulvtæpper. Hvadenten det var hjemme eller i byen på pænere hoteller vakte han modvilje ved denne hensynsløshed.

Tjelles heste huskes endnu, det var i reglen små lette litauere eller nordbagger. Den sidste af dem skal have heddet Per, en lille gullig durchløber, der løb i et stræk fra Tislund til Tønder uden ophold. Hvor den kom, stod den med seletøjet på, klar til udrykning. Den fik vand og foder bragt ud, men ellers måtte den være vant til lidt af hvert. Det siges, at den tilsidst var så fortrolig med vejene, at når Tjelle kørte til toget i Vojens, kunne den alene finde vej hjem. Mange har set den komme i strygende galop med tom jumbe med kurs mod Götterup.

Tjelle anbragte nogle af sine mange penge i jord og gårde, han ejede jord i Spandet og marskjord. I Götterup havde han en ret stor gård, hvor der stod stude om vinteren og en lidt mindre nabogård, hvor der var normal besætning med kreaturer og svin. Ejendommene blev passet af betroede folk, der fik en god løn efter den tid.

Men ellers færdedes Tjelle over hele Vesteuropa og handlede vidt og bredt. På et billede af ham ses en stor bule i overfrakkens venstre side, der sad tegnebogen. Måske fik Tjelle en livsfilosofi, der sagde at han kunne betale sig fra alt, hvad enten han grisede et pænt gulvtæppe til eller indlod sig på en stor handel. Han blev engang spurgt, hvordan han dog klarede sig i Svejs og Frankrig, han kunne jo ikke sprog. Da slog han sig på venstre side, hvor tegnebogen sad: Den taler alle sprog, og det passer måske.

Tjelle havde ord for at være ordholdende og altid i stand til at betale, hvad han købte, han fik et godt renommé som handelsmand.

Krig og kriser

Få måneder efter at første verdenskrig var brudt ud, var der mangel på alt: Føde-

varer, brændsel, tøj og meget andet. Tjelle fik hektiske år, hvor han færdedes over hele Skandinavien og de dele af Vesteuropa tyskerne havde besat. Der blev handlet med kartofler, halm, tørv og meget andet. Fortjenesten har sikkert været enorm, tilsidst kom han til sin bank i Toftlund med pengene i en kuffert. Check brugte han ikke, det var altid kontant ind og ud. Det siges da også, at han skal være blevet overfaldet ved mere end en lejlighed, men dog være sluppet uskadt fra overfaldene.

En af hans naboer i Gøtterup skulle i 1917 betale 500 mark i ekstra krigsskat, der var på to procent af den skattepligtige indkomst. Tjelle betalte 86.000 mark, det svarer til en indtægt på 4,3 millioner mark.

Denne vilde handel fortsatte udover krigen, efter 1918 smuglede han industrivarer herop og murede dem inde til efter Genforeningen. Først da kom de frem og kunne sælges uden den store told på en tid, hvor symaskiner, cykler og komfurer var udsolgte i de normale forretninger.

Tiden efter 1920 blev imidlertid en anden for Tjelle. Der kom enorme prisfald som følge af overproduktion, mange landmænd og handelsfolk tabte alt, hvad de ejede, men Tjelle holdt stand, selv om han må have haft meget store tab.

Han havde skjulte reserver, en af hans gamle karle, Thomas Nielsen i Toftlund, fortælle her: En sommer faldt priserne meget stærkt, og jeg spurgte Tjelle ad, hvordan det dog nu skulle gå. Du skal ned på knæene, lille Thomas, svarede Tjelle. - Jeg troede ellers det var Dig, der var på knæene, mente Thomas. - Nej, vi skal ind i sovekammeret og så får Du min stok, så skal du rage en kuffert ud til mig. Det skete, og da kufferten blev åbnet, var den fuld af Finmark. Nu havde Thomas i årevis skullet cykle til Toftlund i middagshvilet og se efter kursen på Finmark i en af byens banker. Det viste sig nu, at Tjelle havde købt en stor sum Finmark, da den finske stat blev oprettet i 1918. I mellemtiden var kursen steget, og der lå en formue i kufferten. Så sørgede vi ikke mere det år, sagde Thomas.

Men Tjelles person var inde i et hastigt forfald. Han var sjuksket og forsømt. En af

hans mærkelige vaner tog overhånd. Det var en følelse af varme eller måske smerter i ben og fødder, han mente at kunne kurere ved at stikke fødderne i koldt vand. Tit løb han nedover dugvåde marker, og når han kom hjem, jog han ben med sko og strømper ned i vandtruget. Mange kan huske, hvordan han på markedsdage gik hen til en vandhane og lod vandet løbe ned i støvleskafterne. Når han spillede kort på Frosch Hotel, fik han en balje vand under bordet til at stikke fødderne med sko og det hele i, ellers bad han om et par flasker Selzervand, der kom i støvleskafterne.

En meget omtalt episode hændte da han, sammen med en kendt Toftlund borger, var i København og boede på hotel Kong Frederik den ottende. Toftlunderen gik i byen, da han kom hjem var hotellet i oprør. Tjelle havde lukket vandet ud på gulvet og gik og kølede fødder, vandet var imidlertid gået igennem gulvet ned i restauranten. Der var stor opstandelse, men Tjelle spurgte som så tit: Hvor meget koster det, jeg betaler.

En anden vane var en hælden med hovedet, der tilsidst lå helt nede på skulderen; den blev der naturligvis snakket om og smilet ad. Værre var at hans læber syntes at svigte, han savlede kraftigt, særligt når han røg pibe. Den slags lægger børn mærke til, og mange vil endnu huske Tjelle på markederne med hældende hoved og savlende læber.

Men trods krig og kriser klarede Tjelle sig endnu, han kunne betale, når det gjaldt. Selvom hans væsen ikke indbød til den store respekt og omgang, så nød han en vis anseelse, der nok byggede på den store tegnebog.

Tjelles nederlag

Det, der tilsidst fik bugt med Tjelles velstand, var ikke kriserne, men de kautioner han havde påtaget sig, og som løb op i store beløb. Skattevæsenet var også et problem for ham, han nægtede at indgive selvangivelse og blev ansat skønsmæssigt. Det harmede ham, han mente, de kunne jo byde ham ind og sige, hvor meget de havde brug for, så skulle han nok betale

Tjelle Wortmann kører ud i sin gig. - Tegnebogen anes under frakken. - Den stående mand menes at være Hans Dam, Agerskov Kro, der faldt i første verdenskrig.

det. Det er mærkeligt, men faktisk kunne han måske have betalt hele Tislund sogns budget i disse år.

En dag fik Tjelle besked på at komme op på banken i Toftlund. I det fine bestyrelsesværelse med palisandermøbler og damaskesbetræk fik han besked på at sælge gårde, sælge jord, sælge dyr og især at tømme tegnebogen og sætte pengene ind på kassekreditten. Tjelle sad sammen-sunken og forsømt med piben i munden og hældende hovede. Nå, Wortmann, hvad bliver det til, spurgte bankdirektøren. Så svarede Tjelle som en god sønderjyde svarer på sligt: I kan ha æ skie. Rejste sig op og forlod banken, satte sig i sin jumbe og kørte hjem. Der tog han et par sæt tøj, og så forlod han hjemmet og tog ophold på Andersens hotel i Gram. De fleste af hans værdier og al den faste ejendom gik på tvangsauktion og over på andre hænder.

Tjelle var nu op mod de halvfjers og følte, han ikke kendte verden mere. Der var også bund i hans penge, nu måtte han kaste ballast ud, det gjorde han. Det gjaldt

for ham kun om at bevare tegnebogen, det var hans værktøj og billet til hele verden. Der sad hans frihed, skidt med alt det andet, det måtte de gerne have.

Samtidigt med at han forlod hjemmet forlod han sin kone, Juliane flyttede til Toftlund og har sandsynligvis ikke haft det godt. En aldersrente i trediverne var ikke noget at råbe hurra for, hun døde i 1941. Vil man bebrejde Tjelle noget, så kunne han vel nok have sørget bedre for hende, det havde stadigvæk ligget i hans magt.

Tjelles store handels- og gårdmandstid var ovre, men mange af hans gamle folk kan endnu fortælle, at han var en stout mand. Frederik Post i Toftlund tjente hos ham i 1930-31 og fik en god løn, større end førstekarlen på sognets største gård. Det forpligtede, da Frederik havde købt en hest med fejl, den kunne ikke høre lyd bag sig uden at slå op, så måtte han tilsidst krybe til korset overfor Tjelle. Hvad har Du gjort, lille Frederik? spurgte Tjelle. Slået den, lød svaret. Det må Du aldrig gøre. Du skal finde en sæk med lidt

halm og sand i, den hænger vi op bag hesten. Så puffer Du den hen i enden på hesten, den slår op og sækken farer væk, når den træffer hesten, så slår den. Du skal bare stå og holde sækken igang.

Da det blev aften kunne hesten ikke løfte en hov, den var hvid af skum. Så Frederik, sagde Tjelle, nu spænder Du for og laver en dags arbejde med den. Den slår aldrig mere, men Du må heller aldrig slå den. Og det passede, for sådan en oplevelse huskes en god husbond endnu.

Kortespil og de sidste år.

Endnu i nogle år handlede Tjelle fra hotellet i Gram og også andetsteds som Nissen o æ Graw i Haderslev, Hotel Børsen i Tønder og Agerskov Kro. Han beholdt Per og jumben, men de blev tit kørt på en lastvogn over større afstande. Da Tjelle holdt helt op med at handle, blev Per sat på pension på Andersens hotel, den skulle have nogle gode dage tilsidt.

Tjelle flyttede til Tønder og tog fast ophold på Hotel Børsen. Her spillede han kort aften efter aften med en lille kreds af venner. Af og til rejste han med toget. Han er jævnlige stået på i Tønder og villet til Skærbæk, undervejs er han kommet i godt selskab og er fortsat til Esbjerg, ja Struer, for så blot at tage toget sydpå. Mange mener, han har tjent ligeså meget ved kortspillet som ved handelen.

Der går sagn om disse kortspil. Han spillede mausel, en slags hasardspil, og en to kroners, det kan godt blive til penge. Han spillede det elskede sønderjyske, eller rettere tyske spil, skat. Mest almindeligt er en halv øres eller en øres skat, Tjelle spillede en kroners, ja det siges endda en ti kroners skat, og så er det formuer det drejer sig om.

Det år, han mistede sin gård, var han til Vorbasse marked. Han forlod først byen, da den var ryddet for kontanter. Det kunne høres fortalt endnu for få år siden, og det skal såmænd nok passe.

Tjelle var nu over halvfjers, der var krig og han kunne ikke færdes mere. Der var kun kortspillet tilbage, hans helbred blev stadig ringere, men hans egensind

og særhed blev ikke mindre. Da han var død, fandt man mange penge under hans hovedpude, værelset stank af gammel tobaksrøg, og han lå i sengen med tøj og hat på.

Tjelle blev begravet og den store glemsel sænkede sig over ham og hans levned. En tid huskede mange ham endnu. Nogle havde oplevet, at de år han var fra egnen, kunne han ses på sommermorgener ved Tislund kirke. Her sad han og stirrede ud over den gård, han havde ejet. For at kunne sidde der ved firetiden, når solen stod op, har han måttet køre fra Tønder ved et- eller totiden om natten. Folk forstod, at der var dybder i hans sind, som de ikke kendte.

Men glemt var han næsten, da en eller anden fandt et gammelt fotografi, der viste en mand med bowler på hovedet og stor bule i frakken, siddende i en gig. Hvem er dog det? - Ja, det er vist Tjelle Wortmann. Så begyndte den lange søgen efter oplysninger om denne ejendommelige mand.

Hans livs hemmelighed var nok, at han som ung mand fik en sygdom, der langsomt ødelagde alt hvad der var hans: Sundhed, familieliv og en stor velstand. Den kan forklare den svækkede ryggrad og smerterne i ben og fødder og tilsidst det fysiske og åndelige forfald.

I dag ville en sådan sygdom ikke være et uløseligt problem, men det var det engang, og derfor er det såhn sin sach at fortælle om Tjelle Wortmann af Gøtterup.

Gamle Doktor Johannsen i Toftlund

Iver Outzen Johannsen (1860-1949) og hustru Helene, f. Hansen (1866-1932)

Endnu i årene lige efter besættelsen kunne man se en lille gammel herre, bøjet og hvidhåret, trippe hen ad Toftlunds gader, hilsende til højre og venstre og hilst på af alle. Det var gamle dr. Johannsen, Toftlund bys legendariske læge gennem mere end 60 år, og i almindelighed antaget for at være den første læge overhovedet i Toftlund. Det er både rigtigt og forkert.

Den første læge i Toftlund var antageligt dr. Popperling, der nedsatte sig i byen i 1881, altså for 100 år siden. Der er imidlertid næsten intet kendskab til hans forhold, muligvis har han kun opholdt sig ganske kort i Toftlund, muligvis er han flyttet eller afgået ved døden det år dr. Johannsen nedsatte sig i Toftlund, nemlig i 1886.

Toftlund by begyndte i 1880'erne en stor opblomstring, og det var naturligt at læger søgte hen, hvor det tegnede til at et lille samfund var inde i god vækst. I 1887 skal yderligere en læge dr. Reimert have praktiseret nogen tid i Toftlund, og der kendes også en dr. Schrader. Den sidste byggede eller købte det hus, hvor kornhandler Anton Petersen i mange år boede ved siden af Sparekassen. Det er nu købt af Sparekassen og bygget sammen med dennes hovedbygning. Ingen af disse to læger har imidlertid været i stand til at sælge deres praksis, så det er rigtigt at sige, at dr. Johannsen var den første læge, der slog sig ned i Toftlund for at blive der til stadighed, og som skabte byens første store, faste lægepraksis.

Toftlund indtil 1880

For nutidsmennesker lyder det ejendommeligt, at der skulle være så mange problemer ved at slå sig ned som læge. By og egn var imidlertid noget helt andet end i vore dage. Det er nødvendigt at for-

tælle lidt om det u-land, som Haderslev vesteramt var helt op til omkring 1900. Vesteramtet omfattede også Hviding herred, altså f.eks. den nordlige del af Rømø, Skærbæk, Brøns, Spandet, Højrup og Arrild, samt naturligvis Rødding, Gram, Toftlund, Øster Lindet og Skrydstrup egnene. I hele dette store område var der meget dårlige samfærdselsforhold, kun beskedne landsbyskoler, næsten ingen pengeinstitutter. Gram havde fået apotek i 1839 og embedslæge i 1852 samt sygehus i 1860. Iøvrigt var der næsten ingen læger, dyrlæger, sygeplejersker og apoteker. Butikkerne var høkerier ved kroerne, men al anden handel måtte ske langvejs henne i købstæderne. Håndværkerne var de gængse landhåndværkere. Alle

Doktoren i sin velmagt omkring 1900, 40 år gammel.

Da doktoren var over firs, ældet, men med det karakteristiske lune glimt i øjet.

varer og tjenestetydelser lidt udover dagligdagen var dyre, fordi de skulle hentes over så lange afstande. Mest tyngende var den manglende sygehjælp, der tit gjorde banale sygdomme, særligt blandt børn, dødelige. Gennem generationer havde man klaget og bedt, men uden resultat. Forholdene var som i de mørkeste vest- og nørrejske amter. Man vidste simpelthen ikke noget om dem, og man var vist også ret ligeglad.

Haderslev amt havde gennem århundreder været meget vanskeligt at forvalte på grund af de store afstande. Bedre blev det ikke af, at amtsadministrationen nægtede at forlade den ucentralt liggende amtsby, selvom der flere gange var tilløb til at dele amtet op i et øster- og vesteramt.

Det er beklageligt, her i den mest danske egn af Sønderjylland, at den moderne tid blev indført af tyskerne fra omkring 1880 og op til 1. verdenskrig. Selv om man smilede ad de tyske amtsbaner, var de for den tid moderne og billige transportmuligheder, hvor man før kun havde kunnet gå, ride eller køre i hestevogn. Apoteker, læger og dyrlæger blev fremmet af den tyske administration. Der står endnu mange af tidens skoler, posthuse og andre offentlige bygninger. Børnehjemmet i Toftlund var oprindeligt tænkt som landbrugsskole. Kaj Christensens store møbelmagasin i Arnum er oprindeligt en tysk husholdningsskole. Kost-

skolen i Toftlund er et for den tid meget stort domhus- og arresthuskompleks, og sådan kunne man blive ved. Vejene blev forbedret, og med den lettere færdsel voksede mange landsbyer op til at blive stationsbyer.

Det var just i begyndelsen af denne opbygningsperiode, at dr. Johannsen satte bo i Toftlund. Han blev heller ikke skuffet.

Dansk og tysk

I 1864 var Sønderjylland kommet ind i kongeriget Preussen og det store tyske kejserrige. Dansk og tysk stod overfor hinanden på en måde, som heller ikke mere forstås. Mange af egnens beboere forstod ikke tysk, indvandrede tyske håndværkere og embedsmænd forstod til gengæld ikke dansk. Der var et pres ovenfra, og nogle var mere ivrige i tjenesten end andre. Det var en sindelagskamp, og det bevirkede at man delte sig i dansk og tysk og holdt sig til sine egne. Men indbyrdes krig var det dog ingenlunde, men nok en masse drilleri. Man kendte hinanden, snakkede sammen, undertiden kom man sammen på tværs af de nationale skel. Det var i en sådan verden, dr. Johannsen satte bo i 1886.

Iver Outzen Johannsen

Dr. Johannsen var af landmandsslægt, født på Tinglevgaard i 1860. Gården var i mange år i samme slægts eje, men gik tabt ved krisen i trediverne. Familien var tysk. En nevø af dr. Johannsen var den for kort tid siden afdøde biblioteksdirektør i Flensborg, dr. H. P. Johannsen.

Som ung mand kom dr. Johannsen på gymnasium i Haderslev og studerede derefter medicin i Erlangen, Berlin og Kiel, det sidste sted under en berømt professor, Geheimrath, Dr. von Esmarch. Han var en ivrig og flittig student og fik en god eksamen. Allerede under studiet havde han søgt særlig uddannelse som fødselslæge, fordi han som kommende landlæge ville søge at bekæmpe den store dødelighed ved fødsler, der særligt gjorde sig gælden-

de på landet med de få læger og jordemødre. Efter at have aftjent værnepligten og haft tjeneste på forskellige hospitaler, blev han gjort opmærksom på, at der ingen læge var i Toftlund, og at der måtte være grundlag for en god praksis. Det var i 1886.

De første år skal han have praktiseret fra et hus i Østergade, men i 1889 købte han et nyt hus, der var opført med salg for øje af en bygmester Johannes Heinrich Juncker i Vestergade nr. 3, hvor nu læge Karl Thygesen har praksis. Huset skal have været opført sådan, at der kunne være indrettet forretning i det, hvis lægepraksis ikke var gået.

Dr. Johannsens kone var fra Uge, datter af en gæstgiver og landmand. Som alle lægekoner på den tid måtte hun hjælpe til i praksis. Hun var endnu ikke så plaget af telefonen, den kom i Toftlund først 1903 eller 4. I ægteskabet var der en søn og fire piger, hvoraf den yngste pige, Ida, endnu lever i Kiel.

Dr. Johannsens praksis

Om denne kan det i korthed siges, at den gik fra jernbanelinie til jernbanelinie. Fra Hovslund og Skrydstrup i øst, til Spandet og Gånsager i vest. Skulle lægen kaldes, stillede det sygdomsramte hjem i reglen med hest og vogn og fragtede lægen med hans grej hen og hjem. Det var en stor fordel for Toftlund, at byen i 1877 havde fået apotek, så der ikke skulle ekstra langvejs efter medicin. Det gav daglange, tit anstrengende køreture i alskens vejr, om vinteren ofte i slæde. I byen og den nærmeste omegn cyklede lægen, men dr. Johannsen var moderne indstillet. Da de først motorcykler kom frem, anskaffede han sig en. Han var den første i Toftlund, der fik bil, en sensation for den tid. Den første var en Brennabor, senere hen var det Opel vogne, og efter Genforeningen vistnok mest Ford, bl.a. en af de berømte Ford T. Doktoren var en lille mand, der måtte sidde på en pude for at nå til det hele. Mange ældre Toftlundboere vil huske den høje bil med den lille hvidhårede doktor, der holdt hoved og hænder på en helt bestemt måde.

Doktoren siges fortrinsvis at have kørt i venstre side af vejen. En af hans senere kolleger instruerede sin søn om, at farten skulle helt ned, når de på afstand øjnede den støvsky dr. Johannsens bil satte op på fortidens grusveje. Den dukkede i reglen ud af støvet i den forkerte side af vejen, men hvad, folk vidste det jo, så de kunne rette sig efter det.

Hans første biler var ikke affjedrede. Skete der noget med dem, var det byens smede, der måtte søge at finde ud af hvad der var i vejen. Undertiden måtte bilen løbes igang eller startes ved håndsving. Naboerne hjalp til, når der skulle rykkes ud og bilen ikke ville starte. Man kom hinanden ved. Det er det, vi så gerne vil, også i vore dage.

For sin tid har dr. Johannsen været en fremskridtsmand. Han var sjælen i Toftlund elektricitetsværk, det første i hertugdømmet Slesvig. Det blev drevet med dieselmotorer, hvad der var noget helt uhørt. Ved doktorboligen var der lys udenfor ved ringeknappen, der også blev drevet elektrisk. Da amtsbanerne blev anlagt, var telefonforbindelsen i første omgang stationstelefonen, som man kunne bruge mod gebyr. Blev der ringet op til lægen, gik der bud fra stationen om at komme om og tage telefonen. Men hurtigt kom der selvstændig telefoncentral med private tilslutninger. Det var helt enestående

Holdning var der over den gamle herre.

hyggeligt. Man fik en snak med telefon-damen. Der var lidt overgang i ledning-erne. Man hørte hvem der snakkede og gav sig til at snakke med. På telefoncentralen vidste de naturligvis alt, og det var tit praktisk.

Dr. Johannsen fik en praksis, som man næsten ikke fatter, kunne betjenes af een mand. Hans omhu var stor og han var et medfølelse menneske. Intet under at han blev en elsket læge, uanset det nationale, som han forøvrigt holdt hos sig og sine. Han havde fuld forståelse for, at andre tænkte anderledes, og det daglige sprog var jo sønderjysk. Nå, hva skar De lille frue, var hans kendte spørgsmål. (Hvad fejler (skader) De lille frue).

Intet har vel overgået de gamle land-læger i praktiske færdigheder. De kendte familier og mennesker gennem genera-

tioner. De var mestre i observationen (studiet af patientens udseende, adfærd og forandringer). De havde en vældig rutine i diagnosen, men deres hjælpemidler var ikke så gode som vor tids. Mange af de kendteste lægemidler kom først op i trediverne og fremefter. Penicillinet først efter 1950. Røntgen var noget helt ekstraordinært på nogle få sygehuse og sådan kunne man blive ved.

I dr. Johannsens studietid var den anti-septiske rengøring og behandling slået igennem, og den bragte han som et evangelium ud til folket. Der blev vasket, skubbet og desinficeret, hvor han viste sig. Mange gamle boliger var rene tuberkulosehuler, hvor han kasserede alkover (indlått senge), gulve og skyggende træer. Vinduerne blev slået op, sengehalm, der endnu var gængs, blev smidt ud, sengetøj

Dr. Johannsen i sin Opel-bil ved Lindet Kro. - Måske burde han have levet i England, han kørte i hvert fald helst i vejens venstre side.

*Dr. Johannsen,
som mange husker ham.*

og husgeråd, der havde været i berøring med smitsomme sygdomme, blev kogt og soltørret.

Børn var hans store interesse, og han var pioner med hensyn til regelmæssige børneundersøgelser. Med øret ved barnets ryg eller bryst, bankede og lyttede han. Det var før stetoskopets tid. Den engelske syge var en svøbe for den tid. Det var kalk- og vitaminmangel, som mange børn led af, og som ødelagde tænder og knogler. Diftiritis, knogletuberkulose, gastrisk feber og gigtfieber var andre gængse børne- og ungdomssygdomme, der grasserede i fortiden. Men iøvrigt var en lægepraksis dengang en altnuligforretning. Tandudtrækning var en stor ting. Folks tænder fik jo lov til at gå til, og bedøvelse var der ikke tale om. Fik en læge ord for at kunne trække tænder ud i et snuptag, strømmede folk til fra nær og fjern.

Dr. Johannsen fulgte interesseret med i alt det nye, der kom i hans fag i de mange år han praktiserede. Han tog på kurser i Kiel og selv i København. Han indlagde sig fortjeneste ved at kurere en bestemt slags eksem, bagersvende ofte led af. Man mente egentlig, det var urenlighed, men dr. Johannsen fandt ud af, at den skyldtes allergi overfor visse stoffer i melet. Han korresponderede med kendte videnskabsmænd i Tyskland. Efter 25 års praksis fik han ærestitlen Sanitätsrat. Han var i det

hele taget en meget anset mand blandt kolleger.

Privatliv

Folk, der har kendt dr. Johannsen, har ofte undret sig over, at doktoren i det hele taget havde et privatliv, men det var der. Hjemmet var et godt borgerligt hjem i tiden, autoritært, men med måde. Opdragelsen var som vanligt ret streng, tingene skulle gå efter en snor.

Doktorens interesser var mange. Han elskede musik og havde som den første i byen både gramofon og radio. Han var glad for sin have og sit drivhus. Han fremlevede sjældne planter og syslede tidligt og silde blandt sine blomster. Tomater sås vistnok første gang i Toftlund hos dr. Johannsen. Hans bekendte har ofte fortalt, hvordan han altid var iført handsker og brugte små snilde redskaber ved havearbejdet for ikke at få jord på hænderne.

Han ejede en stor bogsamling og læste så meget, han kunne få tid til. Det var alt fra klassikere til kriminalromaner.

Hans lidenskab var jagten. På den tid udlejede kommunerne jagten på de mindre brug til liebhavere. De store gårde måtte selv have jagten på deres ejendomme. Om det kun var for et par timer, kom doktoren strygende med sin hund for at løbe markerne over og få en hare med hjem. Han var en sikker skytte og sad gerne og betragtede dyr og natur.

En anden lidenskab var kortspillet, hvor han havde en celeber kortrunde, der mødtes regelmæssigt. En tredje lidenskab var endelig frimærkesamlingen, der dels var et stort tidsfordriv, dels blev en økonomisk gevinst for ham i de sidste år.

Endnu i mellemkrigstiden praktiserede dr. Johannsen selv om han var 60 allerede i 1920. Men flere læger nedsatte sig i byen, og han begyndte vel at mærke alderen. Hans egentlige hjemland Tyskland gennemgik store omvæltninger i disse år. Han var helt igennem en tyskfølede mand, men indlod sig aldrig på yderligheder, og hans patientkreds var dansk og tysk mellem hinanden. I 1932

døde hans kone, men en dygtig husbestyrerinde passede hjemmet på bedste måde. En datter var død som ung i 1915, en anden var gift med apoteker Toft i Tønder, og de andre børn spredt i Tyskland, fjernt fra Toftlund.

I 1940 var dr. Johannsen 80 år gammel. Hans praksis svandt vel nu hastigere, det var en vanskelig tid. En stor hjælp i økonomisk henseende fik han da i sin frimærkesamling. Han havde samlet i en tid, hvor masser af sønderjyder søgte ud i verden og skrev hjem. Folk vidste doktoren samlede og forærede ham frimærker, som senere hen viste sig at være sjældne. Det siges, at han var i stand til at bøde på svigtende indtægter ved salg af frimærker. Iøvrigt var han en tapper gammel mand uden klage, skønt store sorger traf ham livet igennem. Han nåede vist aldrig at blive en velhavende mand. Hjælpsomhed skal have kostet ham betydelige beløb.

I hans sidste år kunne han endda hjælpe en sønnesøn, der var strandet i krigens og efterkrigstidens Tyskland, men som nu blev opdraget i den gamle doktors hjem.

Dr. Johannsen var på en gang en tilknappet, fagstolt mand, der overholdt god sædvane og skik i forhold til kolleger og patienter og en mand, der var åben og interesseret i alt hvad hans tid kunne byde. Hans medfølelse og aldrig svigtende omhu gjorde ham elsket af patienter og pårørende. Tilmed ejede han humorens nådegave. Han døjede selv med en slem eksem på hænderne, der generede ham meget. Da en af hans patienter en dag uforvarende så eksemsårene, fløj det ud af munden: Uha, dr. Johannsen det skal Di sannle da te dochtes mæ. - Han kunne smile: Jammen lelle Fru, æ ha vætt ve fem dochter å to kloech kunne. Itt a ett hjolp.

Folk smilede venligt til gamle dr. Johannsen, når de traf ham småtrippende hen ad gaden. Han kendte alt og alle og havde en stor hukommelse, der var tid til en lille snak, så gik det småtrippende videre.

Sønderjylland har en side, der er præget af det tyske. Dr. Johannsen repræsenterede denne side, der vel er noget fremmed for den danske side, men at den

rummede noget ædelt og godt, kan heller ikke en dansksindet sønderjyde nægte. Dr. Johannsen var et stort pligtmenneske, men med sans for meget andet. Det er interessant at have kendt ham, og det er mærkeligt at tænke sig, at det kun er cirka tredive år siden den første fastboende læge i Toftlund døde.

Fra dyrlæge Rasmus Bjorholms praksis

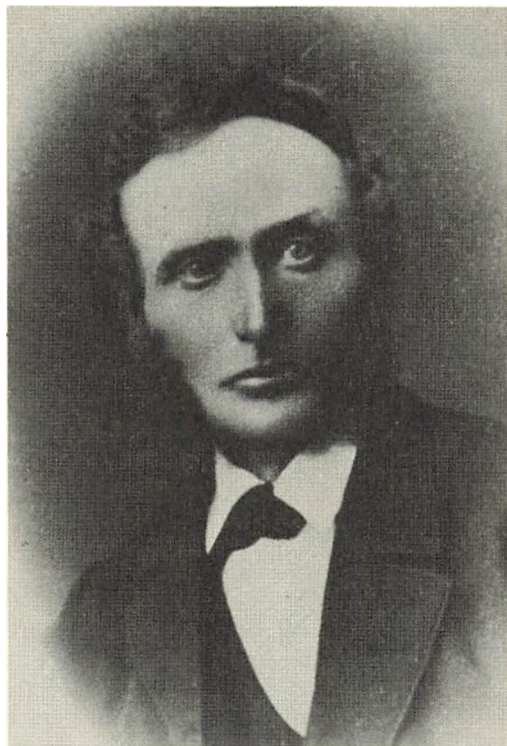
Tæt op ad vejen mellem Bevtoft og Toftlund ligger en stor gammel gård, fir-længet, omgivet af en lille klynge huse og store træer. Det er Nørre Rangstrup kommunes største gård, omkring 200 hektar stor. Over porten indtil gårdspladsen står der Bjorholmsminde. Den Bjorholm, der mindes, er dyrlæge og gårdejer Rasmus Peder Lauridsen Bjorholm, der blev født i Ørderup i 1837, søn af gårdejer, sognefoged og dannebrogsmænd Jes Bjorholm. Den unge Rasmus havde lyst til andet end landbruget. Allerede i 1853 rejste han til København og begyndte at læse på Landbohøjskolen. 21 år gammel blev han dyrlæge i 1858 og praktiserede derefter i 18 år fra fodegården i Ørderup. I 1876 købte han fætterens Peter Bertram-sen Bjorholms gård i Gøtterup, den nuværende Bjorholmsminde, dengang på 6 ottinger og omkring 160 hektar stor.

Bjorholmslægten er en af de længstboende på Toftlundegnen. Da museumsinspektør Jens Frost i Åbenrå i 1930'erne udarbejdede dens slægtstavle, heftede han sig særligt ved dyrlæge Rasmus Bjorholm og beskrev ham som en glimrende dansk mand, respekteret og kendt viden om for faglig dygtighed og med et uovertruffet kendskab til folk og forhold i hele Midtsønderjylland. Han virkede på den nye bopæl indtil september 1896, da han blev ramt af en smertefuld sygdom. Han døde den 11. januar 1897 i København efter en operation og ligger begravet på Tislund kirkegård.

Rasmus Bjorholm førte meget omhyggeligt regnskabsbøger og kopi af al korrespondance. I det væsentlige er hans arkiv endnu bevaret, og selv et overfladisk studium af dette viser, at her foreligger et værdifuldt kildemateriale.

Af regnskabsbøgerne ses, at fra 1876 til 1896 lå hans praksis på mellem 615 og 915 besøg med et gennemsnit på cirka 860 besøg årligt. Dette gennemsnit vari-

erer ubetydeligt år efter år og er udtryk for, hvad den virksomme mand rent fysisk kunne overkomme i en tid, hvor al rejse måtte foregå med hest og vogn. Da han på dette tidspunkt var eneste praktiserende dyrlæge i Nørre Rangstrup herred og flere tilstødende sogne, må hans udebesøg vurderes på baggrund af ofte daglange rejser. Han ses samme dag at have praktiseret i for eksempel Gabøl, Nustrup, Kastrup og Arnum eller ved anden lejlighed i Bevtoft, Rangstrup og Bovlund. Til kaldelse måtte ske ved bud fra den sygdomsramte ejendom, og behandling har kun sjældent kunne ske samme dag, der kom bud. I 1890'erne begyndte en bud-

*Dyrlæge og gårdejer Rasmus Bjorholm
(1837-1897).*

	<i>Udestående honorarer ved praksis' ophør</i>	<i>Udebesøg i 1895</i>
Toftlund sogn	83	149
Agerskov sogn	121	235
Branderup sogn	39	72
Tislund sogn	27	56
Bevtoft sogn	59	104
Arrild sogn (særligt Roost)	25	65
Højrup sogn	15	21
Gram (Kastrup egnen)	32	34
Vedsted (Over Jerstal egnen).....	17	29
Nustrup sogn	39	26
Diverse (eks. Spandet, Nørre Løgum, Uge).....	34	124
	491	915

Diverse-besøgene omfatter et stort antal besigtigelser og attester, ofte rekvireret af offentlige instanser langt uden for dyrlægens bopæl eller af større handelsmænd ved husdyrstridigheder eller til bedømmelse af særligt værdifulde dyrs sygdomme.

tjeneste fra telegraf- og telefonstationer så småt at aftagne sig. Adskillige tilkaldelser er sket ved brevpost; men almindeligst har været en art løbertjeneste fra den enkelte landsby, hvor letbenede unge mænd og drenge har tjent sig en god skilling ved budtjeneste. Da dyrlægen måtte opgive sin praksis i september 1896, blev der foretaget en slutincassation af udestående fordringer. På grundlag af de enkelte års regnskaber og afslutningen er det muligt at stedfæste Rasmus BJORHOLMS praksis ret nøje. Den ovenstående statistik har kun interesse ved at vise, hvor udstrakt en praksis kunne være i slutningen af 1800-tallet.

Som eneste dyrlæge i midtlandet ses Rasmus BJORHOLM ofte benyttet i retsankligger, såvel til besigtigelser som opmand i husdyrstridigheder, der beroede på solgte dyrs sundhedstilstand. På dette felt har han nydt megen respekt, skønt han kraftigt må have irriteret tyske instanser ved konsekvent at udfærdige responsa på dansk. Hans skøn og afgørelser er ud-

arbejdet særdeles grundigt, affattet i et smukt letlæseligt sprog og umiddelbart forståelige for ikke fagkyndige. Hans skrift er sirlig og ren, og ved flere lejligheder vides hans indlæg at være fremhævet på bekostning af kollegers tungtvindenskabelige arbejder.

Uanset en stor arbejdsbyrde har Rasmus BJORHOLM fundet tid til løbende at holde sin viden ajour, og lejlighedsvis har han affattet arbejder over emner, der særligt har interesseret ham. Et eksempel herpå lyder: Om indre blødninger ved husdyr. Om disse arbejder har været offentliggjort har desværre ikke kunnet skaffes oplyst. I praksis er han jævnlige stødt på specielle og for kolleger interessante tilfælde, som han har beskrevet meget nøje. Da dyrlæger var så få, som tilfældet var, er han ofte stødt på husråd og lægmænd, der fuskede i faget. Den modne, indsigtserige mand og velhavende gårdejer lod sig på ingen måde irritere heraf. Tværtimod opskrev han omhyggeligt husrådenes ingredienser og behandlingsmådernes detaljer og underkastede dem en vurdering. I mange tilfælde ind-

rømmede han en videnskabelig baggrund for disses større eller mindre virkning. Sådant har han allerede tidligt stiftet bekendtskab med som dreng på landet, og ved det storsind, hvormed han påhørte og betragtede alt forefaldende, vandt han kun yderligere tillid.

En del af hans praksis er sket ved, at for eksempel får, heste og kreaturer bragtes til hans bopæl til behandling, hvis dyrene selv kunne bevæge sig eller fragtes. Han synes at have kunnet instruere sin kundekreds til sygdomsbeskrivelser, der tillod ordination af medicin på hans bopæl, og han har rundhåndet uddelt vejledning og instruktion til brug ved enkle letbedømmelige skader og sygdomme. Der har været så meget at bestille for ham, at meget simpelthen har måttet tilrettelægges rationelt.

Besøgene i praksis skete med hest og vogn, oftest en såkaldt arbejdsfjedervogn med god plads i kassen og beskyttet af voksdug. Her lå hans instrumenter og rejseapotek, som man kan se det hos vor tids dyrlæger. Med årene måtte dyrlægen have en karl med til kuskehjælp og ved anstrengende operationer, selv om bestemte greb, hvormed dyr kastes, slutelig ikke kunne gøres bedre end af manden selv. Rejserne skete i alt slags vejr, om vinteren jævnlige i slæde, og på Bjorholmsminde eksisterer endnu de svære kavajer eller kørekapper, der skærmede mod vind og vejr.

Et forsøg på at bedømme praksis' afkast er vanskeligt og kan kun ske tilnærmelsesvis. Et gennemsnitligt beløb pr. udebesøg over en årrække er cirka 4 mark, altså på 900 besøg cirka 3600 mark. Dertil kommer hjemmekonsultationer, offentlige gebyrer og medicinbesørgelse, der skønnes at have indebåret en fortjeneste. Sammenlagt kunne måske skønnes 6000 mark årligt. Udgifterne har ikke været ringe. Fraværet fra hjemmet og kuske- og hjælpetjeneste har nok beslåglagt et par mand løbende. Driften har vel også været forholdsvis dyrere; men slutresultatet har dog stadig været sognets største indkomst.

En gennemgang af korrespondance og optegnede sygdomstilfælde kunne utvivlsomt bidrage til et nøjere kendskab til driftsformer, dyresygdomme og behand-

lingsmetoder for nu 100 år siden. Her kan kun uddrages nogle få træk.

Hestene var på Rasmus Bjorholms tid den eneste trækraft i landbruget, og hestenes sygdomme var hans speciale. Han ses således endog tilkaldt til en amtsforvalter von Manteuffels heste på Brundlund slot i 1880'erne for at kurere snive. Hestenes fordøjelsessystem er ømfindligt og i et stort antal tilfælde er anført kolik. Rasmus Bjorholm eksperimenterede med det pulver, der stødtes ned i halsen på den syge hest, og hans medikamenter var kendt viden om. Ved syge kreaturer er ofte angivet betændelser, der dels har været mælkefeber, dels følger af svære vitamin- og mineralmangler ved førsårstide. Fårehold har været meget udbredt på egnens store heder sidst i 1800-tallet, og også fårenes sygdomme er meget specielle og yderst vanskelige at kurere. Hvor de har grebet stærkt om sig i en fårebesætning, ses en fuldstændig udskiftning ofte tilrådet. Konstant brug af samme areal til fåregræsning er ligeledes fra-rådet. Endelig har kastrationer været anledning til mange udebesøg, og også på dette felt var dyrlægens ry stort. »Grow renle« giver grunden til, at hans operationer oftest forløb uden alvorlige infektioner. De vanskelige dyrefødsler, der nu er et stort område i en moderne dyrlægepraksis, ses næsten ikke i regnskabsbøgerne. De skulle jo helst overstås inden for nogle timer, og dyrlægen havde ingen mulighed for at komme så hurtigt til stede.

Af mange enkeltheder ses, at Rasmus Bjorholm har holdt sig velorienteret om faglige fremskridt og har trukket både på danske og tyske kilder. Landbohøjskolens dyrlægeuddannelse hørte til Europas bedste i disse år, og den medicinske industri i Tyskland var samtidig inde i en stor udvikling. Rasmus Bjorholm tog det bedste, hvor det kunne fås, og administrerede det nøgternt. Hans viden og mange interesser gjorde ham til en velset gæst i alle hjem. Der blev set hen til den medfølgende snak, der strejfede alle mulige emner. Han blev jævnlige præsenteret for »kloge folks« råd og meninger. Hørte uden irritation på dem og afgjorde, at det og det var der en fornuft i, det og det skulle der

tros en hel del på. - Studerer man billeder af den unge dyrlæge og senere som ældre, præget af anstrengende arbejde og begyndende sygdom, fortæller hans smukke intelligente ansigt med de store øjne, at her var en personlighed, der gjorde indtryk og vakte sympati og respekt. Med tiden fik han et næsten legendarisk ry.

Fra det omfattende brevarkiv er hentet et enkelt udpluk:

Bevtoft, bei Ober Jerstal, den
27. Juli 1883.

Geehrter Herr Thierarzt.

Da mein Pferd schon seit 3 Tagen nicht gefressen hat, so wollte ich Sie ersuchen sich mal das Pferd anzusehen, ob es vielleicht an den Zähnen liegt, oder ob ihm sonst was fehlt.

Bornholtzer
berittener Gendarm.

Den tyske gendarm i Bevtoft har fremført sit andragende med ulastelig høflighed. Den 31. juli lå hans bolig på dyrlægens vej. I rubrikken sygdom er anført: Kolik fra urent foder. I en tør sommer havde gendarmens ven afbidt græsset for tæt og fået jord med.

Hvert år om novembertid lod Rasmus Bjorholm en ældre mand gå rundt og kræve regninger ind. Det lod sig ofte praktisk gøre på efterårsmarkederne. Da blikket faldt på den schneidige gendarms navn, blev der givet besked på: »Hvis staten 5 mark, hvis ham selv ingenting«.

Princippet er jo ikke usædvanligt; men den lune danske gårdmand og dyrlæge har nok ment, at det ingen fejl var, om den gode gendarm kom til at føle sig forpligtet ved lidt venlighed på den ensomme udekommando. Gendarmflønninger var jo ikke store. Den ene hånd, den anden hånd. - Hesten kom sig forøvrigt.

Rasmus Bjorholms død følte som et stort tab på hans hjemegn. På gården efterfulgtes han af datteren Bolette og svigersønnen Kresten Madsen Petersen fra Hyrup. I praksis overtog dyrlæge Kresten Ries i Toftlund en stor del af kundekredsen, og senere dyrlæge Christian Lund i Agerskov overtog en anden

del af den oprindelige store praksis. Begravelsen skete den 19. januar 1897 på Tislund kirkegård. I 1881 blev H. A. Krüger begravet på Bevtoft kirkegård. Han satte en »maksel« eller målestok for begravelsesfølger, som aldrig siden er overtruffet på denne egn. En tysk præst, der så de tusinder af mennesker og hundreder af hestekøretøjer trænge sig i og udenom Bevtoft, har fortalt om den beklemmende følelse denne demonstration af egnens sindelag gjorde på ham: Was haben wir hier zu suchen? Men efter Krügers var Rasmus Bjorholms begravelsesfølge det største på egnen, og heller ikke det er næppe siden overtruffet.

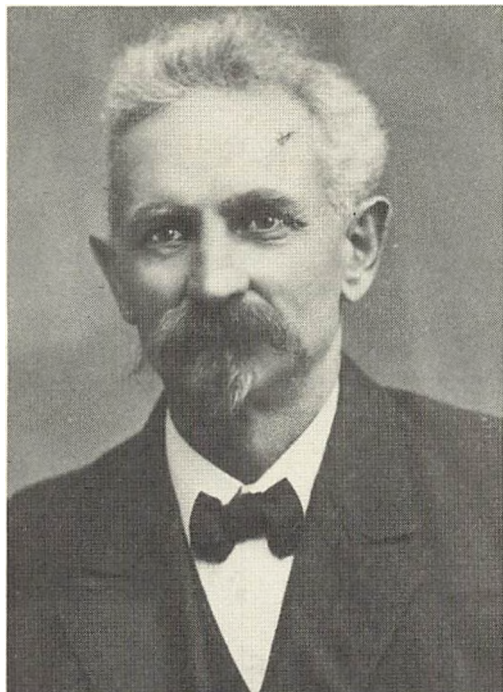
Dyrlæge og gårdejer Rasmus Bjorholms dødsbo

Dyrlæge og ejer af Tislund sogns største gård »Bjorholmsminde« Rasmus Bjorholm døde den 11. januar 1897 på et hospital i København efter en operation.

Forud var gået længere tids svagelighed. I september 1896 havde den store dyrlægepraksis måttet opgives. Rasmus

Bjorholm blev begravet den 19. januar 1897 på Tislund kirkegård. Død og skatter er uomgængelige, den 5. juni 1897 indsendte boet opgørelse til amtsretten i Toftlund over aktiver og passiver. Den lød således i dansk oversættelse:

1. Grundejendom, inkl. parcellerne 159.20.34 hektar 1302,02 Mark Reinertrag	Mark	32.550,00
6. Uhre	Mark	100,00
7. Guld- og Sølvtoj	Mark	605,00
8. Porcellæn	Mark	60,00
9. Glasvarer	Mark	20,00
10. Tin, kobber, messing, blik og jern	Mark	387,00
11. Linnedtoj og senge	Mark	2.560,00
12. Møbler og husgeråd	Mark	2.176,00
13. Klædningsstykker	Mark	1.370,00
14. Vogne, seletøj og avlsredskaber	Mark	1.983,00
15. Kreaturer, 16 køer à 175, ungkreaturer 32 à 100, 6 heste à 400, 2 føl à 100, 4 svin à 50 og 8 får à 25	Mark	9.000,00
16. Forråd til brug (Korn)	Mark	1.000,00
18. Diverse og bøger	Mark	100,00
		<u>Mark 51.911,00</u>
21. Gjæld, efter afdrag:		
a) Hypotekgjæld	Mark	30.000,00
b) Rest til forplejningskoster	Mark	500,00
c) Begravelseskoster	Mark	500,00
d) Gravsten og gitter	Mark	550,00
e) Transport af liget fra Kjøbenhavn	Mark	200,00
f) Aftægt efter kontrakt, årligt Mark 110,00	Mark	1.320,00
Summa af efterladenskaber	Mark	<u>33.070,00</u>
(Følger erklæringer og underskrift)		<u>Mark 18.841,00</u>

*Gårdejer Chresten Madsen Petersen (1874-1951)
Bjorholmsminde.*

I opgørelsen nævnes intet vedrørende dyrlægevirksomheden, hverken udestående fordringer eller instrumenter og medicin. Årsagen kan være, at fordringerne er inddrevet i efteråret 1896, og at det brugelige af instrumenter og medicin er afhændet til en efterfølger. Muligt kan man også have anset det for værdiløst.

Fast ejendoms offentlige værdiansættelse er i reglen lavere end handelsværdien. Alligevel må man undre sig over den lave ejendomsskyld på Mark 32.550,00, men Bjorholmsminde var dengang en mager gård. Endelig afspejlede landbrugskriserne i de sidste årtier af 1800-tallet sig endnu i den offentlige vurdering.

Besætningen har hverken været stor eller lille efter tiden. Med seks heste kunne der kun foretages markarbejde på en begrænset del af gårdens mange hektar. Tilmed har et par af hestene til stadsighed været brugt til dyrlægens kørsel. En stor del af jorden har henligget i vedvarende græs eller måske i udyrket hede og mose.

Man kan undre sig over, at gårdens linned og sengetøj er højere ansat end

vogne, seletøj og avlsredskaber, men den store maskinpark kendtes jo ikke dengang.

Rasmus Bjorholm havde været sit sogns største jordejer og skatteyder, men gårdens drift havde nok været sat noget til side for den store praksis, der dækkede mere end den nuværende Nørre-Rangstrup kommune. De sidste år havde Bjorholm kun med besvær kunnet overkomme det anstrengende rejseliv med hest og vogn i al slags vejr. Han havde budt sig selv alt for meget. Gårdens drift lå i hænderne på trofaste medhjælpere, men det er ikke helt det samme, som når mandens eget øje daglig følger alt i driften.

En stor gård får sjældent lov at hvile længe. Er der en datter, kommer der en dygtig ung mand. Det gjorde der også på Bjorholmsminde.

Den 8. november 1901 blev pigen Bøllette Marie Bjorholm af Gøtterup, Tislund sogn, født den 4. september 1874, viet til ungkarl af Hyrup, Bevtoft sogn, Chresten Madsen Petersen, født den 31. oktober 1874.

Og så fik Bjorholmsminde piskens overnakken.

Bjorholmsmindes gamle stuehus.

Laust Vind af Roost

Laurids Hansen Vind var født den 5. februar 1835, kun tyve år senere end slaget ved Waterloo og fjorten år efter Napoleons død på Sankt Helena i 1821. Han døde den 19. maj 1931, i et af tredivernes værste kriseår, mere end 96 år gammel.

Hans fulde navn siger ikke nær så meget som Laust Vind, det er endnu et begreb mere end 50 år efter hans død.

Barndom og ungdom

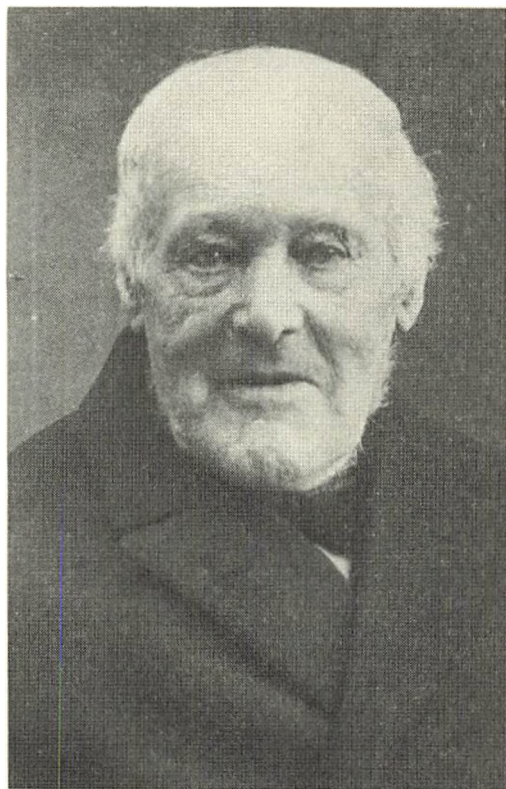
Laust Vind var udaf en gammel Roost slægt, der havde siddet på stavnen i mere end hundrede år. Det var en god gård, og slægten sad i gode kår så langt, den kan følges.

Laust var tretten år da Treårskrigen 1848-50 brød ud, og som alle drenge levede han med, når der kom soldater til byen. Det gjorde der i foråret og sommeren 1848. Af og til var det tyske kavalieristyrker, der susede ind i byen og forlangte forplejning og foder til hestene, til andre tider var det danske dragoner og frivillige fra kaptajn Jagds jægerkorps.

Laust blev selv dansk soldat i 1863, da krigen med Prøjsen og Østrig truede, han var endda med ved Dybbøl som menig af 10. regiments første kompagni. Han blev alvorlig såret, nogle mener af et sabelhug over nakken, andre siger at en granatekspllosion slog hans trommehinder i stykker. Resten af livet var han meget tunghør og fik en lille dansk pension som invalid. I august 1864 blev han hjemsendt fra hæren efter at have ligget i kvarter i Sorø. Mange år efter fik han 64 medaillen, som han var stolt af, men dog ikke bar, i mellemtiden var han blevet tysksindet.

På den store gård derhjemme var der god brug for ham. Et par år efter krigen blev han mand på gården og ledede dens

drift. Han rejste meget for at handle med kreaturer og heste. Han var glad for rejselivet og færdedes i en arbejdsfjedervogn forspændt et par raske heste. Han havde pengekassen med, - spændt fast til vognbunden. På bagsmækken lå der sengetøj, madkasse og havre til hestene. Sådan rejste han tit i dage og kom vidt omkring. Til Hamborg tog det to dage med hest og vogn, til Husum kun en. Undervejs overnattede han på kroer eller holdt ind hos bekendte og lå og sov i halmen eller på

Laust Vind fotograferet, da han var højt oppe i 90'erne, med en tunghørs opmærksomme ansigtsudtryk. Han mistede hørelsen på Dybbøl i 1864 og modtog siden en beskeden hædersgave fra den danske stat.

vognen. Han tjente godt ved handelen og sparede mange penge over. Mærkeligt nok brugte han oftest en dansk bank i Ribe. Det siges også, at han havde en hel gade med lejehuse i Ribe, i hvert fald stod der tidligt respekt om Laust.

Han forstod at anbringe sine penge. Skønt Roost gårde var dyre, havde han held til at købe to udover sin fædrenegård og kunne hver gang betale kontant. Han havde næse for penge. Da hans bank i Ribe kom i vanskeligheder, siges han, at have anet det og fået sine penge hævet nogle dage før, det gik galt.

Der lever jo ikke mere mennesker, der har oplevet ham som ung mand, men han siges at have været let til bens og et friluftsmenneske. Han hentede selv køerne om morgenen efter at have badet i Fiskebækken. Heste var hans store interesse, det siges at han kunne løbe de fleste heste ind og springe op på ryggen af dem og styre dem uden sadel og tømme.

Manddomsår

Laust Vind følte sig som tysksindet, en af grundene siges at have været, at han jo ofte færdedes i det magre Vestjylland og sydpå i de fede marskenge. Der forekom ham at være en stor forskel på forholdene i de to lande, Danmark kunne ikke stå sig. Der var meget, der imponerede i og ved det store Tyskland. Fremtiden kunne kun ligge sydpå, der var der marked for de dyr, han opdrættede. Han var dog ikke uden sympati for Danmark, for eksempel huskede han, at Christian den niende havde besøgt soldaterne på Dybbøl. Det syntes Laust var modigt gjort, og at det var en rigtig tanke, at kongen havde sind for, hvordan soldaterne levede.

Egentlig burde Laust have haft kone og børn til den store velstand, men mærkeligt nok blev han aldrig gift. Han var ikke uden familiesans. En af hans søstre var gift på Rømet i Toftlund sogn. To af hendes sønner, Peter og Christian, solgte eller skænkede han hver en gård i Roost. Andre af hans søstre var gift udover hele Vestsønderjylland. Han besøgte dem ofte og havde selv besøg hjemme.

Med årene fik han mange snurrige egenskaber. Han gik en runde hver dag på de tre gårde og skar selv kød og flæsk ud til middagsmaden. Alene synet af ham var mærkværdigt: En slags bowler på hovedet, lang mørk klædesfrakke med skøder. I halsen en gammeldags sort krave, urkæde, sorte uldne strømper og træsko.

Hvad Laust sagde og gjorde blev der lagt mærke til. En dag sagde han til nabokonen, Maren Thomsen, på Fogedgården: Maren, Dæ å mæ, vi ha mest a oldt. Do ha mest pæng, og æ ha mest goe. Det passede godt nok.

Henrik Thomsen på Hoffmannsgave mødte ham en dag som lille dreng. Laust ville have at vide hvem Henrik var og hvad han hed, og det fik han: Nej se da Henrik Thomsen, sæj mæ Henrik Thomsen skuld Dæ å mæ itt gå ind å få en kafepuns, men det turde Henrik ikke.

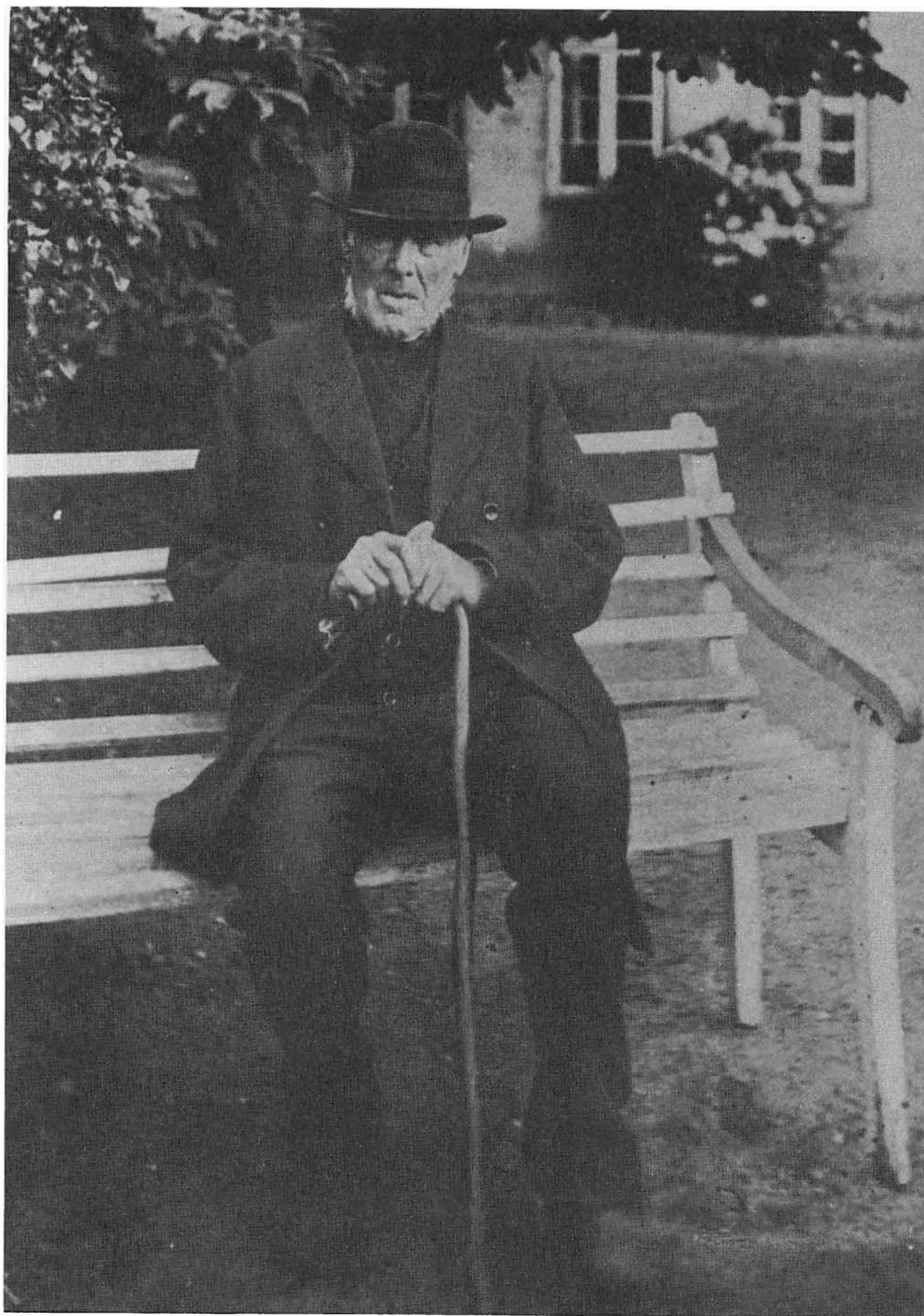
Livet på gården

Laust Vind var altid kendt for at have solide forvaltere og husholdersker på gårdene. Han antog dem efter et mærkeligt system. Man siger, at den der er rask til sin mad også er rask til sit arbejde. Når der kom folk og søgte plads, fik de en tallerken smørrebrød stillet hen. Huggede de frejdigt i sig, så måtte det jo være førsteklasses folk, sad de og nippede til maden, var der vist ikke meget ved dem at gøre. Om systemet altid virkede rigtigt, melder historien ikke noget om.

I mange år var nu afdøde Nis Østergaard højt betroet forvalter eller awstkarl hos Laust (Awst - øverste eller første). De forstod hinanden godt.

Af andre kendte navne som awstkarl kan nævnes Christian Riggelsen, Bovlund Baalsted, Reinhard Petersen, Arrild, og først og fremmest Hans Knudsen, der senere var kromand i Kastrop.

Awstkarlen skulle først og fremmest kunne styre folkene og være dygtig i mark og stald. Dernæst skulle han kunne køre heste, og det var en kunst. Da Laust meget tidligt fik bil, skulle han kunne køre den. Endelig skulle han helst kunne

Laust Vind i den karakteristiske påklædning med sort krave og skødefrakke. Fotograferet omkring 1920.

spille violin. Laust elskede musik, når der var fest på gården, skulle der spilles til dans.

Så var der endelig det mærkelige, at awstkarlen helst skulle sove i rummet ved siden af Laust. Det smilede man meget af, men det havde en naturlig forklaring. Laust var to gange blevet overfaldet i sin seng af voldsmænd, der havde hørt om hans mange penge. I forvejen var han døv, at blive grebet om halsen i mørke uden at ane noget ondt, var et slemt chock. At tænde lys i petroleumslampens tid var ikke så lige til. Laustes angst er forståelig.

Laustes fester

Der blev holdt tre eller rettere fire store fester på Laustes gård, så længe han var mand på gården.

Den første var nytårsaften, den anden Kejser Wilhelm den andens fødselsdag den 27. januar, den tredje Laustes egen fødselsdag den 5. februar og endelig var der Sedandagen den 2. september til minde om den tyske sejr over franskmændene.

Menuen var altid den samme: Fersk suppe med boller og ris med gulerødder, dernæst kogt oksekød med peberrod og endelig æblekage. På den tid blev der sjældent drukket øl eller vin til maden, selv om der var råd. Så blev der spillet op til dans, og Laust susede selv et par danse rundt i hosesokker. De unge fortsatte med dansen, de lidt ældre trak sig tilbage til kortspillet. Aftenen igennem blev der drukket et utal af kaffeponche, grogger, thevandsknægte, klare snaps og vand-snaps, der svarer til vor tids flyvere. Langt hen på natten blev der serveret god skinke og opstuede kartofler.

Laustes fester var hyggelige og dansk og tysk siges at have mødt hinanden i fordragelighed, selv om hædersgæsterne var Laustes tyske bekendtskaber som dr. Johannsen i Toftlund, retsembeds mændene i Toftlund og Løgumkloster og store handelsfolk helt nede fra Husumegnen.

Når middagen var sat til livs gik man en tur i stalden for at komme af med van-

det og bese studene, der helst skulle være klinet til med møg op ad lårene, de såkaldte lårkager. Da var Laust i sit es, piben sad støt i munden, og dyrene fik et rap af hans sølvknappede stok, når de skulle rejse sig.

Man kunne tro, Laust var besværet af den dårlige hørelse ved kortspillet, men han har nok kunnet lidt mundaflæsning. Måske kunne han også høre, hvad han ville høre, i hvert fald var han en agtet og dygtig kortspiller. Awstkarlen sad ofte med ved spillet, det var en stor ære. Da Laustes syn i de sidste år begyndte at svigte, sagde han til awstkarlen: Åh, leld Hans, vel Do ordn æ betalen. Pengene lå i en stor gammeldags tobakskasse, der stod mellem Laust og awstkarlen.

Gæstfri var Laust. Da hans gård brændte sidst i tyverne, kom man kun ud med nød og næppe, før stråtaget skred. Laust sagde da til Hans Knudsen: Åh, Hans, kun Do itt se å bjærr æ cigarer. Der komme manne folk, vi skal da kun bye dem en cigar for djer møje. Det var den gamle sønderjyske gæstfrihed.

Laustes tyskhed

I reglen levede Laust i fordragelighed med de danske naboer. Det faldt derfor op, at han i 1890'erne viste sig at være en stor tilhænger af den berømte overpræsident Mathias von Køller, der drev et tvangsregimente i Nordslesvig. Der blev forfattet en smædevisse, der gik på melodien Julia, Julia, Hopsasa. Første vers lød:

*Da Køller om i Nordslesvig for,
og talte om fred og ro på jord,
Laust Vind deraf begejstret blev,
adressen tre gange underskrev.
Julia, Julia, Hopsasa.*

Sangen har fundet ud af, at Køllersygen skyldtes en bacille, der sad i Laustes mås. Den slutter sådan:

*Den bliver tyk og vokser stor,
og kun i tyske ender bor.
Og hvis Du ej den udtrukken får,
så er Du tilstoppet inden et år.
Julia, Julia, Hopsasa.*

Sangen var underskrevet Anonymus. Laust blev egentlig ikke vred over sangen, han gik rundt og spurgte, hvem der dog kunne have hovede her i byen, at han kunne sætte sådan en sang sammen.

Vistnok i 1911 var der Kejsermanøvrer i hele Sønderjylland, og da kom kejser Wilhelms søn, prins Heinrich, til Roost i en stor flot bil. Han besøgte Laust og blev modtaget med alt, hvad huset formåede. Det siges, der kørtes en del mæg ud i byen den dag af drillesyge naboer. Det besøg levede Laust længe på.

Hans hjem var også nok værd at besøge: Der var et herreværelse med lædermøbler og jagtgeværer, en rød stue og en grøn stue med fine gamle møbler. Hjemmet skal have været en skatkiste af antikviteter, bøger og gamle dokumenter. Det gik altsammen til ved branden i tyverne.

Da krigen kom, måtte Laust se sit Tyskland gå til grunde for en tid. Det har sikkert været ham en sorg. I mellemtiden var han nu en gammel mand, næsten firs ved verdenskrigens udbrud, men stadig frisk og rørig.

Laust til bys

De gamle grejserbønder, det vil sige bønder med store gårde og store kreaturbesætninger kom meget rundt, de skulle jo høre priser og handle. Laust havde derfor stamtilholdssteder i Husum, Tønder, Løgumkloster og Toftlund.

En dag siges han at være kommet ind på Haggens Hotel i Tønder, hvor der var fuldt hus af markedsgæster. Værten så en god kunde komme og ryddede rask et bord af Tøndringer og Hevringer, der bandende og skældende søgte ud. Da de kom forbi Laust, nikkede han mildt til dem: Ja, det er mig med de tre gårde i Roost. Det skal jo nok have varmet hjerterne.

Allerhelst kom han vistnok til Toftlund og på Frosch Hotel. Her spillede han kort til langt ud på natten og havde herlige stunder. Hjemturen gik for sig i hans bil, en Adler med sejdugskalesche. Awstkarlen kørte og kunne vist godt have lidt i hovedet. Et par gange endte de i grøften, og karlen måtte løbe efter hjælp, mens Laust sad uforstyrrelig bag i vognen og røg sin pipe.

Han og awstkarlen kom endda så vidt som til Hamborg i bil, og historien fortæller, at de tordnede ned ad en af Hamborgs store gader. Pludselig kunne Hans se, der skulle svinges, og det skete meget snært. Der stod en kaskade af vand op på trafikbetjenten, der truede efter dem. Holdt, holdt, Hans, sagde Laust, der var en mand, der vinket efter os. Mon vi skulle kende ham? - Men Hans skulle ikke have holdt.

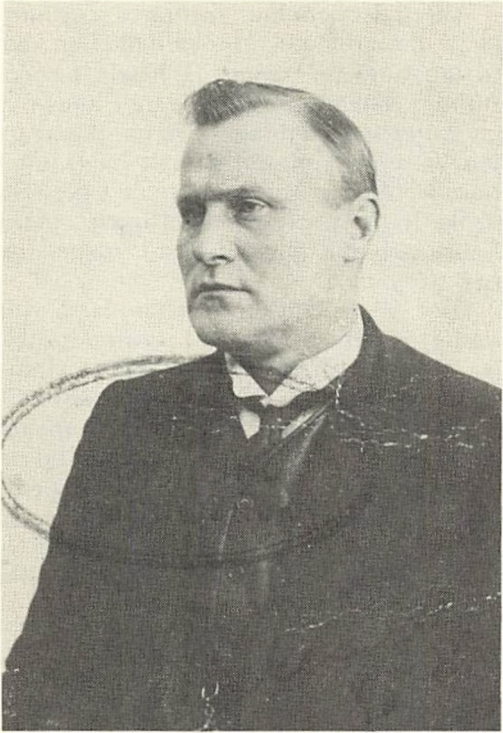
Laustes sidste år

Men årene gik, og der gik også svind i hans velstand. De kontante penge blev knappe, og først i tyverne kom der krise med faldende priser. Gården skulle stilles om til malkekvæg og svinehold, det lykkedes vist ikke alt for godt. Alligevel sad Laust i trygge kår til sin død, men så var der vist også spist op. Han var jo nu en gammel mand, der helt var henvist til andres hjælp på gården.

Efter den store brand, var det så spørgsmålet om gården skulle bygges op. Det blev den, men det var dyrt. Slutningen blev, at Statens Jordlovsudvalg købte gården og senere stykkede det en del jord fra, tilbage blev en stor hovedparcel, den nuværende Roosthøj, der har været ejet af Jesper Th. Hansen og nu af Hans Petersen.

Salgsforhandlingerne var ikke lette, tilsidst tilbød Jordlovsudvalget, at Laust kunne beholde besætningen i den pris, der var tilbudt. Det råbte Laustes nevø ind i øret på ham: Laust, Do må behold æ svin. Nåe skie, sagde Laust, så lad gå da.

Laust flyttede ind i et aftægtshus i selve byen, der havde ligget til en af hans andre gårde, og der døde han mæt af dage.

Hans Knudsen (1892-1970) den berømteste af Laust Vinds avstkarle, ham kunne der også skrives en bog om.

Om Laust Vinds liv og levned går der et utal af historier, og det ville være skammeligt om de skulle gå i glemmebogen. Han er nok værd at mindes, selv om hans slags vist aldrig vil forekomme mere. Han var af gammel Roostslægt, han havde levet et langt og interessant levned, og han havde fået lov til stort set at følge sit eget hovede livet igennem.

Da han blev begravet, følte folk, at nu gik der en tid i graven, der aldrig ville vende tilbage.

Han er tit blevet mindet og på sin vis også misundt, ikke for de mange penge og gårdes skyld, men fordi han havde kunnet leve sit liv så uafhængigt.

Denne frihed i tider, hvor mennesker var tynget af gæld og hårdt arbejde uden ferie, syntes hans samtidige, var den største herlighed, som Laust ejede.

Fra gårdslagtingens tid

Med de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet kom der opbrud i et ældgammelt landskabsbillede. Siden jernalderen var bosættelsen på landet sket i tæt sammenbyggede landsbyer med få og spredte enestegårde som undtagelse. Mellem landsbyerne lå vældige overdrev i hede, mose og krat.

Ved udskiftningen skete i reglen en vis opdeling af enkelte gårde og udflytning fra landsbyen for at lette den hensigtsmæssige og individuelle jordfordeling. Mangesteds flyttedes landsbyens kådnere ud i såkaldte kådnergader. En tendens til at tvinge indersterne i de jordløse huse ud mod bymarkens grænser kendes også ¹⁾.

Det gamle Haderslev amt gik fra Lillebælt til Vadehavet og omfattede også Hviding herred. Mange udskiftningsakter fra amtet viser, at opdeling eller udstykning var af begrænset omfang. Når overdrevne fordeltes på landsbyernes oprindelige gårde, kunne den enkelte gård få et meget betydeligt tilliggende. I nutidsflademål kendes mange gårde på mellem 100 og 200 hektar og endog mere. Meget af denne jord henlå naturligvis udyrket i lange åremål ²⁾.

Ved fordelingen af visse goder måtte der ses bort fra det hensigtsmæssige i jordfordelingen. Det gjaldt skov, mose og fremfor alt eng. Her skete en parcellerdeling, der ofte er bevaret op til vor tid. De gårde, der fremstod af udskiftningsprocessen, havde således passende ager ved gården, spredt liggende parceller skov, mose, eng og endelig store udyrkede arealer, der som lagkagesnit kunne strække sig ud fra landsbyen med bylavets grænser. Så ringe udnyttede disse tilliggende end var, udgjorde de en stor reserve ³⁾.

Der kunne gøres direkte brug af denne reserve ved at tage nyt land under plov eller udlægning i græs, dersom ejeren magtede hedebyrningens slidsomme

proces. Arealerne kunne vel også give et vist udbytte ved fårehold, tørveskæring, lyngslet, pletgræsning, bærplukning og bihold, men de store ting var det ikke. Med stigende folketal op gennem 1800-tallet kom der behov for jord til bolig og erhverv, og de udyrkede arealer fik nu en anden værdi. De lod sig udpagte eller sælge. Ved salg var betalingen ofte lavt forrentede pantebreve, hvis afkast dog langt oversteg det ekstensive landbrugs ⁴⁾. En stor vandring gik mod landsbyernes udmarker og mange selvstændige brug opstod. Et endnu større antal jordløse huse byggedes, ofte uden at der var sket særskilt matrikulering. Den preussiske matrikulering i 1870'erne striglede og regulerede på disse forhold. Dens originalkort viser en forbavsende stor og spredt bebyggelse på mange egne. Siden er mange af de isoleret liggende og nødtørftigt byggede »brændevinshuse« forsvundet.

Denne lange og store proces faldt forskelligt ud fra egn til egn. Jo bedre en landsbys jord var som helhed, jo færre frasalg skete der. Jo ringere eller jo mere uensartet jorden var, jo hurtigere gik opdeling og udstykning fra hånden. En midtvej kan også ses: Ved frasalgene kunne der rejses kapital og kræfterne koncentrerer om bygninger og den nærmest liggende jord.

Kontakten mellem jordejer og mulig køber har ofte beroet på tilfældigheder. Gårdens karle giftede sig og fik lov at købe jord af husbond. Tilfældige aftægts- og våningshuse fik tillagt jord. Overalt stræbtes efter ophold til den uvurderlige ko, geden og et par får. Engang bygget kom husene i handel, og nye folk dukkede op på de gamle udmarker. Det kunne være slidere, der under de hårdeste vilkår præsterede det overordentlige. Det kunne også være fakkelløjttere, der fristede en kummerlig tilværelse.

1800-tallet bragte statsbankerot og flere økonomiske kriser. Udskiftningslæggerne sad imidlertid forbavsende støt langt op i århundredet. De havde noget at tøre på, nemlig de store jordreserver.

En gammel proces begyndte så at slide på slægterne. Spredernes tid var kommet, som der kan eftervises i mange landsbyers historie fra 1800-tallet. - Den enkelte var nu også kun henvist til sig selv, hvor det gamle landsbyfællesskabs solidaritet havde støttet den svage. Vigtigere var dog de store tekniske fremskridt og de økonomiske omskiftelser i slutningen af 1800-tallet. Det gamle landbrug havde været næsten selvforsynende, haft en traditionel drift gennem generationer, haft overskuelige pengeudgifter og i reglen kunnet ordne generationsskifter over aftægten. Nu måtte driften stilles om. Der krævedes investeringer, der måtte finansieres ved lån, der skulle forrentes og afdrages. Skatterne voksede og lå for en stor del som grundskatter. Ønsker om levestandard som i byerne trængte sig på. På de gamle dage flyttede folk nu til bys, byggede hus og levede af rentekapital. Fra omkring 1850 trænger pengeøkonomien voldsomt frem i landbruget, en tid formidlet af lokale velhavere, senere af sparekasser og banker og derefter af kreditforeninger¹⁾.

Denne stadige proces skete undertiden i ryk forårsaget af de svære landbrugs-kriser i 1870- og 80'erne. Mange måtte gå fra gårdene, konkurser var ikke ualmindelige. Udvandringen under fremmedherredømmet gav et stort udbud af jord. Alligevel må det undre, hvor lavt fast ejendom takseredes f.eks. i dødsbo-skiftet²⁾.

Tiden fra 1880 op til første verdenskrig var derfor et tidehverv i sønderjysk landbrug. I næsten enhver landsby kan man konstatere en stor udskiftning i ejerforholdene og typisk ofte på byens oprindelige gårde. Afløsningen på disse gårde kom mængsteds fra. Fra Danmark, Sydslesvig og Holsten og jævnligt fra fjerne egne i Tyskland. En overvejende fremmedgørelse skete dog ikke. De fleste nye på de gamle gårde var slutteligt landsdelens egne. Husmænd købte gårde, dygtige mennesker arbejdede sig op, og yngre brødre, der før måtte søge ud af land-

bruget, kunne nu komme for på en udstykket ejendom, selv om stamparcellen var gået tabt for slægten. Der skete således en vis spredning af ejendomsretten.

Handel med fast ejendom kræver i reglen en professionel formidlervirksomhed, altså ejendomsmæglerens eller ejendoms-handlerens. I det gamle landbrug var dette virke næsten ukendt, til gengæld kom der nu et hurtigt og stærkt behov for det. Dette forhold er grobunden for det, der blev kaldt gårdslagting. Det blev nu et erhverv at købe landbrugsejendomme. Var man kapitalstærk kunne der købes fordelagtigt. Videresalget kunne have forskellige forløb. Jævnligt klædtes det købte skånselsløst af for besætning og inventar, der altid let har ladet sig gøre i penge.

Selve den faste ejendom kunne sælges på auktion, som gårdslagteren bød ind til. Kunne han lade nogle penge stå i frasalget, eller var der særlige herligheds-værdier, kunne der ofte sælges med god fortjeneste. Det var almindeligt, at gårdslagteren gik det købtes nabolag igennem og forhørte sig om købsinteresse. De spredte parceller skov, mose og eng lod sig ofte let sælge. Flere af naboerne havde måske allerede kig på den ene og den anden mark. Jævnligt blev der også sigtet efter en bedre jordfordeling. Bygningerne kunne sælges som bolig eller blev tilbage med nogen jord som en svag skygge af ødet storhed. Tit kom der noget gavnligt ud af de mange transaktioner. På den anden side var sælgerens skæbne ofte tragisk, når der intet var til overs. Gårdslagteren kunne have endog ublu fortjeneste, men kunne også løbe ind i tab, når han havde forregnet sig eller løb ind i en lokal uvilje mod manipulationerne.

Salgsproceduren kunne tage lang tid. En høst skulle afventes, en solid køber skulle støves op og vanskelige naboforhandlinger overstås. Den drift, der da stod på, havde et dårligt rygte og var tit ren og skær plyndring. Gårdslagteren var selv i knibe, særligt hvis hans køb var sket ved lån, der skulle forrentes. Jordskatterne var der, og fik ejendommen først et dårligt ord på sig, trykkede det prisforholdene. Der kunne udspinde sig en nervekrig mellem gårdslagteren og mulige, kapitalstærke købere. Udvejen

kunne så være en eller anden skruet byttehandel til et andet objekt. Mange andre krumspring blev også forsøgt, og gårdhandlerstandens kvalitet måtte blive ringe. Mange gårdslagtere fik selv en krank skæbne.

På grund af finansieringsbehovene kunne der sidde pengestærke folk i baggrunden, der ikke selv ville gøre fingrene snavsede. Pengeinstitutternes tal og evne var endnu begrænset, og de tingbogsmæssige forhold kunne være uoverskuelige. Få var øvede i salgsforhandlinger uden for en snæver familiekreds. Den lette kontakt til et marked via annoncer og autoriserede mæglere kendtes ikke. Alligevel havde gårdslagtningen sine positive sider. Gårdslagteren kunne formidle generations- og ejerskifter, der ellers ville være endt i regulære konkurser. De mange magelæg og ud- og frastykninger resulterede mængsteds i en bedre jordfordeling og derfor stigende udnyttelse af landbrugsjordens ressourcer. Endelig var en strukturændring nødvendig, og tingene måtte gå deres gang. At det skete med store menneskelige og økonomiske bivirkninger hørte den tid til.

I nationalitetskampen kunne dette virke være af meget stor betydning. Den preussiske stat begyndte at købe jord op i stor stil efter 1900. Længe før var en tysk indvandring søgt begunstiget, og penge lugter som bekendt ikke. Det var derfor uvæsentligt, om det var danske eller tyske, der optrådte som gårdslagtere, idet det dog var almindeligt, at man først søgte indenfor egne rækker. Mange gårdslagtere var slutteligt også hæderlige forretningsfolk, der udnyttede en forretningsmulighed, der lå i tiden. I øvrigt er dette omfattende og betydningsfulde felt kun undersøgt i ringe grad.

Det har derfor været et sandt held at finde en regnskabsbog med udførlige oplysninger om et stort antal handeler i tiden 1896-1913⁷⁾. Bogen er ført for et kompagniskab af ejendomshandlere eller gårdslagtere med et vekslende antal deltagere. Nationaliteten har overvejende været dansksindet. Forretningsområdet har været hele Slesvig, men overvejende den østlige del af Nordslesvig.

Der var ført cirka 150 sider i regnskabsbogen. De fleste handeler har kun tal for køb, salg og omkostninger, men en del ejendomme har været holdt i længere tid. Her foreligger der detaljerede driftsregnskaber. Enkelte ejendomme har været ejet i flere år, og enkelte objekter har haft særligt interessante omstændigheder. Næsten alle transaktioner foreligger afsluttede og kan således bedømmes endeligt. - Trist er, at denne regnskabsbog er den eneste tilbageblevne af vistnok en 10-12 stykker af samme art. Godt er, at i hvert fald én er bevaret.

Den 1. april 1896 anlagde Firma Chr. Kock & Compagni en regnskabsbog, der kostede 1,35 Mark. Efter god tysk skik indledtes den på første side i gotiske bogstaver således:

Mit Gott

Firmaet bestod af gårdejerne Heinrich Christian Kock, Oksenvad, og Hellen Bothildus Mygind, Øster Lindet. En løserer tilknytning til firmaet havde en årække Hans Jørgen Hørlück, korn- og foderstofforhandler i Over Jerstal og senere i Aabenraa, samt handelsmand Frederik Bohnfeldt, Haderslev.

Lejlighedsvis har andre også deltaget i firmaets transaktioner, formodentlig som finansiers af enkelthandler. Firmaets formål var ejendomshandel eller rettere sagt gårdslagtning. Der forekom også kommissionshandel og handel med byejendomme.

Hovedbogen blev ført til juli 1913, hvor kompagniskabet synes opløst. I de forløbne 17 år medvirkede firmaet i cirka 90 handeler. Tallet kan ikke opgøres nøjagtigt, da mange forretninger medførte byttehandler og magelæg, så det er vanskeligt at skille den ene transaktion ud fra den anden. Den samme uklarhed hviler over de omsatte pengesummer. De fleste handeler er berigtigede kontant. Byttehandel og magelæg er ikke altid sat til penge. I cirka 75 af ejendomshandlerne har den rene købesum kunnet afgrænses og opgøres til 4.062.000 Mark. Omregnet til vore dages inflationspenge er der tale om meget betydelige beløb.

Ved de fleste handeler er der regnskab for en ejendoms køb og salg. Regnskabet er afsluttet, så man klart kan bedømme vinding eller tab. En del af ejendommene har kun været ejet et ganske kort tidsrum, mens en del har været ejet så længe, at der har foreligget en drift, der måtte bogføres uafhængigt af selve ejendomshandelen; også her er tallene til tider ganske betragtelige. Særligt ved de sidste handeler kan det være vanskeligt at vurdere slutresultatet. At der har foreligget tab ved en række handeler er uomtvisteligt.

Købene måtte i reglen finansieres ved kortfristede og efter tiden dyre lån. Vekselformen har været benyttet. Haderslev Bank og Den Nordslesvigske Folkebank i Aabenraa har ofte været inde i billedet. I øvrigt er banker og sparekasser over hele Nordslesvig blevet benyttet uanset nationalitet. De fleste af de nævnte pengeinstitutter er forlængst forsvundne eller har fået andre navne. Den store tyske bank i Nordslesvig, Schleswig-Holsteinische und Westbank, er nu Westbank i Hamborg.

Der har været mange udgifter ved handelerne. Der blev rejst meget og langt. Sagførere og landmålere har været nødvendige i de fleste handeler. Auktionsforberedelserne har også kostet.

Det rette udbytte af firmaets regnskabsbog ville forudsætte, at den enkelte ejendom blev fulgt i artikel- og matrikelbog både før og efter det registrerede handelstidspunkt til regnskabsbogen. Det ville også være nødvendigt at lokalisere den enkelte ejendom og skaffe sig oplysninger om de forskellige ejeres omstændigheder. Magelæg og byttehandler burde analyseres. Bortset fra tidskravet er mange af oplysningerne nu umulige at opspore. De, der havde indsigt i sådant på en egn, er forlængst døde. Ved denne lejlighed er derfor kun foretaget en løselig gennemgang af et antal handeler og den ene og den anden karakteristiske detalje er trukket frem.

Regnskabsbogen nævner mængder af stednavne, gårdsnavne og personnavne. Når disse navne ikke er sted- og tidsfæstede og fundet frem i korrekt form, bliver der noget uvirkeligt hængende ved bogens oplysninger. Der nævnes f.eks. et

*Christian Kock & Co. fotograferet sidst i 1890'erne.
- Fra venstre mod højre:*

1. *Hans Jørgen Hørlück (ca. 1860 - ca. 1930). Lærersøn fra Fyn ¹⁸⁾. Korn- og Foderstofhandler i Over Jerstal og senere i Åbenrå. Gik fallit sidst i 1890'erne og emigrerede til USA. Tilbragte sine sidste år i København. Danskindet.*
2. *Frederik Bohnfeldt (1850-1901). Født i Anslæt og død i Kolding. Landmåler, kreaturhandler og en tid meddirektør af Haderslev Bank. Danskindet.*
3. *Heinrich Christian Kock (1855-1925). Gårdejer og handelsmand, bosiddende på Oksenvadgård i Oksenvad. Tysksindet.*
4. *Hellen Bothildus Mygind (1847-1913) Født på Ørnbjerg Mølle. Efter en alsidig uddannelse nedsatte han sig i 1873 som gårdejer i Øster Lindet og fik senere også præstegården i forpagtning. Anerkendt kreaturopdrætter. Begyndte gårdehandel i 1894 sammen med Heinrich Christian Koch og arbejdede i perioder sammen med Hans Jørgen Hørlück og Frederik Bohnfeldt. Kompagniskabet blev afbrudt ved hans sygdom og død i sommeren 1913. Danskindet.*

Uanset nationalt sindelag arbejdede kompagniskabet gnidningsløst sammen med økonomisk udbytte for øje. Maren Kirstine Holm i Øster Lindet gav denne bramfri karakteristik af gårdehandel: Præng, æ præng. W:inne det græ om præng, skir de old i jen pott.

stort gårdkompleks i Sydslesvig: Westerholz-Vollersdorf. Der handles gentagne gange om et lille landsted Solitude ved Flensborg fjord. Der forekommer en stor gård i Sydslesvig: Løppenthiin. En anden kaldes Ausacker. Der nævnes kroer i Jerishøj og Klues. En gård, der har været rift om, er Martin Bramsens gård i Sillerup. Det samme gælder Schmidts gård i Frøruprød og Langheims i Ejsbøl. Tal og navne ville først få indhold, hvis der var lokalkendskab til stede. Man må derfor nøjes med tallene og den smule, navnene fortæller.

Omkring århundredskiftet sygnede mange gamle landsbykroer hen i konkurrence med stationsrestauranterne og den lette færdsel til købstæderne. Da møllevangen hævedes, og mange gårde fik egen petroleumsmotor, gik det møllerne ligeså. Kroer og møller blev derfor handlet livligt. Den tilhørende jord var tit velbeliggende for kroernes vedkommende og af god bonitet for møllernes, den kunne altid sælges. Bygningerne kunne bruges til bolig, men den oprindelige erhvervs-værdi var skrumpet ind. Christian Kock & Co. handlede syv kroer og tre møller, deriblandt så kendte navne som Frydendal kro på Als, Mølby og Jels kroer, Kravlund kro og Jels mølle.

Regnskabsbogens første handel er købet af en gård, der kun kaldes Jægerup. Købesummen var 22.300 Mark. Den byttedes med den H. Schwennske gård i Niehus. Slutresultatet var en fortjeneste på 2.000 Mark.

I 1898 købtes blandt andre Chr. Refslunds gård i Gestrup for 50.500 Mark. Der blev en stamparcel tilbage, der købtes af Jes Bergholdt. Frasolgt jord blev fordelt byen rundt.

I 1899 handlede Jes Asmussens lille gård ved Agerskov. En af de parceller, der frasolgtes, blev købt af sadler Friedrich Troost for 400 Mark. Det var den kendte »Spitz«, som Troost mente doch kein Spitz war, fordi der kunne stå to katøfle i spidsen.

Samme år handlede Frydendal kro, der kostede 74.000 Mark, og som bragte en god fortjeneste.

Den største handel i regnskabsbogen var køb og salg af gårdkomplekset Wester-

holz-Vollersdorf, der købtes for 216.000 Mark af en gårdejer Backleben og solgtes til en grev Moltke. Det var også firmaets bedste handel. Hvordan de store summer er rejst, fremgår ikke af regnskabet.

Solitude ved Flensborg fjord må have været et lille kønt landsted. Det byttedes til en ret stor gård Ausacker. Det er to handler, hvor trådene vanskeligt lader sig udrede. Både Westerholz-Vollersdorf og de to sidstnævnte ejendomme gav anledning til lange mellemregningskonti, hvor indtægter ved salg af løsøre og besætning og udgifter til tilsåning, reparationer og folkeløn forekommer. Firmaet har haft mange malerregninger. Et gammelt ord siger jo også, at en ejendom kan komme pænt op i værdi alene ved oprydning, kalkning og maling. Det ses også at Kock og Mygind har slået sig ned nogle dage på en ejendom for at rydde op og pynte på udseendet. Der er udgifter til bortkørsel af »skrammel«. Glarmestre har isat hundreder af ruder, og smede har arbejdet længe med at få pumpe og brønd i orden, så det kunne siges, der var rigeligt og godt vand. Flere gange forekommer »udsmidning« af beboere, når firmaet havde fået et lille Christiania på halsen.

Hvor firmaet har erhvervet ejendomme i Haderslev østeramt har den gode jord bevirket hurtige salg. Vejrliget kunne spille en rolle. Det var ikke godt at hænge med aljord i en tørkesommer. - Handel med huse, både på landet og i byer, sker en enkelt gang, endog et par udlejnings-ejendomme i Flenborg. Her har firmaet været på ukendt grund og ikke haft videre held med sig.

Kro- og møllehandlerne har altid været komplicerede. Klues kro måtte således drives en tid. Leverandør af stærke varer var Hermann G. Dethlefsen, Flensborg. Til sidst blev den byttet bort mod gården Løppenthiin. Denne handel løb over mere end tre år.

En enkelt lille gård i Agerskov by, Hans L. Hansens, har kunnet følges parcel for parcel. Ejendommens stuehus stod som nabo til M.S.E. administrationsbygning indtil for få år siden.

Det er interessant at drage sammenligninger fra regnskabsbogens tal til tal fra normale gårdhandeler og til de offentlige

taksationsværdier, de sidste ligger jo i reglen betydeligt under handelsværdierne. Ejendomspriserne steg fra 1890'erne og op til første verdenskrig. Alligevel må de tal, der opereres med i Firma Chr. Kock & Co.'s regnskabsbog, forekomme høje. Årsagen er sandsynligvis, at de handlede ejendomme var højt behæftede, og at deres ejere simpelthen var kørt fast. Afklædt og stykket ud, altså »slagtet«, kunne sådanne ejendomme bringe noget mere end et samlet normalt salg. Med stigende kreaturpriser havde både landmænd og handelsmænd, der græssede, gavn af en ekstra græsænde og var villige til at betale for den.

Der kan kun skønnes om den samlede fortjeneste på de mange handeler, men en guldgrube har firmaet næppe været. De enkelte parthavere har nok tjent nogle tusinde mark årligt, og pengene var jo anderledes værd dengang. De har haft et interessant liv, rejst og set meget, forhandlet og parlateret med mange ellers ubekendte. Der har nok også været lidt sport i foretagendet. Regnskaberne er omhyggeligt ført og stemt af handel for handel. Kompagnerne har øjensynligt arbejdet godt sammen.

Firmaet Chr. Kock & Co. træder frem i den efterladte regnskabsbog som ordentlige folk i en branche, hvor meget flød. Mere drister denne fremstilling sig ikke til at slutte. Men firmaet har kun været et lille kapitel af den vældige gårdslagtning, der gik hen over Nordslesvig op til første verdenskrig. Det er mærkeligt, at dette emne ikke forlængst har interesseret faghistorikere, også de nyeste. Her er jo kapital, krise og profit. Der er noget for marxister og noget for folk, der også interesserer sig for mennesker.

Noter:

1. Skildret af Jørgen Fausbøl i Minder fra Brandrup Sogn og Roost, 1911, på side 120.
2. Her og i det følgende er i det væsentlige anvendt udskiftningsakterne for Hyrup by, Bevtoft sogn, 1791-92, der var en karakteristisk hedeegn med let bedømmelige forhold. Byens areal udgjorde omregnet ca. 1378 hektar fordelt på kun 8 gårde og to forbedelsessteder.
3. Hyrup bys største gård fik senere betegnelsen Hyrup bind I, blad 8, matr. nr. 1. Ved udskiftningen fik den:

	<i>Holstenske tønder:</i>		
Toftegrund.....	12	89	52
Agerland (og eng).....	30	104	66
Hede og braxning (jord, der kun kan dyrkes med mellemrum).....	299	314	34
Ialt	342	188	52

omregnet til 230.50 hektar.

Ved udskiftningen af byens moser i 1815 tilkom yderligere ca. 8 hektar mose, og ved Hyrup skovs fordeling i 1845 ca. ½ hektar skov.

Fra denne gård er i tidens løb udstykket 12 landejendomme og huse med mindre jordtilliggende, muligvis endda flere jordløse huse, der blev opført på jord, der ikke var særskilt matrikuleret, og som siden kan være forsvundne. - Stamparcellens restareal er nu 16.9513 hektar.

4. Per 1. maj 1848 udstedte gårdejer af Hyrup Hans Jørgen Riis sælge- og købekontrakt på et noget vesten for Hyrup by liggende hus med dertil hørende hedeland og mose, Tinglev kaldet. Den akkorderede sum 400 rigsdaler courant eller 640 rigsbankdaler sølv mønt var urealistisk høj. Til gengæld måtte den stå uopsigeligt i 10 år til 3% pro anno og kunne derefter afvikles med 100 rigsdaler courant årligt efter et halvt års opsigelse. Først når den fulde købesum var betalt, skulle der gives endeligt skøde.
5. Se G. Japsen: De nordslesvigske sparekassers historie, 1970, side 108-113 og side 175-179.
6. Dyrslæge og gårdejer Rasmus Bjorholms dødsboanmeldelse 5. juni 1897 omfattede Bjorholmsminde, Gøtterup, Tislund sogn, med ca. 160 hektar tilliggende ansat til Mark 32.500,00, hvilket er forholdsvis lavt sammenholdt med værdien af indbo og beslag til Mark 19.361,00. De kendte handler om Toftlundgård i Langetved, Skrave sogn i 1883 og 1893 skete til købesummerne Mark 31.500,00 og 32.000,00 med et tilliggende på 132 hektar god jord og efter tiden gode bygninger.
7. Regnskabsbogen opbevares af gårdejer Holger Mygind Bojsen, Mojbøl per Rødding, der har arvet bogen efter sin moder Petrea Bojsen, født Mygind, der var datter af Hellen Bothildus Mygind.
8. Omtalt i Martin Refslund Poulsens: Minder, 1949.

Til vælgermøde på Centralhotellet

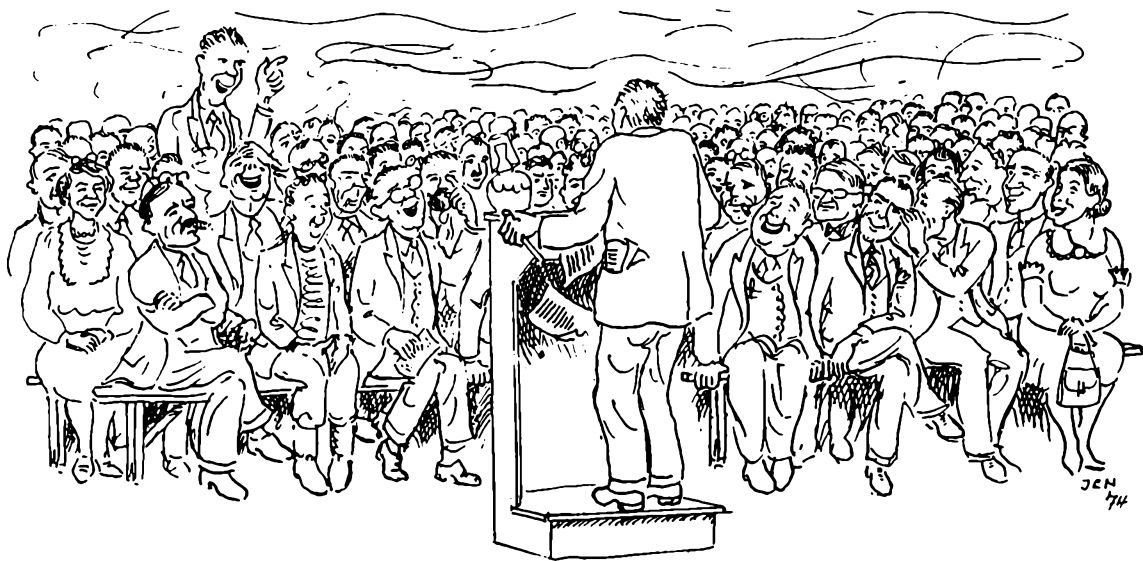
Før fjernsynets tid gik folk med politisk interesse til vælgermøde, og i årene lige efter befrielsen i maj 1945, var der valg til Folketinget et par gange kort efter hinanden. Der var møder med store og anerkendte talere, som var gode at få forstand af. Der var også møder med folk fra de mindre partier, som også fandtes dengang. Dansk Samling, Retsstaten og hvad de nu hed.

Vælgermøder i Toftlund holdtes dengang på Centralhotellet, hvor der også var biograf i salen. Det tekniske var i orden. Der var en balkon, hvor drengene kunne sidde og smide med frugtskræl og skyde med slangebøsse efter kæresteparrene. Stolene stod frit på gulvet, man kunne tage en stol og finde plads hvor man ville. Man kunne liste ud i skænken. Der blev røget og spillet med i de bedre film, som var dem med mindst mulig kærlighed og mest mulig ildkamp. Der var nok sex i den tid, men det indtog en anden plads end i dag. Sådan lidt mere privat.

Var det 45 eller 47? Et møde med en eller anden fra Dansk Samling. Willy Brauer fra kommunisterne. Hans Hansen-Rørby fra Retsforbundet en lørdag eftermiddag med mange mennesker. På 35 år er alt forandret. Politisk møde en lørdag eftermiddag med mange mennesker.

På første række Kresten, Gobbes og Henry. - Tre dybt politisk interesserede for den almindelige tilskuer. - For kendere tre professionelle sataner med sand til maskineriet.

Kresten lille og firskåren, pæn i tøjet, træansigt. Gobbes af samme statur, lidt tunghør og af en iøjnefaldende troskyldighed og altså Gobbes. Henry lang, ludende, lidt leddeløs over det hele. Det sønderjyderne kalder en long slander ka'el. Kresten og Gobbes solospillere. Henry baggrundsmusikken: Haa - haa - haa, sjællandsk fra Slawelsekanten. De tre vurderede lidenskabsløst kandidaternes udseende, og diagnoserne blev stillet ugenert og hørligt. Dansk Samling man-

Kresten

den stod til skannebræger, Willy Brauer var en æff, Hans Hansen-Rørby en gammel stjamp, og alle takseret til ikke at forstå det sønderjyske.

Dansk Samlings skæbne blev dets uhåndgribelighed. Hvad ville det egentlig? Taleren den dag er glemt, en pæn mand, der talte for længe. Efter en rimelig prøvetid slog solospillerne ham rutinemæssigt ud: Do ska ha Din bows knappet, tog de første af talerens nerver. En højlydt diskussion mellem de tre politiske interesserede, om hvor længe endnu de sku pins, om det kunne betale sig at gå ud og få sig en bajer ilaw, tog de sidste.

Hans Hansen-Rørby var dengang en ældre mand, en af Retsstatsbevægelsens støtter gennem mange år, en mand, der gjorde indtryk ved sin ærlighed og beskedne fremtræden. Han havde det, der i Toftlund hed post Zerlang hår, kort, gråt, strittende lige op. Et meget gammeldags sæt tøj, skjorte i stærke stribefarver, et lille smalt sort slips og gammeldags fjederstøvler med stropper bagud under de korte bukseben. - Willy Brauer må havde været ret ung. En rettroende kommunist, en vågen, begavet mand i et nydeligt nyt sæt tøj. Hans handicap på en sønderjysk egn

var hans flade københavnsk prægede sprog.

Tillært, fordi han vistnok var jøde, men et handicap på denne egn. Meget korrekt og fladt.

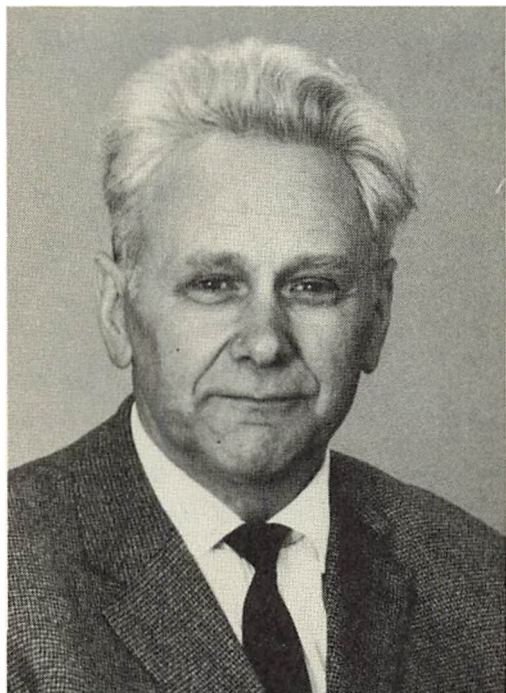
Trekløveret mønstrede den gamle mand med velvilje: Nå gamle, kom så med Din epistel, men ikke for meget om det her grundskyld. Kan du ikke et par gode historier i stedet for? Det var tappen af tøndnen. Hans Hansen-Rørby var over al tvivl en god taler og en ildsjæl. Som Gideon over midianitterne faldt han over de tre syndere. Skinnenet havde bedraget. Han kunne styre dem. Henry George stod op fra de døde. Alle spjæt med »hørt« på de forkerte steder var uden nytte. Snart sad de tre bøjede på første række og lod grundskylden skylle ned over sig. Sagen var klar. Salen var på talerens side. Mange var kommet bare for at se og høre de tre med sand til maskineriet. Kresten og Gobbes og Henry med nakken nede. Det var mindst ligeså godt.

Det blev Brauers tur. Han klatrede op på salens lig af en talerstol og så sig salen an. Et øjeblik for længe. Nu var de tre lysvågne og klare over faren. Ansigterne var udtryksløse og ubevægelige trods det lidte nederlag. Masken var alt i dette spil, og masken var dyb og politisk interesse og næsten intet andet. Der kom et højligt og meget tydeligt spørgsmål fra det ærede medlem Kresten til den elegante Brauer: Hwo kan en køef now bows - som dem do ha o dæe? - Det var endnu krigens mangeltid, og salen fattede straks det djævelsk uvedkommende i spørgsmålet. Brauer fra det gamle land for sent. I sådanne øjeblikke gælder det sekunder, så skal frækkerten have en mellem øjnene. Ak, det lykkedes ikke. Første salve var landet i fjendens lejr og næste var på vej. Gobbes tog uanfægtet ordet for en del spørgsmål til den ærede taler. Gobbes ville gerne vide om han var dansk eller tysk, for det lagde han, Gobbes, stor vægt på, og det var jo et tysk navn den ærede taler havde. Og hedt han nu Willy eller Wilhelm? Dengang Gobbes var dreng havde de en kejser, der hedt Wilhelm der svajte. Om der var nogen, der kunne huske ham? Gobbes havde også lært tysk i skolen ved gamle lærer Ravnsgaard, og til

dem, der ikke havde lært tysk, kunne han fortælle, at Brauer betød brygger, men det kunne man jo ikke se på den ærede taler. For dem, der brygget øl, var jo gjen now grow tykk' minneske, men det kunne jo være at det hele løb lige igjennem den ærede taler. - Salen var som kogende vand. Boblerne var skrig af latter.

Gobbes var den professionelle. Hans ansigt udstrålede saglighed. nogle af spørgsmålene blev sagt så højt, at hele salen fik fat i dem, andre så kun lige taleren kunne opfatte dem. Sproget blev behandlet af en mester: Godt sønderjyds, enkelte overdrevent højdanske vendinger, enkelte ord, der fra gammel tid skulle have en vis tysk accent.

Ved sådanne lejligheder skal der ikke humor og slagfærdighed til, der skal gewalt, og det skal gå rask. Forsøg på alt andet, afviser en Gobbes professionelt: Vi løve vel i et frit laend, og skønner vi i det hele taget nok på det? - Få minutters trommeild, Willy Brauer som i en sværm af bier, hele salen forover for at følge slagets gang, så satte baggrundsmusikken ind: Haa - haa - haa, sjællandsk fra Slaw-

Henry

elsekanten. Kresten trænsigt. Gobbes anlagde masken: Wieder was geleistet. Vælgermødet var igang. Der var varmet op.

En modstander skal jo også have en chance. Ikke af retfærdighedsgrunde, men kampen skulle jo gerne være lidt endnu. Salen kastede håndklædet ind til den rystede Willy. Må vi så få ro. Kan I holde Jeres snut deroppe, og de tre taleres små livvagter af sande troende begyndte at se sig de tre alvorsmænd på første række an.

Det var den tid, man var begyndt at hænge af hinanden i Østeuropa. I Ungarn og Bulgarien. Willy Brauer og Hans Hansen-Rørby tog sig et livtag, der fængslede salen. Hvem kan huske enkelt-heder, kun at kampen rev med. Hans Hansen-Rørby, den drevnere taler og den bedre sag. Willy, den unge mand på bari-kaderne, intelligent, men så ensom. Talerne tærskede til hinanden, så de til tider gik ud for luft, og Krestens time var kommet. Hans spørgsmål steg som hvepse op til talerne. De havde intet med talernes emne at gøre, men de var umulige at overhøre: Om den Engels Willy hele tiden snakkede om, var ham, der havde en fabrik i Hasle? Om vi skulle have møj militær winne »æ kommonismus« kom te æ raj? Om det kunne være rigtigt at Willy sagde niveau som niveau? Han, Kresten, mente bestemt det hed niveav. Om talerne ikke kunne tale lidt langsommere, for det kneb at høre så hurtigt. Om de ikke kunne lade være med at råbe så højt, for mundvandet fløj helt ned på tilhørerne, og det kunne de ikke være tjent med. Haa - haa - haa fra Slawelsekanten.

Slaget skred frem. Folk hang jamrende af latter over stolene. Der lød dybe hulk. Folk ville have ro, så de kunne høre talerne. Folk ville have ro, så de kunne høre Kresten. Hans Hansens grå hår og pegefinger strittede. Willy stod som profeten i ørkenen, ensom, men tapper. Der var vælgermøde, og afgørelsen nærmede sig.

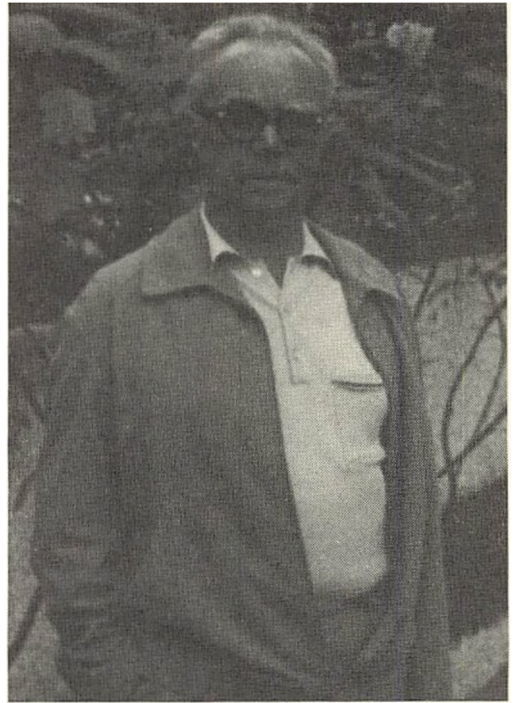
Gobbes havde nu anlagt masken: Store tanker går gennem dette hovede. Det kunne se ud som om han lagde afstand til det forløb, de Krestenske forpostfægtninger havde fået, men nu måtte der stil-

les spørgsmål til talerne, og Gobbes rejste sig: Han havde ikke så megen forstand på politik, men der var noget der lissom havde trykket ham, ved det her møde, og vi havde jo da alle lov til at stemme, og det skulle vi være taknemlige for. - Det rigtige sprog til lejligheden var der. Det troskyldige, det listige sønderjydske smøg sig op mod de intetanende ofre. En lille smule højdansk af hensyn til dem, for de var jo da finere end vos. - Han, Gobbes, var af den gammel slaw, og han havde lagt mærke til, at den unge mand, der havde råd til at gå i sådan noget fint tøj og som snakket et språch, som han, Gobbes, i hvert fald mente ikke var ornle dansk, denne unge mand havde en ualmindelig fræk optræden overfor den pæne gamle mand, der jo slet itt havde gjort ham noget. Det var grimt at se på, og Gobbes håbede han havde hele forsamlingen bag sig, når han nu opførte den unge mand til at være lidt mere dannet. Det kunne jo være han også bløw lidt gammel og tratte en daw. Da han, Gobbes, var ung, fik den slaw nowe o æ bælle, når de var så frække. Det var jo ikke fordi han havde forstand på politik, men han syntes bare det skulle siges. - Så kom sammenbruddet. Folk græd og lo og vred sig af smerte. Alt var kaos undtagen på første række. Kresten forstod ikke, hvad der fik folk til at opføre sig sådan. Gobbes anlagde masken: Det er fuldbragt, og stortrommen lød fra Slaw-elsekanten: Haa - haa - haa.

Efter kaffen meldte kamptrætheden sig. Lidt spredt fægtning. Folk skulle hjem og malke. Krudtet var væk, mening-erne var de gamle, men det havde været et godt vælgermøde. En tak til alle sider, og de tre afstod nådigt fra Altid frejdig når du går, der plejede at være kronen på værket.

Fremragende politikere, drevne talere kendte i disse fjerne år trekløveret på første række. Mange lærte den første forholdsregel: Aldrig at indlade sig med dem. En nu afdød venstrepolitiker nævnte genindførelse af dødsstraffen, hvis de ikke holdt deres snut, og hans forslag var gået glat igennem. Frederik Heick var en af dem, der forstod sønderjyder.

Sidste akt efter det gode møde var i skænken. Der sad de tre fra Toftlund, og

Gobbes

talerne skulle forbi på vej ud. Det gamle nag var glemt, og de udenbys blev muntert hilst: Nå, knejde, ska vi raffel om en bajer? Det ville de fremmede ikke, de skulle nå rutebilen. De tre politisk interesserede ville endda godt have givet en lille en uden raflen.

De tre musketerer, som de kaldtes, var:

Kresten
Kørerlærer Kresten Post
(1907-77)

Gobbes
Møbelhandler Godtfred Hansen
(1907-81)

Henry
Redaktør Henry Hansen
(1911-78)

Alle af Toftlund.

Der blev stille i byen, da de tre var gået bort, og de savnes.